ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

اوزبکستان ادبیاتی و صنعتی

1993 йил

МУСТАҚИЛ ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

13 АВГУСТ, № 33 (3241) ● СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН ЖУМА

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 2 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

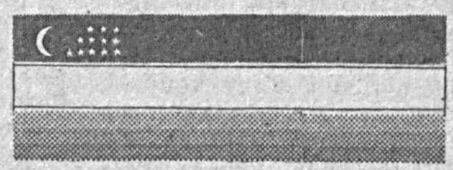

ИСТИҚЛОЛ ВА ИСТИҚБОЛ ЙЎРИҚНОМАСИ

Ўтган жума куни жумҳурият Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг «Янги уйни қурмай туриб, эскисини бузмаслик керак» номли китоби муҳокамасига бағишланган йиғилиш бўлиб ўтди. Адабий жамоатчилик намояндалари, олимлар, матбуот ходимлари, адабиёт мухлислари иштирок этган муҳокамани Республика Ёзувчилар уюшмасининг биринчи котиби Жамол Камол очди.

Биринчи бўлиб сўз олган Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин юртбошимизнинг мазкур рисоласида илгари сурилган мустақил Ўзбекистоннинг бугунги кундаги тараққиёти ва истиқболининг муҳим йўналишлари хусусида фикр ва шу йўналишлар руҳида туғилган шеърини ўқиб берди. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ҳамид Ғулом Президент Ислом Каримовнинг «Правда» газетасида босилган «Ўтмишни инкор этмасдан истиқболни қуряпмиз» сарлавҳали мақоласида китобда илгари сурилган фикрлар мантиқан ривожлантирилганлигини таъкидлади. Жамиятимиздаги осойишталикнинг тарихий аҳамиятини муносиб баҳолаб, бу йўлда юртбошимизга толмас куч-ғайрат тилади.

— Эски уй деганда нимани тушунамиз. Янги уй қандай бўлмоғи керак? — деб муҳокамани давом эттирди Ўзбекистон халқ шоири Шукрулло. — Албатта, биз эски иморатни бузамиз. Бу тузум маъносидаги гап. Шу муносабат билан биз ёзувчиларнинг вазифамиз янги иморатни тезроқ қуришга ёрдамлашмоқдир. Хўш, янгисини қуришга нималар монелик қиляпти? Янги иморатни қуришга, энг аввало, эскича фикрлаш тарзи халақит беряпти. Биз истиқлолнинг асл моҳиятини тушунмаган ҳолда: аввал яхши эди, ҳозир жуда қийин бўлиб кетди, қабилидаги эскича фикрлар уйини бузишимиз керак.

Давоми еттинчи бетда

Истиқлолимиз келажаги

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ АЛИФБОСИ

МУАММОЛАР, МУЛОҲАЗАЛАР, ТАКЛИФЛАР, ЕЧИМЛАР

Яна саноқли кунлардан сўнг Ўзбекистон мустақил давлат деб эълон қилинганига икки йил тўлади. Ўтган қисқа давр ичида жумҳуриятимиз ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маънавий соҳаларда катта ютуқларга эришди. Қадимий ва соғлом урф-одатларимизни, миллий анъана ва байрамларимизни тиклаш, диний эътиқод дахлсизлигини таъминлаш, улуғ бобокалонларимиз руҳини шод этиш, улар қолдирган муқаддас меросларни ўрганиш, ўзбек тилининг мавқеини кўтариш, жой номларини миллийлаштириш борасида ҳам беқиёс савобли ишлар амалга оширилди ва оширилмоқда.

Маълумки, ҳар қандай мустақил давлат ўз мадҳиясига, тамғасига, байроғига, чегарасига, қўшинига, пулига эга бўлиши керак. Мустақилликнинг яна бир муҳим омили миллий алифбога эга бўлишдан иборатдир. Афсуски, сўнгги асрда бизнинг алифбомиз бир неча бор ўзгарди: 1929 йили араб алифбоси ўрнига лотин алифбоси жорий этилди. 1934 йили у қисман ислоҳ қилинди. 1940 йилдан эътиборан эса рус ёзуви асосидаги алифбога ўтилди. Мана ярим асрдан ошибдики, биз ана шу алифбо асосида фаолият кўрсатаяпмиз, ўқиш-ўқитиш ишларини олиб бораяпмиз.

Мустақиллиқ туфайли сўнгги икки йилликда ўзбек ёзуви муаммоси матбуотда, радио-телевидениеда, турли доираларда кенг муҳокама қилиб келинмоқда. Ана шу жараёнларда кўпчилик мутахассислар ҳозирги алифбо ўзбек тили товуш тизимини тўла акс эттирмаслигини ва ўзбек тили товушлар тизимига номувофиқлигини таъкидладилар. Жорий алифбони келгусида лотин ҳарфи асосидаги ёзув билан алмаштириш лозим, деган фикрни илгари сурдилар. «Халқ сўзи» рўзномасининг бу йилги 28 июл сонида бир гуруҳ таниқли олимлар ва адибларнинг янги алифбо масаласига бағишланган мақоласи ёритилди ҳамда ушбу алифбо лойиҳаси муҳокама учун эълон қилинди. 16 август куни эса мутахассислар ва жамоатчилик вакиллари иштирокида янги алифбо муҳокамасига бағишланган илмий-амалий анжуман ўтказилиши мўлжалланмоқда. Алифбо масаласи Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг навбатдаги сессияси кун тартибига ҳам киритилган.

Хўш, лотин ёзуви асосидаги алифбога ўтишнинг тарихий, илмий, амалий аҳамияти нималардан иборат? У ҳозир биз фойдаланаётган алифбога нисбатан қандай устунлик ва афзалликларга эга? Янги алифбога ўтиш жараёни ижтимоий-маданий ҳаётимизда қандай вазифаларни амалга оширишни тақозо этади?

Биз ушбу саволлар билан Ўзбекистон Фанлар академияси Тилшунослик институти директори, ЎзФА мухбир аъзоси Азим Ҳожиев, жумҳурият Ўзбек тили жамиятининг раиси, ЎзФА мухбир аъзоси, профессор Иристой Қўчқортоев, Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтининг ўзбек-қозоқ филологияси факультети декани, филология фанлари доктори, профессор Низомиддин Маҳмудов, шу олийгоҳ ўзбек тили ва адабиёти кафедраси мудири, филология фанлари доктори, профессор Боқижон Тўхлиев, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Атамашунослик қўмитаси раисининг ўринбосари, филология фанлари номзоди Ҳабибулла Бектемировларга мурожаат қилдик. Қўйида уларнинг фикр-мулоҳазаларини эътиборингизга ҳавола этаётирмиз.

2-БЕТ

СЎЗ—СИРЛИ ВА МУҚАДДАС

Қайта қуриш йилларининг битмас-туганмас алғов-далғовлари нашриёт-матбаачилик ишларига ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмади. Китоблар нашр қилиш турли иқтисодий шароитларга кўра камамайиб кетди. 1991 йилга келиб, шўро мафкуравий нашрчилиги тугади. Янги миллий давлатларда нашрчилик эски ўзанда, эски усуллар ва йўл-йўриқлар билан ишлай олмаслиги аниқ бўлди. Мустақил давлат олдида тарихий, ижтимоий, сиёсий жиҳатдан бутунлай янги вазифа, янги мақсад туради. Нашрчилик, матбаа, матбуот ҳам бу янгиланишни тўла маънода ўз бошидан кечиради. Кейинги икки йил мобайнида нашрчиликда анча ташкилий ўзгаришлар юз берди. Марказ ва вилоятларда янги нашриётлар очилди. Майда китоб чиқариш анча жонланди. Лекин мустақил давлатнинг халқаро миқёсда юзини кўрсатадиган салмоқли, йирик, кўркам китоблар саноқли даражада. Бундан илгари иттифоқ бор эди —китоб бор эди, иттифоқ йўқ бўлди — китоб ҳам йўқ бўлди, деганга ўхшаш хулоса чиқариш хато. Ўзбекистон нашриётчилик, матбаа, матбуот ислоҳотидан сўнг жаҳонга чиқади. Ўзбекистоннинг юзи бўлган миллий китоблар жаҳон кўргазмаларига боради. Бунинг учун шу ишни янада севиш, унга жон куйдириш, миллий китобнинг янги ҳаёти бошланганини ҳар томонлама ҳис қилиш зарур. Нашриётчилик, матбаа, матбуот — ўзига хос олам. Енгил-елпи, ҳавойи, олди-қочдилар ҳозир китоб бозорларимизда нисбатан кўп. Майли, олди-қочди ҳам бўлсин. Лекин у жиддий, буюк, вазмин китобларни суриб ташламасин. Қаерга борманг, юксак оригиналлик, бадиийлик, илмийлик руҳи ҳоким китобларгина миллий маданият ва бадиий-илмий тафаккур даражасини белгилайди.

Вилоятларимизда миллий китоб яратиш йўлида илк қадамлар ташланяпти. Бу ишга жамоатчилик — ёзувчилар, олимлар, ишбилармонлар, ҳокимлар ва қолаверса, барча китоб мухлислари жиддий эътибор беришлари лозим. Биз қуйида Самарқанд, Жиззах, Қашқадарё ва Хоразмда кейинги пайтларда нашр этилган китоблар ҳақида баъзи кузатишларимиз билан ўртоқлашяпмиз. Шу тариқа газета вақти-вақти билан вилоят нашрлари ҳақида чиқишлар қилиш ниятида. Келинг, юртимизни китобхон юртга, миллий китоб маданияти ривожланаётган мамлакатга айлантирайлик!

3-БЕТ

НОНИНГИЗ НЕЧА СЎМ?

Россия пулининг барқарор эмаслиги рубл зонасида қолган бизнинг жумҳуриятимиз аҳолисига ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Бу айниқса бозорларда яққол сезилаяпти. Пул ҳақида янги гап пайдо бўлиши билан, нарх кескин кўтарилиб кетаяпти.

Ўтган ойда Россия марказий банкининг 1961—1992 йилларда зарб этилган пулларни муомаладан чиқариш ҳақидаги қароридан сўнг бозорлар пештахталарига яқинлашиб бўлмай қолди. Бир кило қўй гўштининг нархи қўлда 3000—5000 сўмгача кўтарилди. Мева, сабзавот ва бошқа маҳсулотлар ҳам шунга яраша қимматлашди. Бу табиий ҳол албатта. Чунки, маҳсулот етиштирган деҳқон ёки мол боққан чорвадор мабодо пул ўзгарса ёки синса чув тушиб қолмаслиги керак. Бундан ташқари, у ўзи етиштирган маҳсулотни хоҳлаган нархида сотишга ҳақли.

Мени бошқа бир нарса ташвишга солаяпти, Жумҳуриятимиз аҳолисининг асосий қисмини кўп болалик оилалар ташкил этади. Шунинг учун Президентимиз Ислом Каримов ташаббуси билан нон ва уннинг нархи эски ҳолича сақланиб қолмоқда. Бугунги кунда собиқ СССР ҳудуди бўйича энг арзон нон Ўзбекистонда. Давлат бунинг учун бюжетдан миллиардлаб сўм пул ажратмоқда. Уйида нон ёпиб сотадиган нонвойларга арзон нархда ун берилаяпти.

Афсуски, нонвойлар бу ғамхўрликни тушиниб етмаяптилар. Шу кунларда бозорда битта оддий патир ноннинг нархи 150—200 сўмга чиқиб кетди. Ваҳоланки, юқорида таъкидлаганимиздек уннинг нархи ошгани йўқ. Нонвойлар унни ҳамон 30 сўмдан сотиб олишмоқда.

Энди бир ҳисоблаб кўринг: бир кило ундан икки, учта патир нон ёпиш мумкин. Демак, ўттиз сўмлик ундан 400—500 сўмлик нон чиқади. Тўғри, ундан бошқа ҳаражатлар, меҳнат ҳақи ҳам бор. Бозордаги жой нархлари бироз кўтарилгани ҳам ҳақиқат. Лекин, барибир 30 сўмлик маҳсулотни 400 сўмга сотиш инсофсизлик-ку.

Шу муносабат билан қуйидаги таклифни ўртага ташламоқчи эдим: бозорларда ноннинг нархи давлат томонидан назорат қилинса. Кимки давлатдан патент асосида арзон баҳода олаётган ун ҳисобига чўнтагини тўлдиришни ўйлаб, нонни таннархидан беш-олти баравар ошириб сотса, бундай нонвойларга умуман ун бермаслик керак.

Б. УММАТОВ

НАЗАРМАТ

ЭЛ АЗМИ ЙЎЛИДА

Мингўрик замини пичирлар менга,
Заррамда фотеҳлар бор деб ғубори,
Бош эгиб қарайман қадим заминга,
Хаёлга келади қишу баҳори.

Анҳорнинг тўлқини ўхшар бешикка,
Тебраниб, эрта-кеч, сўзлар тарихин,
Оҳ, кимлар келмаган бу чўнг эшикка,
Дилидан ўтказган Тошкент ҳар бирин.

Фотиҳлар келгану кетганлар талаб,
Эл меҳри сўнмаган оташ тақдирдан,
Эрк деган намозга турса эрталаб,
Бахтини излаган шу она ердан.

Темурни амир деб, ўзлик тақдир деб,
Туғини кўтарган Хадрада баланд,
Темур ҳам Тошкентни табаррук билиб,
Дилини этгандир йўлига пайванд.

Бу кентга келаркан, ўтаркан Ўтрор,
Чочи қиличини олган у ҳар бор,
Сулҳу салоҳ истаб мушфиқ халқига,
Меҳрини тутган у азму, бахтига.

Турон юрт кўркини айлаб у армон,
Ғоратгарлар йўлин тўсмоқ бўлган аҳд,
Лекин билганмиди келганда ҳур он,
От миндириб кутишини Чоч пойтахт.

Қайтди Соҳибқирон асрлар ошиб,
Неча бўронларни кўрган Тошкентга,
Азим Самарқанднинг меҳри туташиб,
Буюк толе истаб келган Тошкентга.

Халқининг эркида посбон саркарда,
Унинг азмин куйлаб келган Алишер,
Биз истиқлол сипоҳимиз диёрда,
Тақдирин бизларга тутган она ер.

БИЗНИНГ ШАРҲ

БЕШ МУҲИМ ЖИҲАТ

ҚАДИМ БИР ҲАҚИҚАТ БОР. Ҳали ҳеч ким, ҳеч қачон куч ишлатиш йўли билан ўз мақсадига эришган эмас. Зўравонлик, муштумзўрлик ҳали ҳеч қачон фаровонликка, осойишталикка олиб келган эмас. Ҳарбий қудратлари бисёр не-не босқинчилар оддий бир омилкорлик олдида лол қолганларига тарихдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Тожикистон — Афғонистон чегарасидаги вазият бугунги куннинг ғоят ташвишли мавзуларидан бири бўлиб турибди. Воқеаларнинг бундай қонли ривожига сабабкор кучлар четда қолиб, чегарада асосан бегуноҳ одамлар қурбон бўлаётгани, Панж сувларида ҳамон қон иси анқиётгани, асосий жафо ҳар икки томон халқлари бошига тушаётгани ғоят ачинарлидир. Буларни ўйлаб чуқур хаёлга толасан, киши. Афғон халқининг шунча йиллар давомида тортган азоб-уқубатлари камми? Мамлакат иқтисоди тамомила издан чиққани, шаҳар ва қишлоқлари вайрон қилингани, сон-саноқсиз кишилар қурбон бўлгани, ватангадо бўлгани, майиб-мажруҳ бўлгани камми? Ёки қардош ва биродар тожик халқи бошига тушган жафолар, оғир жудоликлар наҳотки етарли бўлмаса? Минглаб тинч аҳолининг ёстиғи қуриди, уй-жойлари ёндирилди, экин майдонлари ҳувиллаб қолди. Миллат бўлинди, ўртага шайтон оралаб, аҳиллик ва тотувлик ўрнини ҳадик ва ғараз эгаллади.

Наҳотки бу кўргуликлар мухолиф кучларни ҳушёрликка чақирмаса? Ақл-идрок йўлига ўтиш, миллат, минтақа тақдирини ўйлаб иш юритиш вақти наҳот келмаган бўлса?!

Ўзбекистон раҳбарияти Тожикистон — Афғонистон теварагида кечаётган воқеаларга нисбатан ўзининг принципиал муносабатини билдириб келмоқда. Баъзи ваъзхонларнинг мазкур можарода гўёки Ўзбекистоннинг ҳам қўли бор, деган пуч даъволарига қарши ўлароқ, шуни айтишимиз мумкинки, Президентимизнинг қатъий ҳаракатлари туфайли фуқаролар уруши алангаси ўчирилди, танглик олови бошқа ҳудудларга ҳам ёйилиб кетишининг олди олинди. Бу — фақат биз эътироф этаётган гап эмас, кенг жаҳон ҳамжамияти тан олиб турган ҳақиқатдир. Ислом Каримов бу масалани жаҳоний минбарларга олиб чиқди, не-не мўътабар ташкилотлар раҳбарлари диққатини мана шу оловли нуқтага қарата олди.

Яқинда Алмати шаҳрида бўлиб ўтган икки мамлакат раҳбарларининг учрашуви чоғида Президентимиз Тожикистондаги аҳволни тинч йўл билан ҳал этишнинг беш муҳим жиҳатини баён қилди. Жаҳон оммавий ахборот воситалари мантиқан бир-бирини тўлдирувчи бу беш жиҳатни шу куннинг ғоят муҳим ҳужжати сифатида баҳоладилар.

Ислом Каримовнинг фикрича, биринчидан, чегарадаги зиддиятни ҳеч қачон катта куч тўплаш ҳисобига ҳал этиб бўлмайди. Муаммони фақат тинч йўл билан, музокаралар воситасида ҳал этиш керак. Шу ўринда узоқ вақт собиқ СССР ва АҚШ ўртадаги сиёсий рақобат баҳсини ҳарбий қудрат намойиши билан ҳал этишга уринишгани, оқибат натижада бундай номақбул йўл ҳар икки мамлакат иқтисодини, айниқса бизникини деярли чўккалатиб қўйганини эслаш кифоядир. Яна бир гап шуки, куч тўплаш, зўравонлик йўли тинчликка олиб келмаслигини дарёнинг у томонидаги кучлар ҳам тушуниб етмоқлари лозим.

Иккинчи жиҳат шуки, Тожикистон раҳбарияти энг аввало Афғонистон раҳбарияти, зарур бўлса минтақадаги бошқа давлатлар раҳбарлари билан мулоқотга киришса, ғоят мақбул иш бўлур эди. Бунинг учун эса, учинчидан, миллат манфаатларини ўйлайдиган соғлом кучларнинг фикрини ҳам эшитмоқ даркор. Бу — тарих синовидан жуда кўп бор ўтган, энг қийин, энг мураккаб вазиятларда ягона тўғри йўлни танлаш имкониятини берувчи сиёсий омилкорлик йўлидир.

Яна бир жиҳатнинг моҳияти шундаки, кун сайин ўзгариб бораётган замон талабларига дош бера оладиган янги қонунлар ишлаб чиқилишини тезлаштириш, демократик сайловлар ўтказиш йўлида иш олиб бориш ва бу мақсадларга кенг жамоатчиликни жалб этиш ўта муҳимдир. Ва ниҳоят, сўнгги жиҳат, бу — ҳар бир давлат ўзига тегишли муаммоларни ҳал этишда энг аввало ўз кучига, сиёсий, моддий ва маънавий имкониятларига таянмоғи лозим. Можароларга ўзга томонларнинг ҳудабеҳуда аралашуви, кўпинча, акс натижа бериши мумкин.

Бундан бир неча кун илгари Москвада ўтказилган Россия ва Марказий Осиё давлатлари бошлиқларининг навбатдаги учрашувида Тожикистон — Афғонистон чегарасидаги вазиятга алоҳида эътибор берилди. Тангликни бартараф этишга доир бир неча муҳим ҳужжатлар қабул қилинди. Собиқ Иттифоқ манфаатларини ҳамон ҳимоя қилаётган айрим кучларнинг жаҳон жамоатчилигини чалғитиш мақсадида тарқатган, гўёки Ўзбекистоннинг белгиси туширилган самолётлар ҳарбий можарода қатнашмоқдалар, деган туҳмат ахборотлари ҳеч қандай асосга эга эмаслиги алоҳида таъкидлаб ўтилди.

— Бундай тутуриқсиз гапларни тутуриқсиз одамларгина тарқата олади, — деди Президент И. Каримов.

ШУ САТРЛАР ЁЗИЛАЁТГАНИДА Тожикистон — Афғонистон можаросига оид янги маълумотлар олдик. Бундан уч кун аввал мухолиф кучлар бешта чегарачини ўғирлаб кетишган. Асирларни озод қилиш учун музокаралар олиб борилмоқда. Бошқа бир расмий хабарга қараганда, яқинда Тожикистон ва Афғонистон раҳбарларининг олий мақом учрашуви бўлади.

Ақл-идрок, сиёсий омилкорлик ғалаба қилишидан умидвормиз.

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

БИЗНИНГ ШАРҲ

куюнчак газетхонлардан хатлар

БИЗНИ ҲАМ УНУТИШМАСИН

Марказий Осиёнинг туб аҳолиси бўлган ўзбек, қозоқ, қирғиз, тожик, туркман ва қорақалпоқ халқларининг тарихий илдизлари бир. Минг йиллардан буён улар қўшни, биродар, ака-ука бўлиб яшаб келади.

Биз Тожикистонда яшаймиз. Миллатимиз ўзбек. Тожикистон ҳукумати бизнинг эркин, барча халқлар билан тенг яшашимиз учун ҳамма шароитни яратиб берган. Республикада, вилоятимизда ўзбек тилида алоҳида газеталар нашр этилаяпти. Ўзбекистон телевидениеси кўрсатувларини мунтазам кўриб боришимиз учун барча имкониятлар бор. Қишлоғимиз аҳолиси асосан Ўзбекистонда чиқадиган газета ва журналларга обуна бўладилар ва шуларни ўқишади. (Тўғри, кейинги пайтларда матбуот нашрлари келмай қолди). Мактабларимиздаги ўқиш-ўқитиш ишлари ҳам Ўзбекистон республикаси халқ таълими вазирлиги тасдиқлаган дастур асосида олиб борилади. Хуллас, Ўзбекистон билан боғлиқ томонларимиз кўп.

Бу хатни ёзишдан мақсадим, кейинги вақтларда Ўзбекистонлик олимлар, ёзувчилар, маориф ходимларининг катта саъй-ҳаракатлари туфайли ўқув дастурларида жиддий ўзгаришлар бўлди. Айрим дарсликлар мутлақо бошқатдан тайёрланди. Демак, эскилари яроқсиз ҳолга келди. Аммо биз ҳали ўша яроқсиз дарсликлар асосида ишлашга мажбур бўлаяпмиз. Чунки, янги чиқаётган дарсликлар бизга жуда кам келаяпти, айримларини эса умуман ололмаяпмиз. Сабабини суриштирсак, қоғоз танқислиги туфайли «Ўқитувчи» нашриёти дарсликларни оз нусхада чоп этаяпти дейишмоқда. Бизнинг истагимиз шуки; Ўзбекистон нашриётлари у ёки бу дарсликни чиқаришда қўшни жумҳуриятларда яшаётган биз каби ўзбекларни ҳам ҳисобга олишса. Балки буни республикалар ўртасида шартнома тузиш йўли билан амалга ошириш мумкиндир. Хуллас, янги дарсликлар чиқараётганда бизларни ҳам унутмасликларингизни жуда-жуда истар эдик.

Қулмат ТУРДИБОЕВ,
Шаҳристон районидаги 9-ўрта мактаб ўқитувчиси

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ АЛИФБОСИ

Азим ҲОЖИЕВ:

— ЖУМҲУРИЯТИМИЗ ИСТИҚЛОЛГА эришгач, биз кўп соҳаларда мустақил иш юритиш билан бир қаторда, имломизни ҳам ўз талабимизга мос ҳолга келтириш имконига эга бўлдик.

Туркий халқлар, жумладан, ўзбек халқи тарихида унинг алифбоси, ёзуви бир неча бор ўзгаргани, бу ўзгаришнинг сабаблари ҳақида кўп ёзилди, ёзилмоқда ва махсус йиғилишларда ҳам кўп гапириляпти. Лекин бу гап-сўзларнинг, саъй-ҳаракатларнинг самараси ҳозирча сезилмаётир. Бунинг объектив ва субъектив сабаблари бор. Объектив сабаби шундаки, биз шу вақтга қадар алифбомизни ўз хоҳишимиз билан мақсад ва талабимизга мос тарзда ўзгартириш, янгилаш имконига эга эмасдик. Бу борада қандай иш қилмайлик, рус графикаси асосидаги ёзувдан чиқмаслигимиз керак эди. Аниқроғи, бошқа графика асосидаги ёзувга ўтиш ҳақида гап бўлиши ҳам, уни амалга ошириш ҳам мумкин эмасди. Субъектив сабабига келсак, ҳанүз бу борадаги ишларимиз тўғри ва режали асосда олиб борилаётгани йўқ. Оқибатда алифбонинг талаб даражасида бўлишига эришиш учун ишни нимадан бошлаб, нима билан якунлашни аниқ белгилаб ололмай, бу ҳақда ким нима деса, шуни айтиб, шуни ёзиб келяпмиз.

Республикамизнинг Давлат тили тўғрисидаги қонунида ўзбек алифбоси, уни такомиллаштириш ҳақида гап кўп. Лекин қонун моддаларида қайд этилган талаблар, айниқса, Ўзбекистоннинг мустақил Республикага (давлатга) айланиши, шу аснода юзага келган, бундан кейин юз берадиган шароитлар, амалга ошириладиган ички-ташқи ишлар ўзбек тилининг талаб даражасидаги алифбосини яратишни энг асосий, кечиктирмай ҳал этиш лозим бўлган масала сифатида кун тартибига қўйди.

Ўзбек алифбосини такомиллаштириш, уни талаб даражасидаги алифбо ҳолига келтириш юзасидан бўлаётган таклифларни, асосий моҳиятига кўра, иккига бўлиш мумкин: биринчиси — рус графикаси асосидаги алифбода қолиш, уни такомиллаштириш ва бу борадаги таклиф-мулоҳазалар, иккинчиси — бошқа графика асосидаги ёзувлардан бирига ўтиш ҳақидаги таклиф ва мулоҳазалар. Академик Эркин Юсупов алифбони ўзгартириш заруратини шундай изоҳлайди: «Тил тараққиётида алифбони ўзгартиришнинг икки сабаби бор: бири — мавжуд алифбо имкониятлари тил тараққиётидан орқада қолгани, унинг янги босқичдаги талабларига жавоб бера олмагани; иккинчиси эса, бир миллат, халқ, мамлакат бошқалар томонидан забт этилиб, маҳаллий имкониятлар зўрлик билан таъқиб этилишидир». Ҳақ гап! Мавжуд алифбони такомиллаштириш ёки бошқа графика асосидаги ёзувга ўтиш ҳақида гап борганида, бир-биридан бутунлай фарқли бўлган ана шу икки сабаб ҳам, албатта, ҳисобга олиниши керак.

Шу ўринда айтиш керакки, эҳтиёж бўлмагани ҳолда, зўрлик билан ўзгартирилган, шу тариқа юзага келган алифбо ундан фойдаланувчи (фойдаланаётган) халқнинг доимий, унинг тили эҳтиёжларига тўла хизмат қила оладиган алифбоси бўла олмайди. Бунга ёзувимиз тарихи гувоҳ. Иккинчидан, алифбони такомиллаштириш масаласида мавжуд алифбо график асосининг шу алифбони такомиллаштиришга имкон бериши ёки имкон бера олмаслигини ҳисобга олиш керак бўлади.

Рус графикаси асосидаги ёзувга кўчилгандан сўнг кўп ўтмай фақат ўзбек тили эмас, балки бошқа туркий тиллар учун ҳам талабга жавоб берадиган алифбо яратилмаганлиги маълум бўлди, туркий тиллар алифбосини такомиллаштириш муаммоси келиб чиқди. Шу вақтгача бу муаммони ҳал этиш юзасидан жуда кўп иш қилинди. Ҳамма ишларни эмас, ўзбек алифбосини такомиллаштириш масаласидаги сўнгги ҳаракатларимиз натижасини олиб кўрайлик:

Рус графикаси асосидаги ўзбек алифбосини такомиллаштириш масаласи кун тартибига кескин қўйилгач, Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтида махсус ишчи гуруҳ тузилиб, ўзбек алифбосининг такомиллаштирилган варианти тайёрланди ва лойиҳа сифатида муҳокама учун «Ўқитувчилар газетаси»нинг 1989 йилги 6 декабр сонида эълон қилинди. Муҳокама бир неча ой давом этди. Матбуотда эълон қилинган мақолалардан ташқари, 4 мингга яқин кишидан фикр-мулоҳазалар билдирилган хатлар олинди. Лойиҳани ва у ҳақда билдирилган фикр-мулоҳазаларни муҳокама этиб, алифбомизнинг такомиллашган вариантини яратиш, шунга эришилса, уни тасдиқлашга тавсия этиш мақсадида 1990 йилнинг 5 май куни республика миқёсида махсус йиғилиш ўтказилди. Бироқ муҳокамалардан сўнг ҳам ўзбек алифбосининг талабга жавоб берадиган, ҳаммага маъқул варианти яратилмади, бундай алифбони яратиш мумкин эмаслиги яна бир карра маълум бўлди. Пировардида, бошқа бир графика асосидаги алифбога ўтиш керак, деган хулосага келинди.

Ҳозирги алифбони, ёзувни ўзгартириш ҳақидаги фикр-мулоҳазалар асосан араб ёки лотин ёзувига ўтиш тўғрисида бўляпти. Араб ёзуви тарафдорлари асосий далил сифатида бу ёзувдан қарийб 1300 йил давомида фойдаланганимиз, тарихий ёзма бойликларимиз шу ёзувда битилгани, унга қайтсак, ана шу бойликлардан фойдаланиш имконига эга бўлишимиз ҳақида гапирадилар. Бундай мулоҳазаларга жавобан қуйидагиларни айтиш лозим: биринчидан, тарихни яхши билиш, ўрганиш учунгина араб ёзувига қайтиш шарт эмас. Чунки ҳамма ҳам меросни ўрганавермайди, тарихни (меросни) ўрганиш вазифаси, мақсади бўлганлар эса, араб ёзувини ўрганишлари мумкин. Шунингдек, араб ёзувини билган билан меросни ўрганиш мумкин бўлавермайди. Бунинг учун араб ва форс тилларини ҳам билиш талаб этилади, яна бошқа талаблар ҳам бор. Иккинчидан, меросни ўрганиш мақсадида араб ёзувини, араб ва форс тилларини ўрганиш учун бизда барча шароитлар яратилган. Қолаверса, меросни ўрганиш учун нималар қилиш лозимлигига алоҳида эътибор берилаётгани, яъни бу масала кун тартибига жиддий қўйилгани ҳам маълум. Учинчидан, у ёки бу графика асосидаги ёзувни қабул қилишда унинг тарихни, меросни ўрганиш учун хизмат қилиши эмас, балки тилнинг истиқболи, ривожи, ундан фойдаланишда бутун қулайликларни таъминлай олиш-олмаслиги эътиборга олинади. Шу жиҳатдан қараганда, араб ёзувини ҳозирги ўзбек тили учун, унинг истиқболи учун мақбул, талабга жавоб бера оладиган ёзув дея олмаймиз. Умри бўйи араб ёзувидаги манбаларни ўрганиб келаётган йирик олим, ЎзФА мухбир аъзоси, филология фанлари доктори Убайдулла Каримовнинг мана бу сўзларига эътибор беринг: «Агар араб мамлакатлари, Эрон ва араб ёзуви амалда бўлган бошқа мамлакатларда нашр этилаётган турли фанларга бағишланган китоб ва мақолаларни кўздан кечирадиган бўлсак, уларда чет тиллардан кирган замонавий илмий истилоҳлар олдин араб ёзувида берилиб, кетидан ёки саҳифа тагида унинг қандай талаффуз этилиши албатта лотин ёзувида кўрсатиб қўйилганини кўрамиз. Ҳатто арабча терминологик изоҳли луғатларда ҳам аксар сўзларнинг ўқилиши лотинча ёзувда ҳам берилади.

Айтилганлардан шу нарса англашиладики, араб алифбоси арабча бўлмаган сўзларни, хусусан, табиий ва аниқ фанларга оид юзлаб истилоҳларни тўғри ифодалаб беришга ярокsiz эканлигини олимлар бир неча асрдан бери ҳис қилиб келганлар ва бу аҳволдан чиқишнинг бирдан-бир тўғри йўли бундай сўзларни юнонча ёки лотинча ҳарфлар билан ёзиб кўрсатиш деб билганлар» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1992 йил, 29 май).

Яна шуни ҳам қайд этмоқчимизки, араб алифбоси аввал-бошдаёқ туркий тиллар ёзувини, жумладан, ўзбек ёзувини яхшилашга хизмат қиладиган алифбо сифатида қабул қилинган эмас. Аксинча, мажбуран қабул қилинган алифбодир. Шунинг учун ҳам уни ўзбек тили учун мақбул алифбо бўлган дея олмаймиз. Уни қандайдир ўзгартиришлар билан ўзбек тили учун яроқли, истиқболли алифбога айлантириш мумкин эмаслигини тарихнинг ўзи кўрсатди.

Лотин графикасидаги ёзув хусусида шундай дейиш мумкин: биринчидан, бу ёзув ўзбек тилига тазйиқ билан киритилмаган, балки ўзбек ёзувини яхшилашга имкон берадиган графика, алифбо деб қабул қилинди, профессор Иристой Қўчқортоев «Ўзбек ёзуви муаммолари» мақоласида тўғри таъкидлаганидек, «Лотин ёзуви асосидаги ўзбекча алифбо мутахассислар томонидан ижобий баҳоланди, унинг изчиллиги, ўзбек тили товуш талаффузи маромига анча мос эканлиги қайд этилди» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1991 йил, 22 март). Демак, ўзбек ёзувини яхшилаш талаби билан лотинча ёзувдан воз кечилгани йўқ, балки у кириллица асосидаги ёзувнинг мажбурий киритилиши «қурбони» бўлди. Иккинчидан, ҳозирги графикалар ичида ўзбек тили фонемаларини аниқ ифодалаш имконини берадигани лотин графикасидир. Учинчидан мустақилликка эришган туркийзабон республикаларнинг барчаси лотин алифбоси асосидаги ёзувга ўтиш ҳақида қатъий қарорга келган. Ҳатто, шу йил март ойида Туркиянинг Анқара шаҳрида бўлиб ўтган йиғилишда алифбо учун қандай белгилар олиниши ҳақида фикрлашиб олинди.

Иристой ҚЎЧҚОРТОЕВ:

— МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ давлат тилини давлат тили сифатида қўллаш, унинг ривожи, такомили учун барча шарт-шароитни вужудга келтириш масалалари истиқлол мафкурасининг муҳим қисмлари қаторига киради. Бу масалалар ичида энг долзарб алифбо масаласидир.

Кирилл-рус ёзуви асосидаги ҳозирги алифбомиз тоталитар мафкура авж олган, «юқоридан», марказдан келадиган кўрсатмалар, ҳатто имо-ишоралар ҳам бекаму кўст бажариладиган бир шароитда ишлаб чиқилгани учун, унда ўша давр тил сиёсатининг бутун тазйиқ-зўравонлиги тўла акс этди. Кирилл ҳарфли ўзбек алифбосига рус алифбосидаги щ ва ы ҳарфларидан бошқа барча ҳарф олинди ва уларнинг жойлашиш тартиби айнан сақланди. Ўзбек тилига хос товушларни ифодалаш учун тайин этилган тўрт ҳарф (ў, қ, ғ, ҳ) ни бу таркиб ичига киритгани юраги дов бермаган ислоҳотчилар уларни алифбо охирига тиркаб қўйишдан бошқа чора тополмадилар. Натижада товушлар (фонемалар)нинг миллий хослик даражасига қараб алифбодаги ҳарфлар икки гуруҳга бўлиниб қолди: рус тилида муқобили (ўхшаши) бўлган товушларни ифодалайдиган ҳарфлар (1-29 ҳарфлар) ва рус тилида муқобили (ўхшаши) бўлмаган товушларни ифодалайдиган ҳарфлар (30-33 ҳарфлар).

Шуниси ғалатики, рус тилида муқобили бўлмаган товушларни ифодаловчи ҳарфлар рус тилидан ёки рус тили орқали бошқа тиллардан олинган сўзларда қўлланмайди. Қўлланмаслиги керак. Бундай ҳол олинма сўзларнинг аслига зид бўлса ҳам. Таркибида ҳ товуши (ёки шунга яқин товуш) бўлган хорижий сўзлар рус тилида ҳ товуши бўлмагани учун г товуши билан талаффуз қилинади. Бундай сўзлар ўзбек тилига ўтса, ўзбеклар бу сўзларни ҳ билан эмас, г билан талаффуз қилиши керак! Генрих, Гейне, Гомер исмларида бўлгани каби. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Ўзбек алифбосига рус алифбосининг хусусиятларини сингдиришга интилиш унли товушларни ифодаловчи ҳарфларда яна ҳам очиқроқ кўзга ташланади. Рус тилидаги 6 унлини ифодаловчи ҳарфлардан бештаси олиниб, қўшимча равишда алифбога ў ҳарфи киритилди. Вазифаси ва талаффузи турлича бўлишига қарамай, рус тили унлилари сонига тенглаштирилган бу ҳарфлар ўзбек тилининг бой унлиларини ифодалашга камлик қилиб қолди. Бу ҳам етмагандай, унли ҳарфларнинг баъзилари, хусусан, а ва о ҳарфлари ўзбекча сўзлар ва рус тилидан олинмалар талаффузида ўзаро уйғунлаштириб бўлмайдиган иккиҳилликни келтириб чиқарди: а ҳарфи **адрас, ана** сўзларида бир хил, **адрес, анатомия** сўзларида бошқа хил товушни билдиради; о ҳарфи **йўғон** сўзида бир хил, **вагон** сўзида бошқа хил товушни билдиради. Бу ва шунга ўхшаш бошқа қусурлар ўзбекча ва олинма сўзлар орасидаги фарқни барқарорлаштириб, бир тилда икки тилга хос талаффуз маромларининг бақамти ҳукм суришини юзага келтирди. Натижада миллий талаффузга, миллий оҳангга путур етди.

Ўзбек тилидаги икки ундош фонема учун ҳарф тайин этилмагани ҳолда, ўзбек тилида йўқ, ўзбек талаффуз маромига ёт товушни ифодалаш учун алифбога **ц** ҳарфи киритилди. Товушни эмас, бўғинни ифодалайдиган **е, я, ю, ё** белгилари, юмшатиш (ь) ва айириш (ъ) ишоралари ҳам кераксиз, ортиқча белгилардир.

Кирилл ёзувига асосланган ҳозирги ўзбек алифбосининг ўзбек тили товуш маромига уйғун эмаслиги ушбу алифбо эълон қилинган пайтдаёқ кўзга ташланган бўлса ҳам, лекин мамлакатда тоталитар режим ва унинг тоталитар мафкураси ҳукм сурган йилларда жорий алифбони бошқа бир мукаммал ёзув билан алмаштириш у ёқда турсин, алифбонинг жўн камчиликлари тўғрисида жиддий гапириш ҳам амримаҳол эди. Кириллча ўзбек алифбосини такомиллаштиришга қаратилган уринишлар расмий мафкура томонидан уни ўзбек тили табиатига эмас рус тили табиатига тобора яқинлаштиришга буриб юборилганини биламиз.

Мустақил жумҳуриятимизнинг мустақил мафкурасини яратиш бўйича жиддий ҳаракат давом этаётган бир шароитда ўзбек тилининг товуш тизимини, оҳангдорлигини, файзини тўла ва изчил ифодалайдиган алифбо яратиш айни муддаодир. Ўзининг байроғи, тамғаси, мадҳияси, давлат тилига эга бўлган мустақил Ўзбекистон Республикаси ўз давлат тилининг табиатига мос келадиган миллий алифбога эга бўлишга ҳам ҳақлидир.

Лотин алифбосига қизиқиш ўзбек зиёлилари орасида асримизнинг биринчи чорагида миллий уйғониш кучайган бир шароитда қарор топиб, «лотинчилар» номи остида махсус ислоҳотчилар оқими шаклланди. Бу оқим вакилларини илҳомлантирган ғоялар миллатни тез ва кенг кўламда саводли қилиш билан бир қаторда уни янги, технологик томондан унумдор, ижтимоий-маданий томондан динамик ҳаёт йўналишлари билан бақамти ривожлантиришдан иборат эди. Бу ғояларга кўпроқ мос келадиган ёзув сифатида лотин алифбоси танланди.

Ўзбек лотинчиларининг шаънига шуни айтиш зарурки, улар халқ тилига яқинлашиш, оддий меҳнат аҳлига тушунарли бўлиш истагида таянч лаҳжалар заминида бир неча ёзув тилини шакллантириш, аниқроқ қилиб айтганда, бир неча адабий тил яратиш тазйиқларига қарши ўлароқ ягона адабий тил, ягона ёзув тили ғоясини ўтказишга муваффақ бўлдилар. Ўзбек миллати учун ягона адабий тилнинг анъанавий замини буюк Алишер Навоийнинг беқиёс даҳоси билан яккалам қилинган ва кўп асрлик синовдан ўтган ўзбек адабий тили бўлиб, уни янги шароитда ривожлантирувчи ва бойитувчи манба ўзбек миллатининг жонли тили, лаҳжалари эди. Бу қудратли омилларни ҳисобга олган ҳолда ўзбек лотинчилари 33 ҳарфдан иборат алифбо яратиб, ўзбек тилининг товуш тизимини нисбатан тўла акс эттиришга муваффақ бўлдилар. Алифбо тузиш тамойилларига изчил амал қилган лотинчилар алифбони бошқа бир алифбога эмас, ўзбек тилининг товушлар тизимига мослаб туздилар. Шу маънода бу алифбони ўзбек миллий алифбоси дейиш мумкин.

Ҳозир биз лотин ҳарфли ўзбек алифбосининг товушлар(фонемалар) миқдорини белгилаш ва бу товушларни ифодаловчи ҳарфлар сирасини тайин этишда имло бўйича Самарқанд шаҳрида 1929 йилда ўтказилган қурултойда қабул қилинган алифбога таяниш тўғрисида гапирар эканмиз, кечикиб бўлса ҳам бу алифбони адолатли баҳолаш, уни яратган кишилар меҳнатини тақдирлаш зaруратидан келиб чиқамиз. Қолаверса, расмий доиралар ташкилотчилиги ва кўмагида етакчи, билимдон, миллатпарвар мутахассислар томонидан ишлаб чиқилган, кенг кўламда муҳокама қилинган, расмий равишда қабул қилинган ва қўлланган ўз алифбомиз турганда, уни янгидан кашф қилишга ёки бошқа бир манбадан ўзлаштириб олишга ҳеч қандай зарурат йўқ.

Самарқанд қурултойида қабул қилинган алифбодан 24 ҳарф янги лойиҳага айнан ўтказилди. Қолган 9 ҳарфдан — биттаси алифбодан чиқарилди; учтасининг ўрни алмаштирилди; биттасининг диакритик белгиси ўзгартирилди; иккитасининг ўрнига янги ҳарфлар тайин этилди. Иккита ҳарф (о, и ҳарфлари)га иккитадан фонема ифодалаш вазифаси юклатилди. Шундай қилиб, лойиҳада 30 ҳарф ва бир белги (апостроф) бўлиб, бу ҳарфлар 32 фонемани билдириш учун қўлланади.

Лойиҳани тайёрлашда лотин ёзуви асосидаги туркий алифболарни тузиш ва қўллаш тажрибаси, мутахассислар ва жамоатчилик вакиллари томонидан айтилган мулоҳазалар, таклиф-тавсиялар, ҳарфларнинг ёзиш ва ўқишга қулай-ноқулайлиги, техник воситаларга мос тушиш имкониятлари ва, албатта, ҳарфларнинг кўримлилиги эътиборга олинди.

Лотин ҳарфли ўзбек алифбосининг матбуотда эълон қилинган янги варианти муносабати билан бир масалага тўхталиб ўтиш ўринлидир. Бу лойиҳани расмий ёзув сифатида қабул этишга тавсия қилиш бошқа ёзувлардан бутунлай воз кечиш керак деган маънони англатмайди. Аждодларимиз фойдаланган ва ҳозир биз фойдаланаётган ёзувлар халқимиз тарихи ва маданиятининг ажралмас қисмларидир. Бу ёзувларни ўрганиш ва бу ёзувларда сақланаётган маълумотларни билиш ўз маънавий дунёмизни ва ўзимизни ўрганиш ва билиш демакдир.

Низомиддин МАҲМУДОВ:

— КИРИЛЛ АЛИФБОСИНИНГ ТИЛИМИЗ табиатига мос эмаслиги ҳақидаги фикр бугун пайдо бўлган эмас. Бу фикр айни алифбога ўтилган илк даврдан бери у ёки бу тарзда айтиб келинади. Аммо шўролар империяси давридаги ҳукмрон сиёсий ақидаларга кўра, масалани кирилл алифбосидан бутунлай воз кечиш тарзида қўйиш мумкин эмас эди. Бугун истиқлол шарофати билан мазкур ёзувдан воз кечиш зарурияти дангал айтилмоқда ва бу масалани ҳал қилиш учун оқилона амалий ҳаракатлар қилинмоқда.

Масалани ҳал қилишда энг мақбул йўл лотин ёзуви асосидаги миллий ўзбек алифбосини яратиш ва уни жорий этиш эканлиги кўпчилик томонидан англанган ҳақиқатдир. Ҳозирги кунда жаҳон аҳолисининг 30 фоизи лотин ёзуви системасидаги алифболардан фойдаланади, бошқа бирон бир ёзув бу қадар кенг тарқалган эмас.

Ҳозирги алифбомиз рус кирилл алифбосидан, уч-тўрт ҳарфни ҳисобга олмаса, деярли фарқ қилмайди. Тилимиз табиатига, унинг товуш қурилишига мутлақо мос келмайдиган ҳарфлар ҳам алифбомизда юк бўлиб турибди. Буни идрок этган журналистлар, масалан, юмшатиш белгисини ишлатмасликка ҳаракат қилмоқдалар. Ҳақиқатан ҳам, ўзбек тилида ундошларнинг қаттиқ-юмшоқлиги алоҳида-алоҳида товушлар сифатида фарқланмайди, мазкур белги ўзбек тили учун бутунлай кераксиздир.

Лотин ёзуви энг аввало ўзбек тилининг товуш қурилишини ифодалаш учун қулай. Тилдаги товушнинг ёзувда аниқ ифодаланиши тилнинг тараққиёти, сақланиши, алоқа имконлари учун муҳимдир. Улуғ сўзчи Абдулла Қодирий «Меҳробдан чаён» романида мана бундай изоҳ берган: «Худоёр қипчоқлар ичида ўсгани учун тили ўзбекчадир. «Эналаринг» сўзидаги «нг» ҳарфини «нғ» равишда қалин сўзлайдир. Бу кунги Фарғона ўзбекларида ҳам (айниқса, қишлоқларда) юмшоқ «нг» ўрнида қалин «нғ» ишлатиш кўп эшитиладир. Ҳозирги ислоҳ қилинган ҳарфимизда бу қалин «нғ»нинг махсус шакли йўқдир. Ёзганда (н — ғ) ҳарфларидан бир товуш ясалса ҳам, бироқ ўқуғанда ҳар ким буни ўз махражидан чиқаролмас, янглиш ўқур... Манимча алоҳида бир шакл қабул қилиш эҳтиёжи ҳис этиладир. Масалан, машҳурлари занғ, панғ, ланғ, даранғ, қаланғи-қасанғи, данғ, тўнғуз, шанғи, тўнғилламоқ, тўнғ, тўнғуч, анғиз, тинғ ва бошқалар...»

Биз ҳозиргача қадар бир «нг» товушини ҳам икки ҳарф билан ифодалаб келдик («тонг», «бонг», «онг» каби). Натижада нотўғри талаффуз қолиплари юзага келди. Янги алифбомиз лойиҳасида бу товуш учун алоҳида ҳарф олинган. А. Қодирий таъкидлаган бу товушнинг қалини, янги «нғ» товуши эса бугунги тилимизда саноқли сўзлардагина учрайди, шунинг учун бу ҳолатни имзо ва талаффуз қоидаларида кўрсатиш билан чекланиш мумкин бўлар.

Лотин ёзуви асосидаги ўзбек миллий алифбосини тиклаш ва такомиллаштиришда ундошларни ифодалаш масаласи у қадар мураккаб ва мунозарали эмас, аммо унлиларнинг ифодаланиши масаласи бир қадар мураккаб. Бу ўриндаги мураккаблик тилимизда қадимдан мавжуд бўлган, ҳозирга келиб анчайин кучсизланган унлиларнинг уйғунлашуви (сингармонизм) ҳодисаси билан боғлиқдир. Тилдаги унлилар уйғунлашуви ҳодисаси тилга оҳангдорлик, жозиба бахш этади. Аммо, биз истаймизми-истамаймизми, ўзбек тилида мазкур ҳодиса ҳозир изчил эмас. Шунинг учун бугун айрим мутахассислар янги алифбода унлиларнинг фақат бир шаклини акс эттириш керак, қаттиқ-юмшоғини фарқлаш зарурияти йўқ, деган фикрни илгари сурадилар, бошқа тилшунослар эса, бунинг аксини маъқул кўрадилар. Бу қараш, айниқса, «ў» ва «у» товушларини ифодалашда аниқ кўринади. Илмий-назарий жиҳатдан қаралса, бу товушларнинг қаттиқ-юмшоғини фарқлаш мақсадга мувофиқдир. Уларнинг қаттиқ ва юмшоқлари ҳатто алоҳида-алоҳида фонемалик хусусиятига ҳам эга. Мисол тариқасида «бўл» («воқеа содир бўлди») ва «бўл» («тўрт иккига бўлинади») сўзларини олиб кўрсак, биринчи сўздаги «ў» қаттиқ, иккинчи сўздаги «ў» эса юмшоқ. Сўз алоҳида олинганда, маъно ана шу қаттиқ-юмшоқликка кўра фарқланади («ун» — хамир учун ва «ун — овоз кабиларни ҳам қиёсланг). Шундай экан, уларни янги алифбода фарқ ифодалаш мақсадга мувофиқ. Аммо Тошкент ва бошқа айрим шева вакиллари мазкур ҳолатни бугун мутлақо фарқламайдилар. У ҳолда бу ҳарфларни ўрганиш, савод чиқариш қандай бўлади, беҳад қийинчилик келиб чиқмайдими? Бу мулоҳаза эътиборга олинса, мазкур ҳарфларнинг фақат биттаданинигина алифбога киритиш ўринлидир.

Лотин ёзуви асосидаги ўзбек алифбосини тиклашда яна бир муҳим жиҳат ҳисобга олинган. Ҳеч кимга сир эмаски, ўзбек, қозоқ, қирғиз, қорақалпоқ, туркман ва бошқа туркий халқлар оғзаки сўзлашганда, бир-бирини тушуна олади аммо кирилл алифбосида бир-бирини англаши қийин кечади. Чунки бу халқлардаги алифбо ҳарфлари ўхшаш бўлсада, ҳарфларнинг товуш ифодалаш тамойиллари турлича. Масалан, ўзбекча «бош»ни қозоқ «бўш» деб ўқийди. Бу ҳам империя тил сиёсатининг ҳийлаларига ўхшайди. Бугун туркий халқларнинг қардошларча бирлиги фавқулодда муҳим, шунинг учун ҳам алифболаримизда муштараклик зарур, токи, биз бир-биримизни эркин ўқий олайлик. Туркий халқлар вакилларининг иштирокида ишлаб чиқилган ва эркин фойдаланиш учун тавсия қилинган муштарак туркий алифбо лойиҳасида ҳам бу мақсад кўзда тутилган.

Янги ўзбек миллий алифбосида тилимиздаги «о» товуши учун «а» ҳарфи тавсия қилинган. Бунинг ҳам чуқур илмий асоси бор. Қариндош тилларда одатда муайян товуш мувофиқликлари мавжуд бўлади. Масалан, туркий тилларда «й — ж»: ўзбекча «йўр» — қозоқча «жэр» каби. Ўзбекча «о» товуши туркий тиллар орасида, асосан, ўзбек тилида бор, бошқа туркий тилларда унинг ўрнида «а» товуши талаффуз қилинади: ўзбекча «от», «ол», «бол», «сол» — қозоқча «ат», «ал», «бал», «сал» каби. Шунинг учун ҳам «о» товушини «а» ҳарфи билан ифодалаш қонуний.

Алифбонинг мукаммаллиги (албатта, нисбий, чунки мутлақ мукаммал алифбо йўқ) имло қоидаларининг ихчамлиги, камлиги билан белгиланади. Менимча, яратилажак имло қоидалари анчайин ихчам бўлади, чунки лотин ёзуви асосидаги янги миллий алифбомизда ўзбек тилининг товуш қурилиши етарли ҳисобга олинган.

Боқижон ТЎХЛИЕВ:

— ҲАР ҚАНДАЙ МИЛЛАТНИНГ маданияти, чунончи, миллий маданияти ривожи кўп жиҳатдан алифбо муаммолари билан боғлиқдир. Шу боис мутахассислар мудом миллий алифбо муаммолари ҳақида гапириб келишган, шу ҳақда жон куйдиришган.

Миллий алифбонинг биринчи белгиси ва шарти унинг мазкур тилдаги товушлар тизимини нечоғли тўла ва тўғри акс эттира олиши билан белгиланади. Ана шу нуқтаи назардан қараганда, лотин ёзуви асосидаги алифбода бир қатор афзалликлар мавжуд. Хусусан, шу пайтгача кўплаб мунозараларга сабаб бўлаётган айрим муаммолар янги алифбога ўтилиши билан ўз-ўзидан бартараф бўлади. Сўзимнинг исботи учун ўзбек тилида мутлақо ўрни бўлмаган ь (юмшатиш белгиси)ни эслаш мумкин. Чунки «апрель», ёки «апрел», «пальто» ёки «палто» шаклида ёзилишидан қатъий назар, бу сўзлар бир хил талаффуз қилинади. Ўзбек тилида ундошларнинг қаттиқ-юмшоқлиги маънога таъсир этадиган ҳолатлар мавжуд эмас.

«Н» ва «г» ҳарфларини ёнма-ён ёзиш билан ифодаладиган ҳарф ҳам кўплаб қийинчиликларни келтириб чиқарган эди. Мактаб ўқувчиларининг кўпчилиги« «кўнгил», «сингил» каби сўзларни бўғинга ажратишда қийналадилар. Янги алифбода нг товуши учун ягона ва махсус белгининг тавсия этилаётгани айни муддаодир. Негаки, миллий алифбо тилдаги ҳар бир товушнинг бир белги билан ифодаланишини таъминламоғи лозим. Шунингдек, бир товуш учун бир белгининг бўлиши миллий алифбога қўйиладиган асосий талаб ҳисобланмоғи керак. Шунда, **ё, е, ю, я** каби «ёлашган» товушлар бирикмаси учун қўлланадиган ҳарфий белгиларга ҳам эҳтиёж қолмайди. Булар охир-оқибатда мактаблардаги ўқиш-ўқитиш ишларига ҳам жиддий таъсир ўтказади. Демак, лотин ёзувига ўтилса, ўзбек тилининг товушлар тизими нисбатан тўлароқ ва тўғрироқ ифодаланадиган бўлади.

Яна бир омил: ҳозир жаҳондаги кўплаб халқ ва миллатларнинг ўзаро яқинлашуви жараёни кечмоқда. Бу ҳол туркий халқлар ўртасида ҳам кузатилмоқда. Уларнинг ўзаро яқинлашуви қадимий ўзанларнинг тикланишига, миллий қадриятларнинг янгидан куч олишига имкон бериши, бунда лотин графикасидаги алифбо ўзига хос кўприк бўлажагига шубҳа йўқ.

Зеро, эндиликда мустақил Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнига эга бўлмоқда. Унинг турли давлат ва мамлакатлар, халқлар билан муносабатлари тобора кенгайиб ва барқарорлашиб бормоқда. Бу ўз-ўзидан ҳозирги ёшларимиз олдига кўплаб хорижий тилларни ўрганиш масаласини ҳам кундаланг қилиб қўймоқда. Агар жаҳондаги кўпгина халқлар лотин ёзуви асосидаги алифбога эга эканлигини назарга олсак, бизнинг лотин ёзувига ўтишимиз нечоғли амалий аҳамиятга эга бўлишини яна бир бор чуқур ҳис этиш мумкин. Чунки иккинчи тилни ўрганиш осон иш эмас. Бунда дастлаб маънавий-руҳий омил, аниқроғи, тўсиқ ҳам мавжуд. Боз устига, янги тилни ўрганиш янги ёзув билан боғлиқ бўлса, бу омил янада устиворлашади. Бинобарин, лотин ёзувига ўтиш билан иккинчи тилни ўрганишдаги қийинчиликлар ўз-ўзидан барҳам топади.

Биз замонамиз компютерлар, техникалар замони эканлигини унутмаслигимиз керак. Бу воситалар ўқиш-ўқитиш соҳаларига ҳам тобора кенгроқ кириб келяпти. Уларнинг «тили» эса асосан лотин алифбосига таянади. Шунга кўра, янги алифбо қатор соҳаларда ҳам жиддий ўзгаришлар қилиши, сезиларли енгилликлар бериши аниқ.

Лотин алифбоси асосидаги ёзувга ўтиш жараёнида, назаримда, атрофга диққат билан қараш, ўтмиш сабоқларини ҳам эътибордан соқит қилмаслик лозим. Туркий халқлар узоқ тарихи мобайнида кўплаб ёзув тизимларидан, бир неча алифбодан фойдаланганлар. Улар орасида оромий, туркий-руний, суғд, уйғур, моний, брахма, юнон, арман, лотин, славян ёзувларини кўриш мумкин. Боиси — туркий халқлар ер юзида асосан уч қитъада — Осиё, Оврупо ва Африкада яшашади. Улар яшаган тарихий даврлардаги жуғрофий ҳудуд, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий шарт-шароитлар юқорида тилга олинган ёзув турлари ва тизимларидан фойдаланишларини тақозо этган. Албатта, уларнинг барчаси ҳамма туркий халқларда бир хилда қўлланган эмас. Фақат қадимги туркий-руний (Ўрхун—Енисей), уйғур ва араб ёзувлари туркий халқларнинг ҳаммаси учун миллий ёзув даражасига кўтарилган эди. Собиқ Иттифоқ таркибидаги туркий жумҳуриятларда эса, славян ёзуви ҳам деярли шу мавқега эришганди.

Ҳозирги туркий халқлар қўллаётган ёзувлар ҳам хилма-хил. Туркияда 1928 йилдан буён лотин ёзуви истеъмолда. Қашқарда, Уйғур Автоном Республикасида эса хитой, лотин ва араб ёзувлари тенг даражада ўрганилади.

Эндиликда собиқ СССР таркибидаги туркий республикаларда ҳам бирин-кетин лотин ёзувига ўтиш жараёни кузатилмоқда. Озарбойжон бу ҳақда узил-кесил қарорга келди. Туркманистон ҳам шу йўлдан бормоқда. Қолган республикаларда ҳам ушбу масала ҳукумат доирасида ҳал этилмоқда. Демак, Ўзбекистондаги жараёнлар мутлақо тасодифий эмас.

Лотин ёзуви асосидаги ўзбек алифбосининг энг муҳим жиҳатлари ва афзалликлари, менимча, қуйидагилардан иборат:

1. Унда ҳарфларнинг турли комбинациялари мавжуд эмас.

2. Ёзувда ифода этиладиган, аммо ўқишда иштирок этмайдиган (ёки аксинча) ҳар хил белгилар йўқ.

3. Ҳар бир товуш учун алоҳида бир белги асос қилиб олинган.

Кези келганда, унлилар ифодасига доир айрим мулоҳазаларимни ҳам айтиб ўтмоқчиман. Менимча, «и» товушининг ифодаси учун икки белги бўлиши ўзбек тили учун ўринли эмас. Шунингдек, «у» ва «ў» товушлари учун ажратилган белгилар ҳам мунозарали. Тўғри, тарихий жиҳатдан олганда, эски ўзбек тилида «у» ва «ў»нинг иккитадан варианти мавжуд. Аммо унда сингармонизм (товушлар уйғунлиги) қонуниятининг тўла амал қилганини ҳам эсдан чиқармаслик лозим. Сўнгги 70—80 йил мобайнидаги тарихий шароит ва ижтимоий-маданий жараёнлар ўзбек тилининг тарихий тараққиётига, жумладан, унинг фонетик тизимига ҳам тегишлича таъсир ўтказди. Буни инкор этиб бўлмайди. Бугун ўзбек зиёлиларининг (улар сафига олий маълумотли филологларни ҳам қўшиш мумкин) асосий қисми фонема сифатида «у» ва «ў»ларнинг жуфтлари орасидаги фарқни қўролмайдиган, ҳис этолмайдиган даражага келиб қолди. Шундай экан, алифбода мазкур белгиларнинг бўлиши шартмикан?

Ҳабибулло БЕКТЕМИРОВ:

— ҲАР ҚАНДАЙ ЙИРИК ТАДБИРНИ муваффақиятли амалга оширишнинг бош омили унинг пухта ва аниқ дастурини ишлаб чиқишидан иборатдир. Шу жиҳатдан қараганда, лотин ёзувидаги ўзбек алифбосига ўтишдан олдин унинг барча муаммоларини, молиявий сарф-харажатларини, нашр ва матбаа масалаларини, қисқаси, шу ишга алоқадор ҳамма жиҳатларини тўла қамраб оладиган дастур ишлаб чиқиш керак. Дастур, бизнингча, қуйидаги ташкилий-тайёргарлик ишларини ўз ичига олса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Энг аввало, янги алифбога ўтиш бўйича Давлат (ёки Ҳукумат) комиссиясини тузиш керак. У давлат дастурини тузишдан тортиб, белгиланган вазифаларни тўла адо этишгача бўлган муддатда фаолият кўрсатиши, янги алифбога ўтиш ишларини мувофиқлаштириш ва назорат қилиб туриш мақомига эга бўлиши, унинг штатли ходимлардан иборат ишчи органи ҳам бўлмоғи лозим.

Айни чоғда вилоятлар, шаҳарлар, туманлар ҳокимликлари қошида ҳам лотин алифбосига ўтиш бўйича комиссиялар тузилиши, улар ўз ҳудудларида янги ёзувга ўтиш ишларини бошқариб туришлари ва ишлари ҳақида ҳокимликлар ҳамда Давлат (ёки Ҳукумат) комиссияси олдида ҳисобот бериб туришлари зарур. Шунингдек, турли вазирликларда, қўмиталарда идора ва муассасаларда, ташкилотларда, корхоналарда янги алифбога ўтиш бўйича ишчи комиссиялари тузилиши мақсадга мувофиқдир.

Табиийки, янги алифбога ўтиш ўта мураккаб иш. Уни тайёргарликсиз амалга ошириши мумкин эмас. Давлат (ёки Ҳукумат) комиссияси ана шуни эътиборга олиб, тайёргарлик ишларига алоҳида эътибор қаратиши, буни ўз дастурига киритиши жоиз. Қолаверса, янги алифбога ўтиш ҳаётимизнинг барча соҳасига дахлдор. Шунинг учун ҳар бир соҳа учун муайян тайёргарлик муддатини белгилаш керак. Назаримда, дастурда қуйидаги тайёргарлик ишлари ҳисобга олиниши зарур:

1. 1993—94 йиллар мобайнида ўқув дастурлари, дарсликлар, қўлланмалар яратиш, ўқув кўргазмали қуролларини муҳайё этиш.

2. Шу вақт ичида кадрларни, нашриёт, матбаа, матбуот, телевидение ва радио ходимларини қайта тайёрлаш, биринчи галда янги ёзувни ўргатадиган мутахассисларни, 1994—95 йилларда бошланғич ва юқори синфлар, 1994—96 йилларда мактабгача тарбия муассасалари, ҳунар-техника, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ўқитувчиларини, турли идора ходимларини қайта, иш юритувчиларни махсус тайёрлаш.

3. 1993—95 йилларда моддий-техника базасини яратиб, босмахоналарни, ёзув машинкалари ва компьютерларни лотин клавиатурали жиҳозлар ва ҳарфлар билан таъминлаш, ёзув билан боғлиқ бўлган (муҳрлар, кўча номлари, турли кўрсаткичлар тайёрлайдиган) корхона ходимларини қайта тайёрлаш лозим.

Ўз-ўзидан маълумки, халқимизни янги алифбога ўтишга тайёрлашда илмий-назарий маълумотлар, турли адабиётлар катта аҳамиятга эга. Шу боис лотинга ўтишнинг аҳамияти, унинг афзалликлари матбуотимизда тез-тез ёритиб борилиши, бу ишларга йирик мутахассислар жалб этилиши даркор. Турли йўриқномалар, имловий ва соҳалар бўйича атама луғатлари тайёрлаш ҳам бу ишнинг тезроқ амалга оширилишини таъминлайди. Дастурда бу масалалар назардан четда қолмаслиги керак.

Янги алифбога ўтишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган нашр ишлари ҳам дастурда ўзининг аниқ ифодасини топиши ўринлидир. Уч йил давомида алифбони, ўқув дастурларини, ўрта мактаб ва олий ўқув юртлари дарсликларини, турли ўқув ва соҳалар бўйича атама луғатларини нашр қилиш, ўқув қуролларини яратиш, газета-журналларни янги алифбода чоп этиш, иш қоғозлари, турли ҳужжат, бланкаларни чиқариш зарур.

Бу муаммоларнинг ҳал этилиши янги алифбога ўтиш учун шарт-шароит яратади. Лекин ҳаммани бир ойда ёки бир йилда бирваракайига янги алифбога ўтказиб бўлмайди. Уни босқичма-босқич амалга ошириш зарур. Шу билан бирга, ўтиш муддатини ҳаддан ташқари чўзиб юбориш ҳам ярамайди. Бу вазифа дастурда ўз ифодасини топиши керак. Масалан, мен янги алифбога ўтишни 1994 йил сентябридан бошлаб, 1997 йил сентябрида тамомлаш мумкин, деб ўйлайман.

Янги алифбога ўтиш улкан тадбир, уни амалга ошириш катта куч-ғайрат ва маблағ талаб қилади. Шунга кўра, тузилажак Давлат (ёки Ҳукумат) комиссияси ўз дастурида бу серқирра жараённи муваффақиятли ҳал этишнинг муҳим йўналишларини белгилаб олиши зарур.

Юқорида айтилганлар Давлат дастурига киритилиши мумкин бўлган айрим масалалар ҳақидаги фикр-мулоҳазалар, холос. Уни тайёрлаш ва тасдиқлаш тузилажак комиссия ихтиёрида бўлади. Шу билан бир қаторда, айтиш жоизки, лотин алифбоси бизга бегона эмас, уни ўзлаштиришда ўзбек халқининг муайян тажрибаси бор. Аҳолининг маълум қатлами бу алифбони унутганича йўқ. Ёшларимизнинг кўпчилиги эса мактаб ва олий ўқув юртларида ўқитилаётган дарслар туфайли лотинча алифбо билан бир қадар таниш. Бинобарин, бизда янги ёзувга ўтишни енгиллаштирадиган шарт-шароитлар ҳам мавжуд.

Саҳифани Абдунаби ҲАЙДАРОВ тайёрлади

ДАВЛАТ МУКОФОТИГА НОМЗОДЛАР

ИНТИЛГАНГА ТОЛЕ ЁР

Афтондил Эркиновнинг номи адабиётшунослик илми учун янгилик эмас. У жумҳуриятимиз ёш адабиётшунослари орасида ўзининг нозик таҳлили, чуқур илмий мулоҳазалари ва фалсафий талқинга мойиллиги билан ажралиб туради. Унинг адабиётшунос сифатида шаклланишида филологлар оиласида улғайгани ва айниқса отаси навоийшунос олим Содир Эркиновнинг таъсири катта. Ёшлигидан адабиётга бўлган қизиқиш, хусусан, Алишер Навоий ижодига бўлган меҳр уни Тошкент давлат университетининг ўзбек филологияси факултети сари етаклади. У 1986 йили шу факултетни битириб, 1988 йилдан ўзбек классик адабиёти кафедрасида ишлаб, талабаларга Алишер Навоий ижоди бўйича дарс ўтиб келмоқда.

Ёш олимнинг Навоий ижоди бўйича бир қанча мақолалари матбуотда эълон қилинган. Улар ичида айниқса «Сукут, сукут...» (1987), «Машаққатсиз роҳат бўлмас» (1988), «Озод олам истаган» (1990), «Рамзларда яширинган маъно» (1991), «Навоий ва Жомий: оилавий қарашлар» (1991), «Ёш Алишернинг дунёси» (1993) каби мақолалари жамоатчилик диққатини тортди.

У 1987 йили «Ёшлик» журналида босилган «Сукут, сукут...» сарлавҳали илк назарий мақоласи билан адабиётшунос олимлар назарига тушди. Мақолада ёш олим Алишер Навоий ва Абдулла Қодирий қаҳрамонларининг руҳий кечинмаларини, улар орасидаги муштарак жиҳатларни ва шарқона психологик ҳолатларни ифодалашдаги адиблар маҳоратини ишонарли мисоллар билан очиб берган. Гарчи, бу икки ижодкор турли даврларда яшаган бўлсалар-да, шарқ кишисининг руҳий оламини тасвирлашда бир хил йўлдан борганликлари асосли равишда илмий далилланган. Ушбу илк мақоласидаёқ ёш олим илмий ишда тавсиф эмас, балки таҳлил асосий мақсад бўлиши зарурлигини принцип қилиб олди.

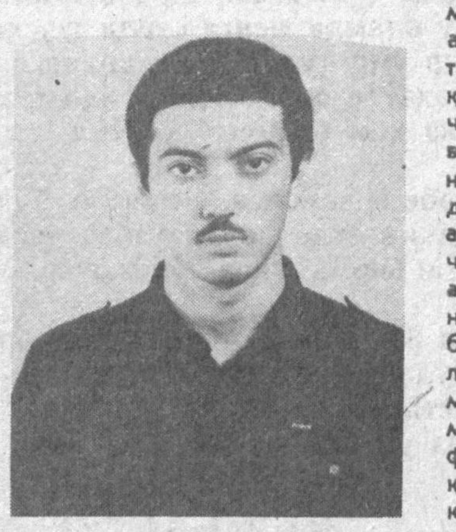

Афтондил университетни тугатгач, Ҳ. Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институтида ЎзФА мухбир аъзоси А. Қаюмов раҳбарлигида «Алишер Навоийнинг «Садди Искандарий» достонида пейзаж яратиш маҳорати» мавзуида тадқиқот олиб борди ва уни 1990 йили номзодлик диссертацияси сифатида ёқлади. Бу тадқиқот натижаси сифатида олимнинг «Навоий — пейзаж устаси» рисоласи нашр этилди. Рисолада «Садди Искандарий» достонидаги табиат тасвири лавҳалари мисрама-мисра таҳлил этилиб, буюк шоирнинг асар ғоясини ифодалашда табиат тасвиридан моҳирона фойдаланганлиги изчил бир тарзда очиб берилади. Маълумки, «Садди Искандарий» достони «Хамса»нинг якунловчи асари бўлиб, шоир ижтимоий-сиёсий қарашларининг кўзгуси ҳамдир. Асарнинг марказий қаҳрамони Искандар образи адабиётшуносликда кўп йиллар давомида идеал шоҳ образи сифатида талқин қилиб келинди. Навоийшунос олим А. Қаюмов бу фикрга эътироз билдириб, шоир ўз қаҳрамонининг салбий жиҳатларини ҳам, ижобий томонларини ҳам рўй-рост тасвирлаганини кўрсатди. Афтондил устоз олимнинг бу фикрларини ривожлантириб, Алишер Навоийнинг Искандар образини яратишда пейзаждан унумли фойдаланганлигини нозик таҳлил этди. Ўз вақтида бир йирик шарқшунос олим достоннинг қиш ва баҳор тасвирига бағишланган ўринларини «бошни қотирувчи, мураккаб шеърий усуллар» деб атаганди. Бу мураккаб байтлар устида тинимсиз изланган олим Навоийнинг бадиий маҳоратини худди шу байтларни таҳлил этиш воситасида асослаб беради.

Изланувчан ёш олим Алишер Навоий асарларини тадқиқ қилганда ундаги ботиний маъноларни таҳлил этишга мойиллик кўрсатади. Навоий асарларидан кўзга дарров ташланмайдиган маъноларни қидириб, назарий хулосалар чиқаришга интилади. Асар воқеаларидан фалсафий маъноларни уқишга ҳаракат этади. Умуман олганда, Шарқ адабиёти билан шуғулланувчи ҳар бир тадқиқотчи ҳам адабиётшунос, ҳам манбашунос, матншунос ва файласуф бўлмоғи зарур. Албатта, буларнинг ҳаммаси бир одамда мужассам бўлиши ниҳоятда мушкул. А. Эркинов ўз илмий фаолиятида шу йўлда дадил қадам ташламоқда ва, табиийки, бу интилишни илм кишилари маъқуллайдилар. Унинг «Фан ва турмуш» журналида чиққан «Рамзларга яширинган маъно» мақоласи «Сабъаи сайёр» достонидаги ов лавҳаси таҳлили хусусида эди. Унда муаллиф шоҳ Баҳром фожиасининг рамзий, яширин маъно жиҳатларига эътиборни қаратиб, янги ишонарли бир талқинни ўқувчилар ҳукмига ҳавола этганди. Зотан, янгиликка, ўз овозига эга бўлишга интилган олимгина бирор натижага эришади.

А. Эркиновнинг кўплаб мақолалари республикамиз матбуотида чоп этилган бўлиб, олим мақолаларида навоийшуносликдаги анъанавий қарашларга нисбатан дадил фикр-мулоҳазалар билдириб, муаммоли масалаларнинг ечимига янгича йўллар ахтаради. Айтишларича, Амир Темур ўзига ўхшаб фикрламайдиган кишиларни рағбатлантирган экан. Биз кўп йиллар давомида ҳоким мафкура кўрсатган чизиқдан чиқмай «фикрладик». Ҳолбуки, фақат мустақил фикрлашгина ҳақиқатни ойдинлаштиради. Шу боис анъанавий фикрлашга ижобий қараб, агар у асосли бўлса, маъқуллаш керак.

Интилувчан олим мумтоз адабиётимизнинг таркибий қисми — матншунослик соҳасида ҳам ижодий изланмоқда. У Навоий достонлари нашрига камтарона ҳисса қўшди; Султон Ҳусайн Бойқаронинг бир туркум ғазалларини Кобул нашри асосида жорий алифбога ўгириб газета-журналларда нашр эттирди. Ҳозир Афтондил Ҳусайн Бойқаро девони ва рисоласининг олдинги нашрлари билан Кобул нашрини қиёслаган ҳолда, босмага тайёрлаб қўйди. У тайёрлаган матн асосида Султон Ҳусайн Бойқаро рисоласи илк маротаба тожик тилига таржима қилиниб, босилди.

Ҳозир жаҳон адабиётшунослик илмида, хусусан, немис адабиётшунослик фанида матн талқини назарияси ва санъати чуқур тадқиқот объекти бўлиб, ижтимоий фанлар вакиллари бу соҳага алоҳида эътиборни қаратмоқдалар. А. Эркинов шу йўналишни Навоий ижодига татбиқ этиш ниятида.

Биз Афтондил Эркинов ўз илмий фаолияти билан адабиётшунослик илмига муносиб ҳисса қўшади, деб ишонамиз.

Шодмон ВОҲИДОВ,
тарих фанлари номзоди,

Абдурасул ЭШОНБОБОЕВ,
ЎзФА Қўлёзмалар институтининг кичик илмий ходими

ВИЛОЯТ НАШРЛАРИ

СЎЗ — СИРЛИ ВА МУҚАДДАС

Бозор иқтисодига ўтиш жараёнидаги қийинчиликлар фақат иқтисодий соҳалардагина эмас, балки маънавий ҳаётимизда ҳам ўз таъсирини кўрсата бошлади. Бу ҳол китоблар нашр этиш, газета-журналлар чиқаришда ҳам яққол сезилмоқда. Қоғознинг нархи, босмахона сарф-харажатлари, алоқа хизмати ҳақи жаҳон бозори даражасига кўтарилиб бораётганлиги туфайли бир вақтлар юз минглаб обуначиларга эга бўлган матбуот нашрларининг тиражи қисқарди, баъзилари ҳатто чиқмай қолиш даражасига бориб етди. Айни чоғда, илгаригидек кўплаб китоблар чоп этиш имкони ҳам камайди. Ана шундай бир пайтда айрим нашриётлар энг харидоргир, олди-қочдилардан иборат таржима асарларни нашр этиш ҳамда муаллиф ёки уларнинг ҳомийлари тўлайдиган маблағлар ҳисобига китоб чиқариш йўлига ўтиб олдилар. Бу бир жиҳатдан қандай бўлмасин, матбаачиликнинг сусайиб, инқирозга юз тутмаслигининг олдини олишга хизмат қилади. Аммо масаланинг бошқа жиҳати ҳам борки, унинг оқибат-натижасини унутишга ҳақимиз йўқ. Аҳвол шу тарзда давом этаверса, ҳақиқий ижодкор бўлмаган ёки ҳали бу даражага етмаган истаган одам ўз жамғармаси ёки бирор ҳомий ташкилот ажратган маблағ эвазига китоб чиқараверса, бадиий савияси паст, чучмал асарлар кўпайиб кетмайдими? Ҳақиқий истеъдод соҳиби бўлган-у, лекин ўз ижоди намуналарини чоп этишга маблағ тополмаган, бу ишнинг уддасидан чиқа олмаганлар-чи? Улар бир четда қолиб кетмайдиларми? Пировардида, халқимиз яхши асарларни ўз вақтида ўқиш бахтидан маҳрум бўлиб қолмайдими?

Ҳозирда кўндаланг бўлиб турган бу саволларга жавоб бериш қийин.

Жумҳуриятимиз мустақилликка эришгандан сўнг вилоятларда нашриётлар очилди, маданий-маърифий марказлар ташкил этилди. Шубҳасиз, бундай хайрли ишлар ўша жойлардаги адабий-маданий ҳаётнинг янада равнақ топишига катта йўл очади. Бу айниқса, ўша ҳудудда шу пайтга қадар ижод қилиб келган ёки эндигина адабиёт майдонига қадам қўяётган, лекин ёзганларини жумҳурият миқёсидаги нашриётларда чоп этиш имкониятига эга бўлмаган ижодкорлар учун ҳар томонлама фойдалидир. Вилоятлардаги адабий-маданий муҳитни ўстириш жуда муҳим аҳамиятга эга. Бу жойларда яшаб қалам тебратаётган истеъдод соҳибларининг маҳаллий қаламкаш даражасида, тор доирада қолиб кетишларининг олдини олади.

Қаршидаги «Насаф» нашриёти ташкил этилгандан буён шу вилоятда яшовчи ўнлаб ижодкорлар ва олимларнинг китоблари дунё юзини кўрди. Улар орасида қизиқиб ўқиладигани, маънавиятимизни бойитишга ҳисса қўшадиганлари анчагина. Шу ҳақда гап кетганда, Қарши Давлат дорилфунунининг ўзбек тили кафедраси мудири, филология фанлари номзоди Бойназар Йўлдошевнинг Қашқадарё адабий муҳити ҳақида ҳикоя қилувчи «Насаф нафаси» китобини биринчилар қатори тилга олиб ўтиш лозим. Муаллиф Насаф заминида яшаб ижод этаётган қаламкашлар ижодини холисона таҳлил этиб, улардаги ўзига хос услуб ва йўналишларни очиб беришни мақсад қилган ва бу ниятининг устидан чиқа олган. Асарда Қашқадарё адабий муҳитида камол топиб, бутун Ўзбекистонга танилган адиблар, олимлар ижоди таҳлилига бағишланган 30 дан ортиқ адабий-танқидий мақола мужассамлашган. Китобнинг хотима қисмида бугун адабиёт бўстонига кириб келаётган ёшлар ижоди таҳлил қилинган, уларнинг ютуқ ва камчиликлари ҳақида сўз юритилган. Китобнинг аҳамияти хусусида гап кетганда, унга сўнгсўз ёзган таниқли адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов Бойназар Йўлдошевнинг бу ишини ўзбек адабиётшунослиги ва адабий танқидига қўшилган муносиб ҳисса деб баҳолайди.

Нашриёт амалга ошираётган хайрли ишлардан яна бири халқ оғзаки ижодига тааллуқли қўшиқлар, термалар ва достонларни нашр этаётганлигидир. Жумладан, сўнгги бир йил ичида шундай иккита китоб дунё юзини кўрди. Улардан бири ўзбек халқ қўшиқларидан жамланган «Ер интизор» китобидир. Ундаги қўшиқларни бевақт ҳаётдан кўз юмган адабиётшунос ва шоир Чори Ҳамро халқ орасида юриб, турли манбалардан тўплаган эди.

Бозор бахши Омон ўғли Қамай бахшичилик мактабининг йирик вакили, у сўзга чечан, ўзига хос куйлаш иқтидори билан Қашқадарё ва Сурхондарё бахшилари орасида обрў қозонган. «Маликаи айёр», «Алпомиш», «Ширин билан Шакар», «Келинойи» каби достонларни ёддан биларди, ўзи ҳам терма ва ўланлар айтарди. Афсуски, буларнинг кўплари ўз вақтида ёзиб олинмаган. Яхши ҳамки, таниқли фолклоршунос Тўра Мирзаев ундан «Нуралининг ёшлиги» достонини ёзиб олиб қолган экан. Бу достон ўз вақтида китоб ҳолида нашр этилганди. «Насаф» нашриёти яқинда ўқувчиларга тортиқ этган «Нуралининг ёшлиги»да достондан ташқари бахшининг баъзи термалари ҳам ўрин олган. Китобга Бойназар Йўлдошев ва Турсунбой Боймиров сўзбоши ёзиб, Қашқадарё халқ бахшичилигининг теран томирлари ва бугунги аҳволи ҳақида фикр юритганлар.

Кейинги пайтларда жумҳуриятимизда ислом динини ўрганишга кенг йўл очилганидан, халқимизнинг ислом маданий меросини билишга қизиқишидан фойдаланган айрим нашриётлар даромад кетидан қувиб, диний мавзулардаги китобларни басма-басига чоп этишга киришдилар. Кўп ҳолларда улар диний мавзудаги рисола ва китобчаларга алоҳида сифат ҳамда савия ниҳоятда зарур эканлигини унутиб қўймоқдалар. Гўё рисола диний мавзуни кўтарган бўлса, унга ҳеч қандай талаб қўйиш шарт эмасдек. Натижада бу каби китобчаларнинг илмий савияси ғоятда ғариб ва ибтидоий бир аҳволга тушди. Айтайлик, диний ривоятлар чала-чулпа баён этилади, бир китобда келтирилган ҳадис ёки оят иккинчи бир нашриётда чиққан китобдагидан кескин фарқ қилади. Айнан бир хил сўз турли нашрларда турли хил кўринишда ёзилмоқда. Баъзан эса оят-ҳадисларнинг мазмун-моҳияти тушуниб-тушунмай талқин этилмоқда.

Ўтган йили «Насаф» 10 минг нусхада «Терма ҳадислар»ни нашр этди. Сарлавҳа остида шундай эслатма бор: «Ўрта мактабларнинг одобнома дарсларида фойдаланиш учун». Бизнингча, одобнома дарслари учун мўлжалланган дарслик ва қўлланмалар жумҳурият учун ягона ва юксак сифат даражасига эга бўлиши керак. Уларни шу соҳа мутахассислари ва мутасадди ташкилотлар тузиб, нашр этишлари лозим. Борди-ю, ҳар бир нашриёт ўз ҳолича иш юритиб, хоҳлаган китобини «дарслик» ва «қўлланма» деб чиқараверса, қош қўяман деб, кўз чиқаргандек бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Бундай дейишимизнинг боиси, «Терма ҳадислар»даги муборак сўзларнинг айримларини мактаб ўқувчиларининг ҳаммаси ҳам тўғри тушунавермайдилар. Негаки, мактабларимизда ҳозирча диний сабоқ берилмайди, ёшларимиз муқаддас «Қуръони Карим»ни билмайдилар. Бас, шундай экан, мажмуадаги «Қабул қилинган ҳажнинг жазоси — жаннатдур», «Мусулмон молининг ҳурмати унинг қони ҳурматидир», «Ёмонингиз уйланмаганингиздир», «Ишларига хотин кишини бош қилиб қўйган қавм ҳеч вақтда нажот топмас». «Умматларимнинг бирлигини бузган киши ким бўлса ҳам ўлдиринглар» каби ҳадисларни ўқиган, Муҳаммад алайҳиссалом ҳаёти, фаолиятидан, дин тарихидан яхши хабардор бўлмаган мурғак қалб жиддий изоҳларга муҳтож бу ҳадисларни қандай тушунади-ю, қандай қабул қилади? Ҳолбуки, ҳадислар дунёсига махсус илм кўрган, билимдон кишилар воситаси билангина кириш ва шундагина тўлиқ манфаатдор бўлиш мумкин. Ҳадислардан файзиёбликнинг бошқа йўли йўқ. Умуман, кези келганда, айтайликки, ҳадисларни ҳеч қачон зарур илмий-тарихий, маърифий изоҳларсиз нашр этмаслик керак. Бундай изоҳларсиз нашрларнинг ҳеч қандай илмий-адабий қиммати йўқдир. Биз диний йўналишдаги ҳар бир нашрнинг маърифий қиммати юксак даражада бўлишини истаймиз. Бу борада ниҳоятда зукколик билан иш юритиш тарафдоримиз. Чунки диний мавзулар тўла маънода илмга дахлдор. Буни мумтоз олимларимиз қадимда теран исботлаб берганлар.

«Насаф» бу йил «Кечиккан карвон қўнғироғи» тўпламини нашр этди. Унда Шукур Суюннинг «Шарқ юлдузи» журналида 1989 йили босилган «Сазойи» қиссаси, шунингдек, Йўлдошбек Кенжа ва Ўрол Бойқобилнинг шеърлари ўрин олган. «Сазойи» яхши ёзилган. Бадииятининг ва тилининг анча пишиқлиги билан киши диққатини жалб этади. Амир ва унинг аркониадаги адолатсизликлар ишонарли воқеалар асосида тасвирланганлиги боис амирнинг иродасига қарши борган, охир-оқибат ҳақсизлик қурбони бўлган Турумтойнинг қисмати одамни изтиробга солади. Афсуски, тўпламдаги шеърларнинг кўпчилиги бадиийликдан йироқ, ички кечинмаларнинг шунчаки тафсилотидан иборат бўлиб қолган. Бизнингча, нашриёт муҳаррирлари уларни танлаб олишда қаттиққўлроқ бўлишлари зарур эди. Бу фикрлар Ҳусан Эшмуроднинг «Қўнғиротнинг қўшиғи», Геннадий Бадаевнинг «Открытыми глазами» шеърий тўпламларига ҳам тегишлидир. Айтайлик, Ҳусан Эшмуроднинг тўпламига берилган аннотацияда «диловар оҳанглар давр руҳи билан қўшилиб, яхлит мазмун касб этади» дейилади. Биз шеърларни ўқиб чиққач, бу сўзларга ишонмадик. Тўғри, Ҳусан Эшмуроднинг шеърлари лоқайд шеърлар эмас. Уларда туйғулар бодроқдек портлайди. Бироқ бундай шеърларни, тизгинсиз сўзларни одам фақат ўзи учун, юрагини бўшатиш учун ёзиши мумкин. Уларни бегона кўзларга тақдим этиб бўлмайди. Чунки сўздаги ва туйғулардаги тизгинсизлик мавзун ва мувозе сўзга ўрганиб қолган мухлисларда норозилик туғдиради.

Кўнгил синиғидан ўйлар ясадим,
Кимдир ўшани ҳам айлади вайрон,
Қаро бўёқлардан ойлар ясадим,
Тунлар ажаб дейди, юлдузлар ҳайрон, —

деб ёзади Ҳ. Эшмурод «Тутқун ўйлар умиди...» шеърида. Эҳтимол, бу оҳангдор сатрлар муаллифга жуда қадрлидир. Лекин мухлис бу жумбоқ жумлалардан қаноат ололмайди ва шеър «Зулму тутқунликдан чиқарми бир кун зиндоннинг қулфини бузиб ўйларим» сатрлари билан якунланаркан, бу сўзлар муаллифнинг ўзидан бошқага қимматли эмаслигини англаб етади.

Жиззах, Самарқанд, Хоразм, Қашқадарёда чиққан бошқа бир қатор китобларда ҳам худди шунга ўхшаш дудмаллик, маънавий ночорлик, таги ноаён синиқлик, бир сўз билан айтганда, «Кўнгил синиғидан ўйлар ясаш», яъни ўта муваққатлик, ўта беқарорлик, ланжлик ҳукм суради. Назаримизда, бу тўпламларни чиқарган муаллифларга эмас, кўпроқ ноширлар — муҳаррирларга ажабланишимиз керак. Ахир улар эмасми, шеърнинг, бадиий сўзнинг қийматини белгилайдиган, истеъдоднинг келажагини кўрадиган, талабчанлик ва ғамхўрлик кўрсатадиган? Улар эмасми, китобларнинг мундарижа бойлиги учунгина эмас, техник савияси учун жон куйдирадиган? Нашр ишларида муҳаррир асосий фигура. Вилоят нашриётларида муҳаррир ишининг даражаси, савияси, сифатига алоҳида эътибор бериш зарур. Шу баробарида талаб ҳам, асосан, муҳаррирлардан! Чунки қайси китобнинг қайси камчилигига қараманг, у муҳаррир билан чамбарчас боғлиқлигини сезасиз. Яхши китоб яхши муҳаррирнинг қўлидан чиқади. Бу — оддий, лекин барча ҳолларда тўғри ҳақиқат.

Орол Мўминовнинг «Насаф»да чоп этилган «Афсонага айланган одам» китобида нашриёт «Сиз қўлга олган ушбу мажмуада вилоятимиз партия қўмитасига 16 йил котиблик қилган Рўзмат Ғойибовнинг кўп қиррали, кенг қамровли фаолияти, аччиқ, фожиали хизмати ҳақида гап боради» деб ёзади. Ана шу ваъдага ишониб, китобни ўқишга киришасиз. Ҳаял ўтмай бу гап ҳақиқатга тўғри келмаслигини сезиб қоласиз. Чунки, биринчидан, бу мажмуа эмас, бор-йўғи ўртача даражадаги мақола, иккинчидан, унда Рўзмат Ғойибовнинг «кўп қиррали, кенг қамровли фаолияти, аччиқ, фожиали қисмати» бадиий лавҳалар орқали очиб берилмаган. Бу одамни «афсонага айлантирган» воқеалар нималардан иборат эканлиги ҳақида эса тайинли маълумот ололмайсиз. Нафсиламрини айтганда, асар Р. Ғойибов ҳақида эмас, кўпроқ муаллифнинг маълум даврдаги таржимаи ҳоли ва ўз бошидан кечирган воқеалари тафсилотидан иборат.

Албатта, юртга танилган кишилар ҳақида хотиралар, китоблар ёзиш фойдадан холи эмас. Бироқ улар ҳар жиҳатдан пишиқ-пухта, таъсирчан, ҳаққоний бўлиши керак.

Биз Жиззах вилояти матбуот бошқармаси қошидаги ноширлик-муҳаррирлик бўлими томонидан 1992 йили чиқарилган 9 та китоб билан ҳам танишиб чиқдик. Улардан биттаси таржима, иккитаси насрий, қолганлари эса шеърий асарлардир. Муаллифлар турли ёшдаги турли касб эгаларидир.

Меҳриниса Каримованинг «Номус» китобига киритилган шу номли қиссасида иффат, поклик, ор-номус масалалари ўртага ташланади. Бу туйғуларни менсимаслик қандай мудҳиш оқибатларга олиб келиши мумкинлиги бир фожиали воқеа асосида таҳлил этилади. Қисса олийгоҳ талабаси Расулнинг поччаси сирли равишда вафот этганлиги ҳақидаги ҳикоя билан бошланади. Шубҳага тушган Расул бу сирнинг тагига етмоқчи бўлади. Пировардида, поччасининг ўлими талабалар ётоқхонаси дервазасидан ўзини ташлаб, нобуд бўлган талаба қиз Ноиланинг аянчли тақдири билан боғлиқ бўлиб чиқади. Афсуски, муаллиф ўзи олға сурган ғояни ишонарли ифодалай олмаган. Қаҳрамонларнинг ўзаро гап-сўзлари кўп ўринда ишонарсиз, сунъий чиқиб қолган. Уларнинг характерини очувчи бадиий ташбеҳлар, ўхшатишлар деярли кўзга ташланмайди. Бунинг устига қисса тугалланмаган. Меҳринисонинг меҳр-муҳаббат, вафо-садоқат ҳақидаги ҳикоялари ҳам шундай камчиликлардан холи эмас.

Барно Абдураҳмон қизининг «Жаннат боғи» фантастик қиссасини анча муваффақиятли ёзилган дейиш мумкин. У дастлаб бирмунча тарқоқдек туюлса-да, кўп ўтмай кишини ўзига ром эта бошлайди. Муаллиф унда муҳаббатни дунёни тутиб турувчи илоҳий бир неъмат деб талқин этади. Қисса кишиларни лоқайдлик ботқоғидан чиқишга, эзгу ниятлар учун фаол курашишга чорлайди.

Ҳусан Убайдуллонинг «Чўлда ўсган бола ёхуд Муродбек ҳақида эртак» шеърий асари ниҳоятда содда ёзилган, осон ўқилади. Асарда ёлғончилик ва маккорлик вақти-соати келиб барибир ошкор бўлиши, яхшилик ҳеч қачон ерда қолмаслиги, сўнгги пушаймондан фойда йўқлиги шоҳ ва унинг маккор катта хотини, шоҳнинг гўдаклигидаёқ ноҳақликка учраб, чўлга ташлаб кетилган ўғли Муродбек, уни боқиб олган ўтинчи чол образлари орқали очиб берилади.

Илҳом Ҳамронинг «Висол лолалари», Абдухалил Сатторовнинг «Муҳаббат дарди», Зулфия Бўриеванинг «Умид чечаги», Гулчеҳра Шаҳобиддин қизининг «Соғинч», Ойдин Донишеванинг «Фасллар қўшиғи» шеърий тўпламларида севги ва гўзаллик тараннум этилади, илк муҳаббатнинг беғубор энтикишлари, ошиқларнинг соғинч тўла руҳий кечинмалари, висол қувончлари юқори пардаларда куйланади. Она юрт, тинчлик, меҳнат, меҳр-оқибат улуғланади. Бироқ, улар орасида жўн, омади гаплар ҳам анчагина.

Ойдин Донишева ҳали ёш, эндигина 17 баҳорни қаршиламоқда. Шунга қарамай, шеърлари вилоят ва жумҳурият матбуотида тез-тез босилиб турибди. У ўтган йили жумҳурият Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви ва Ўзбекистон «Китобхон» жамияти томонидан уюштирилган «Менинг биринчи китобчам» ижодий танловида ғолиблар сафидан ўрин олди. «Фасллар қўшиғи»га ёш шоиранинг 31 та шеъри киритилган. Улар орасида диққатга сазоворлари бор. Шу билан бирга, шеър мақомига кўтарилмаганлари, тақлид излари анча-мунча сезиларли бўлганлари ҳам бор. Албатта, бу бошловчи шоира учун табиий камчиликлар, гап уларга ўралашиб қолмасликда.

Шу китобларга қараб ўйланасиз: вилоятларда нашриётлар ташкил этилгани кўплаб истеъдодларни рўёбга чиқаришда катта аҳамият касб этмоқда. Лекин бу ижобий оқим ва олижаноб ҳаракат ичида саёз китоблар ҳам ўзларига қулай йўл топмоқда. Бинобарин, жараённинг қадрини туширмаслик учун энг аввало асарларга талабчанликни кучайтириш керак. Бўш, ночор, наридан-бери битилган китобларга кетадиган қоғоз, сарф-харажатлар ўрнига яхши асарларни кўпроқ чиқариш лозим. Бундан нашриётлар ҳам, китобхон ҳам ютади.

Хоразм вилоят матбуот бошқармасида «Хоразм» таҳририят-нашр бўлими 1991 йили ташкил қилинган. Бўлим ташкил этилишидан кўп нарсаларни, жумладан, Ўзбекистон мустақил давлат сифатида, қайта дунёга келган бугунги иқтисодий қийин шароитда ижодкорлар, олимлар, журналистларга ғамхўрликни кучайтиришни, уларнинг яхши асарларини жойларда тезроқ китобхонларга етказиб беришни, аввалдан ҳукм суриб келган ноширлик ишларида марказлаштириш сиёсатидан воз кечиш кабиларни ўз олдига мақсад қилиб қўйгани аён.

Орадан икки йил ўтди. Бўлим томонидан ўндан ортиқ китоб чиқарилди. Уларда қаламга олинган мавзулар хилма-хил, жанрлар ва услублар ранг-баранг: қишлоқ хўжалиги, қишлоқ маданияти ҳақида ҳикоя қилувчи асарлардан шеърий тўпламларгача, сиёсий портретлар, турли қўлланмалардан драматик достонларгача бор. Қоғоз нархи жаҳон бозорига тенглашиб бораётган бугунги шароитда бунча китоблар нашр этиш, ҳарқалай, осон иш эмас. Бироқ ишнинг муваффақияти фақат миқдор билангина ўлчанмайди, асосий гап савияда, нашрларнинг китобхон учун нечоғли фойдали ёки фойдали эмаслигида.

Бўлимнинг илк нашри — «Табаррук ташриф» деб номланган. Тўпламга мумтоз адабиётимизнинг тўрт улуғ вакили — Шайх Нажмиддин Кубро, Шайх Маждиддин Бағдодий, Паҳлавон Маҳмуд, Мирзо Абдулқодир Бедил асарлари жамланган. Уларни форс тилидан шоир Матназар Абдулҳаким ўгирган. Шеъриятнинг юксак олами, беғубор ҳавоси, фикр дунёси ўқувчини ўзига тўла машғул қилиб олади. Шу ўринда кўнгилда кечган баъзи истакларни ҳам айтиб ўтиш ўринли. Аввало, китобга кирган ҳар бир мумтоз адиб ҳақида қисқача илмий-биографик маълумот бериб ўтилса, яхши бўларди. Иккинчидан, бундай китоблар фақат хоразмлик ўқувчилар доирасини назарда тутиб эмас, бутун мамлакат китобхонларини назарда тутган ҳолда чиқарилса ва тарқатилса, нур устига нур бўлади.

Кези келди, қайд қилиб ўтайликки, Қашқадарё, Жиззах ва Самарқандда шу давр ичида нашр этилган китоблар орасида Ўзбекистон ўқувчисининг эътиборига муносиблари бор. Айтайлик, Бойназар Йўлдошевнинг «Насаф нафаси» тазкираси, Бозор бахшининг «Нуралининг ёшлиги» достони ва термалари, Нуриддин Шукуровнинг «Сўз сеҳри, шеър меҳри» адабий-танқидий мақолалар тўплами, Бибисора Туробованинг «Қўшиқ, дардларимнинг таржимонисан!», Қаҳрамон Суяровнинг «Юрагимда гуллайди умид», Баҳодир Юнусовнинг «Совуқ шамоллар», Олқор Даминнинг «Ўлмас даҳолар» сингари китоблари анчагина бой мундарижасига, бадиий, илмий савиясига кўра ҳам, нашр сифати ва маданий даражасига кўра ҳам мамлакат китобхонининг диққатини бемалол тортади. Уларда тор бир доирада биқиб қолишдек маҳаллийчилик иллати йўқ. Маҳаллий нашрларда маҳаллийчилик (биз «маҳаллийчилик» деганда мавзуларнинг ўта торлиги, бадиий саводхонлик ва бадиий диднинг ўта саёзлиги, ҳатто айрим ҳолларда бу тушунчаларнинг мутлақо шаклланмаганлиги, мадҳиябозлик, офаринбозлик, мақтовда меъёр билмаслик сингари иллатларни назарда тутамиз) бартараф қилинган бўлса, демак, улар, албатта, маълум бир вилоятнинг ўзи учунгина эмас, балки умумўзбек миллати учун хизмат қилади. Бутун бир халқ маданиятининг узилмас халқасига айланади. Энг муҳими, миллат маданияти ва ахлоқининг юксалиши, яхлитланиши, умумжаҳон доирасида салмоқ ҳамда вазн, ўзига хослик касб этишига олиб келади.

Биз вилоятлардаги шундай умуммиллат манфаатларига, мустақиллик манфаатларига хизмат қиладиган нашрларни тўла қўллаб-қувватлаймиз. Вилоятлардаги матбаа-нашрчилик фаолияти ана шундай йирик, умуммиллий мақсадларни кўзлаб иш олиб боргандагина ўзини оқлайди ва янги халқ маданияти двигателига айланади.

«Хоразм» таҳририят-нашр бўлими томонидан чиқарилган Болтабой Бекматовнинг «Алвон учқунлар», Мадамин Қўчқорнинг «Тонг элчиси» шеърий тўпламлари фикрчанлиги, тароватi, мардона сўз ва образлари билан ўзига тортади. Бу китобчалар поэзия ҳали Ўзбекистон пучмоқларида дадил учқунлаётганидан, кул босиб ётмаганлигидан дарак беради. Вилоят ноширлари шундай ёлқинли, эркин руҳли поэзияни очсинлар, унга йўл берсинлар, уни катта XX аср адабий карвонига қўшсинлар.

Тарихий, илмий-адабий китоблар ичида Нурмуҳаммад Қобуловнинг «Хоразм адабий муҳити», Мадрим Жуманиёзовнинг «Маъмун академияси» китоблари ажралиб туради.

М. Жуманиёзов китобида Маъмун академиясининг тарихи, у ерда фаолият кўрсатган олимлар, уларнинг издошлари, академия тарихчилари ва асарлари ҳақида маълумотлар беради. Китоб рус тилида нашр этилган, эндиликда у ўзбек тилида ҳам чиқарилса, маъқул бўларди.

Н. Қобуловнинг рисоласида Хоразм адабиёти тарихи уч босқичга: биринчи — энг қадимдан араблар босқинигача, иккинчи — араблар истилосидан мўғуллар ҳукмронлигигача, учинчи — Амир Темурдан асримизнинг 20—30-йилларигача бўлган даврлар қамраб олинган. Маълумки, Хоразм адабиёти ҳақида маълумотлар кўп бўлса-да, улар ҳозиргача турли манбаларда сочилган ҳолда эди. Бу китобда ана шу манбаалар бир жойга тўпланган. Қолаверса, бу китоб автор изоҳлаганидек, ўқитувчилар учун маълум қўлланма вазифасини ўташи мумкин. Айни пайтда автор буни биринчи китоб деб номлабди, демак, унинг иккинчи китоби ҳам тайёрланмоқда, дейишга асос бор.

Шу ўринда бир истакни ҳам айтмоқчи эдик. «Хоразм адабий муҳити» ниҳоятда катта мавзу. Уни тўлалигича ёритиш осон эмас. Шу сабабли юқоридаги асарнинг муваффақиятларини ҳам таъкидлаган ҳолда шуни айтиб ўтишни истардикки, муаллифлар қўлланма яратар эканлар, тарихий манбаалар ва турли фактларга ўз авторлик муносабатларини билдиришлари, улар устида ижодий-илмий фикр юритишлари зарур эди. Шундай қилинса, қўлланманинг илмий қиммати янада ошар эди.

Хоразм китобларининг ҳаммасини ҳам савияда баланд, китобхоннинг талаб ва дидига тўла жавоб берадиган асарлар дейиш қийин. Улар орасида Қурбон Матризонинг «Гул ва кўнгул», Ҳ. Раҳмонов, И. Шомуродовнинг «Тунги шарпалар», Комил Азизнинг «Юракларга боқар юрагим», Бой Мурод Забиулло ўғлининг «Муҳаббат таронаси» каби ўртамиёнароқ китоблари ҳам, Қўзи Қадамнинг «Оёқлар гуноҳсиз» деб аталган бадииятдан

йироқ ҳикоялар тўплами ҳам бор. Эҳтимол, ноширлар ва муаллифлар буларнинг ҳам ўз ўқувчиси топилади, деган сўзни айтишлари мумкин. Лекин бу баҳона билан, қолаверса, муаллифнинг ўз ҳисобидан чиқарилди деб саёз, жўн, фаросатсиз «асарлар»ни сира оқлаб бўлмайди. Мабодо, муаллиф ҳисобидан чиқарилган тақдирда ҳам ношир ўзи чиқараётган китобнинг савияси, бадиий даражасига бефарқ бўлиши мумкин эмас. Бадиий даражага лоқайд қараш нашриётчилик ва ноширликни мантиқсиз, бемаъни бир ҳодисага айлантириб қўяди. Халқ дидини ўтмаслаштириш, сохта илмийлик, бадиий жўнлик ва сохталикнинг зарардан бошқа нимаси бор? Сўз исрофи — ёмон. Сўз — сирли ва муқаддас, уни беҳуда ишлатиш — ахлоқсизликдир.

Жамоа хўжаликлари тарихидан ҳикоя қилувчи китоблар ичида Тўлибой Искандаровнинг «Бошқиршийхликлар», Йўлдош Эгамбердиевнинг «Ҳаёт мазмуни» асарлари яхши ният билан ёзилган. Афсуски, ҳар иккала китобда ҳам хўжаликлар тарихи эскича усулда таҳлил қилинади. Саналар, номлар қатор-қатор саналиб, бугунги ютуқлар мақталади. Хўжаликлар ҳаётидаги қийинчиликлар, одамлар онги-психологиясидаги ўзгаришлар эътибордан четда қолади. Бу каби китоблар кишида худди чиқмай туриб эскириб қолгандек таассурот туғдиради.

Бўлим харидоргир деб айрим таржима асарларни ҳам нашрдан чиқарган. Сергей Дмитриевскийнинг «Сталин» асари, хотин-қизлар учун пардоз-андоз қоидаларини ўз ичига олган «Чиройли бўлай десангиз» қўлланмаси шулар жумласидандир. Лекин, афсуски, иккала асар таржимасида маънавий, бадиий қусурлар қалашиб ётибди.

«Хоразм» таҳририят-нашр бўлимида икки йил ичида юқоридагилардан ташқари бошқа китоблар ҳам чоп этилган. Лекин шуларнинг ўзи ҳам бўлим фаолияти ҳақида маълум бир хулосага келиш учун асос беради, деб ўйлаймиз.

Бўлимда нашр этилган китобларнинг ҳаммаси муаллифларнинг ўз ҳисобидан ёки бирор ташкилот ҳисобидан чиқарилган. Шунга қарамай, бўлим бу китобларни ички тақриздан ўтказган. Ички тақриз баъзан яхши асарларнинг эълон қилиниши учун йўл очиб берган бўлса, баъзан ўртамиёна ва ундан ҳам паст савияли асарлар чиқишига киройи баҳона ҳам бўлган. Асар мутахассислар томонидан холис ижобий баҳолангандан сўнггина уни ўз ҳисобидан нашр этишга йўл очилади.

Вилоятларда нашр қилинаётган китобларнинг безаги, техник савиясини янада яхшилаш учун имкониятлар яратиб бериш зарур. Китоб чоп этиш қудратига эга босмахоналар вилоятлар ва туманларда етарли. Улар кучи билан ҳозиргидан салмоқлироқ, жиддийроқ китобларни нашр этиш мумкин. Чамаси, вилоятларда бу ишларга қизиқадиган ва уддалайдиган кучлар ҳав етишиб чиқмоқда.

Ўқийдиган халқ — маданиятли халқ. Китоб маънавий-маданий ҳаётининг ажралмас бир қисмига айланган халқ ўз истиқболини ўзи бугун таъминлайди. Китобга лоқайд қарайдиган мамлакатларда ижтимоий, иқтисодий, маданий тараққиёт ғоятда секинлик билан боради, бундай мамлакат ўз эҳтиёжларини ўзи қондириш учун тўхтовсиз қийналади.

Ҳозирги кунда Японияда тўрт мингдан ошиқ нашриёт бор ва улар йилига 40 мингдан зиёд китоб нашр қилади. Тараққиёт, ҳаёт даражаси ҳам шунга яраша. Японлар китоб ёзишни яхши кўрадилар ва бениҳоя эъзозлайдилар. Айримлар кўнгли торлик қилиб, биз бунга ҳеч қачон етолмаймиз, нима қилай шуни ёзиб, дейдилар. Биз эса, йўқ, бир кун эмас бир кун биз ҳам шунга етиб борамиз, деймиз. Японлар қилган иш бизнинг ҳам қўлимиздан келади, бунинг учун ақлга зўр бериш керак, деб ишонч билан айтамиз.

Вилоятларда ноширлик фаолиятини энг илғор, замонавий мамлакатлар даражаси ва миқёсига кўтариш пайти етди. Китоб чиқаришда судралиб, маҳаллий даражада юриш энди бизга ярашмайди. Халқимизнинг бўйига қараб тўн бичайлик, китоб яратайлик!

Иброҳим ҒАФУРОВ,
Камол МАТЕҚУБОВ,
Абдунаби ҲАЙДАРОВ,
«ЎзАС» махсус мухбирлари

ЯНГИ РУКН:

ВОСИТА

«Восита» рукни остида шоирларимизнинг гўзал шеъри ва ўша шеър ёзилмиш жараёнидаги кечинмалари билан танишасиз. Шунингдек, ҳар бир шоир шеърият ҳақидаги фикрларини қисқа баён этади. Бу эса бир томонлама қарашлардан «чарчаган» ҳозирги замон шеъриятимизга ранг-баранглик бахш этишига умид туғдиради. Франг шоири А. Рембо таърифи билан айтганда эса, «барча дарахтларнинг япроқлари ям-яшил бўлгани билан олам барибир камалак рангидадир...» Хуллас, бир шеър восита бўлиб, ҳам ижодкорнинг шу ондаги инсоний кайфиятлари, ҳам замонавий шеър ҳолати ҳақида сўз юритмоқчимиз. Шунинг учун янги рукнимизни «Восита» деб номладик.

Усмон ҚЎЧҚОР

ҲАМАЛ БОҒЛАРИДА СУНБУЛА ОҲИ...

Ғафлатда қолдим мен, кўклам боғига
Бостириб кирмишдир хазон сипоҳи.
Бир чора бормикан ҳижрон доғига,
Ҳамал боғларида сунбула оҳи...

Абадий туюлган эди муҳаббат,
Абадий туюлган эди уйғониш.
Қаердан бостириб келди бу ғафлат,
Ёнишлар абасдир, ёнишлар,... ёниш...

Бемаврид хазондан кетмадим қочиб,
Бемаврид хазонга юзма-юз турдим,
Мен сенинг бошингдан тиллолар сочиб,
Пойингдан сарғайиб хазон супурдим.

Юракдан қалтираб чиққан атиргул
Тикони бағримга тиғдай ботарди.
Бу иплар риштаи ишқ эмас буткул,
Узилган мезондек титраб ётарди.

Бу хазон боғларнинг недир гуноҳи,
Бу шундоқ хазонким, баёни йўқдир.
Ҳамал боғларида сунбула оҳи,
Бу оҳ, бу фарёднинг поёни йўқдир...

— Шеърият ҳақида сизнинг фикрингиз!

— Шеър — руҳий тушунча. Руҳ эса Яратганга таалluқ. Шоирлар Холиқ ва маҳлуқ ўртасида бир калимаи восита, холос. Шеърда ҳамиша буюк бир сафарбарлик қуввати бўлади. Инсон доимо — жангда ҳам, овда ҳам, меҳнатда ҳам, хаёлга ботиб ўтирганида ҳам, ишқий жунун оғушида ҳам куйлашга мойил бўлади ва бу куй-қўшиқлар ибтидосида шеър шакллари ётади. Шу маънода ҳар бир халқнинг маънавий юксалиши ва таназзули аввало шеъриятга муносабати билан боғлиқ, деб ўйлайман.

— Кўнглингизга яқин шоирнинг тўрт қатор (икки байт) шеърини келтиринг.

— «Умр бўйи ўқиб-ўрганиб билганим шу бўлдики, ҳеч нарсани билмас эканман», — дейди буюк бир донишманд. «Чексизликни хаёлга сиғдира олмадим ва торгина хонамга мен кетдим кириб», — дейди улкан бир шоир. Мен ҳам дунё ва унинг ичиндагиларни тегига ета олмайдиганлар орифдир»,— мазмунидаги Фузулий мисраларини яхши кўраман:

**Уйла сармастамки, идрок
этмазам — дунё надир,
Мен киму соқий ўлан
кимдир, саҳбо надир.
Ҳикмати дунёву моҳифо
билан ориф эмас,
Ориф улдир — билмагай
дунёву моҳифо надур.**

— «Ғафлатда қолдим мен...» деб бошланадиган шеърингиз ёзилиш жараёни ҳақида сўзлаб берсангиз...

— Баҳор оқшоми. Қуёш ғурубга кираётган пайт. Қибладан ўқтин-ўқтин ғуссали шамол туради. Зардолулар шовуллайди, тутлар шитирлайди. Шамолдан мозий иси келади. Хотиранг нисфида элас-элас бир шуъла яллиғлайди. Гўё минг йил илгари ҳам дунёга келгандайсан. Минг йил илгари ҳам бу шовуллаган шамолни эшитгандай, бу зардолуни, бу терагу толни кўргандайсан. Аммо қаерда, қачон? Зинҳор эслай олмайсан. Шунда ёнгинангда сен билан бирга туғилган эгизакни ҳис эта бошлайсан. Бу — Ёлғизлик.* Уни сен болалигингда илғамаган эдинг.

**Абадий туюлган эди
муҳаббат,
Абадий туюлган эди
уйғониш...**

Бироқ кўққисдан уни таниб қоласан. Кори икром ичида, аҳли айём ичида, тўрт ярим миллярд издиҳом ичида сен билан дам-бадам, қадам-бақадам яшаб келган маҳрам шу Ёлғизлик-ку, ахир. Шунда кўп ғавғолар пуч эканини, кўп савдолар ҳеч эканини англаб қоласан. Ва ҳазрат Навоий тили билан муножот бошлайсан:

«Илоҳи, агар ҳавасдин бошаёғ яланг ҳар ён югурдим. бошдин-аёғим ёмон эрканин халойиққа билдурдум.

Илоҳи, андоқки, бу балоларға солдинг, қутқор, ва андоқким, бу ибтилоларға киюрдинг, чиқор».

Умринг билан биргаликда Ёлғизлик ҳам каттара боради. Бир пайтлар кўзларингда порилаб ёнган халқа-халқа шуълалар энди япроқ-япроқ узилиб ерга тўшалади:

**Мен сенинг бошингдан
тиллолар сочиб,
Пойингдан эгилиб хазон
супурдим.**

Хуллас, зокир зикрини айтади, шокир шукрини айтади, сен не дейсан, эй ўз Ёлғизлиги ила юзма-юз қолган, оҳи оламни, фарёди эгамни ўртаган банда...

**Ҳамал боғларида сунбула
оҳи,
Бу оҳ, бу фарёднинг тамоми
йўқдир...**

— Шеъриятимизнинг эртанги куни ҳақида нима дея оласиз!

— Шеъриятимиз мадҳиябозлик, сохтакорлик, ялоғочлик ва муаммобозлик каби кўринишлардан тозариб боради. Бадиий услубда мураккаб образлилик, фикрда фалсафийлик, руҳда тасаввуф янгича босқичга кўтарилади. Иймон эркинлиги боис кенг урф бўлаётган турли савиядаги динпараст шеърлар ўрнини дилдан чиққан эътиқодли шеърлар эгаллайди. Шаклдаги тажрибалар эскириб, маъно мантиқ ва бадиийятда мусобақалар бошланади, деган фикрдаман.

ХАЙРУЛЛО суҳбатлашди

Муқаддас зиёратгоҳ

Олим БУРИ

СЕН ҲАҚДА

Ҳар гал борганимда сени сўроқлаб,
Хотиралар кечди дилимни доғлаб,
Бир сатр сен ҳақда ёза олмадим
Ўйладим, ўйладим дилимни доғлаб.
Шеър бўла олмагай, ярага малҳам,
Шоир ғам даштида унган лоладир.
Шоир ота бўлгай халқига бироқ
Ҳам афсус у тўнғич етим боладир.
Сени йўқотдиму қайта топмадим,
Биламан дилимда ҳақ илтижоси.
Йиғладим кўз ёшим тўкилди, шукур,
Бир сиқим тупроқдир менинг улушим.
Бу оламдан балки гуноҳи йўқ ҳур
Руҳинг мангуликка учди, эй, қушим.
Менинг ҳам кўзёшим тўкилди, демак,
Мен ҳам бу оламда энди бир сағир.
Бегона эди оҳ, менга ғам емак,
Менга ҳам ғам берди бу сахий тақдир.
Ё раб, ёруғ бўлсин сўнгги маскани,
Чароғи айлансин само ойига.
Меҳринг дариғ тутма—қўллагил мани,
Қўй сўнгги нафасда ҳоки пойига.

●

Қирқ йил озодликни орзу қилди қул,
Етди ниҳоятда муродига ул.
Ва лекин хўжаси деди, эй ғулом,
Эшикдан ташқари чиққанинг маром,
Сени ўлдиришар, эрк йўлидан қайт,
Қулларча яшагил, шукроналар айт!
Йигирма қадамча эшик ораси,
Қулнинг қолган эди битта чораси.
Йигирма қадам у юриб ҳур бўлар,
Андин сўнг эшикдан чиқару ўлар.
Ёинки ўлмасдан қоларди банди,
Қай бирин танласин башар фарзанди.
Сўнгги бор хўжага таъзим айлаб қул,
Дедики: «Ҳур бўлиб ўлганим маъқул,
Озод бўлиб боссам йигирма қадам,
Бу оламда менга етади шу ҳам».
Бир умр қулликдан қарангки, инсон
Лаҳза озодлик деб, фидо этди жон.
Биз ҳам етмиш уч йил қизил қул бўлдик,
Тобе-ю забонсиз асил қул бўлдик.
Ҳаққа етиб борди ўзбек чеккан дод!
Жон бермай, қон тўкмай лек бўлдик озод,
Эл бахтин ўйласа ҳар бир юртбоши,
Йўлини ёритгай иқбол қуёши.
Истиқлол келмади гарчи қон билан,
Биз уни асрайлик лекин жон билан!

АСЛЗОД

Сочимга тушган оқ тола эдингми?
Кўзимдан тўкилган жола эдингми?
Баҳорда унмаган лола эдингми?
Дилда сендан эди бу доғим менинг,
Армонда излаган қароғим менинг.

Бойлик тўпламадим, пул тўпламадим,
Сен бино бўлгин деб, май хўпламадим,
Хўп дедим, ва лекин хўп-хўпламадим,
Доим яқин бўлди йироғим менинг,
Сен келдинг шамолдек тойчоғим менинг.

Гарчанд хиралашган кўзлари, лекин
Бир орзиқиб кетар қалбим шунда чин,
Фарзандим оламга келди шод бўлдим,

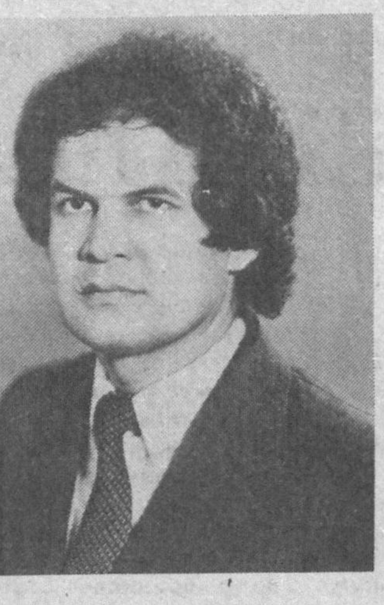

Ўғлим кўзларида қасамёд бўлдим,
Мен қайта туғилдим, аслзод бўлдим,
Дунёда бирдан-бир сўроғим менинг,
Доим ёнсин, ёққан чироғим менинг!

Биринчи ватаним бўлган бешикдан,
То ҳозир кўрганим барча эшикдан
Кирмасдан, наҳотки, кирдим тешикдан?
Кимгадир ёқмагай юрмоғим менинг,
Ундан узоқроқни кўрмоғим менинг!

Фарёдки, ҳақ ишқи адо айлади,
Мажнуни дарбадар, гадо айлади,
Ҳар неки айлади, худо айлади,
Гулларга тўлмади қучоғим менинг!
Кўпдир бу оламда фироғим менинг!

Эй худо, ўзингсан азалий устод,
Сўнгги ихтиройинг эрур одамзод,
Этгил ғуломингни лутфинг ила шод,
Ҳаётдан қонмади чанқоғим менинг.
Устим бут, юракда ямоғим менинг!

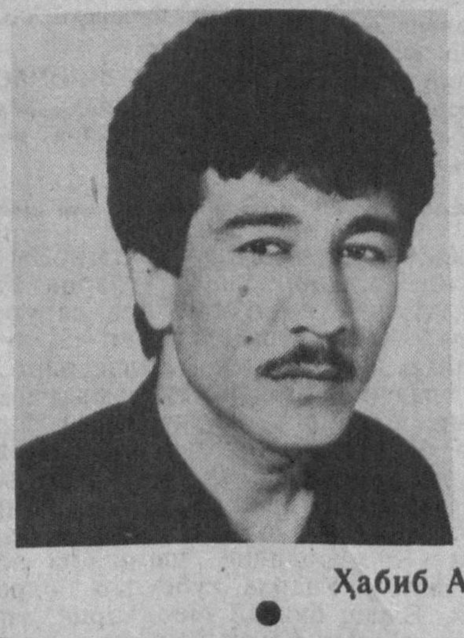

Ҳабиб АБДИЕВ

●

Шом тушар,
дарахтлар руҳида,
Қорайиб синади новдалар,
Маҳзуна рангларга чайилди,
Қизариб бўзариб садалар.

Шом қўнар,
деразa юзига
Терлаган овозлар солар из.
Устидаги тошдек кўрпасин,
Тепиб ташлар алаҳсиган қиз.
Шом тинар,
юлдузлар қимирлаб,
Титкилар тунларнинг лошини.
Тортиб олар қудуқ сувларин,
Осмон ташлаб ой — саночини.

●

Қўшиқ айтиб келдим,
Юрагимнинг заҳил (тилло) сувига
Ёғдуларнинг нафис тушига кирдим,
Кирдим толгулларнинг нисор тусига.

Оят айтиб келдим,
Руҳим майдонида йиғлади ҳурлар,
Ризвон эшиклари гулдай очилди,
Тўлди қучоғимга илоҳий нурлар.

Ҳасрат айтиб келдим,
Тупроққа йиғини кўмганда тобут.

Шомлар азиз куйини айтиб йиқилди,

Қушлар кўзларини ёпди қонолуд.

Эртак айтиб келдим,
Дарахт тирқишидан боққан Ялмоғиз,
Гулдай муҳаббатни сеҳрлаб бўлди,
Аждарга айланиб бўлди гўзал қиз.

●

Мен гардунга боқдим, илоҳа умид,
Ундан ҳур садолар қайтди бағримга.
Мастона севгингни севиб куйладим,
Топдимми бир малҳам ошиқ дардимга.
Нурли қучоғингга чўмди о, таним,
Фазода руҳимни йиғлатди фироқ,
Сендан қайтар йўлнинг манзили
йўқдир,
Сенга келар йўлнинг даргоҳи тупроқ.
Ойни эслаб чиққан тун — ошёнида
Яралар хиёнат — энг сўнгги жабр.
Юрагимда ҳали ўчмаган чўғ бор,
Ҳали совумаган сен қучган қабр.

Веркор (Жан Брюллер) 1902 йилда Парижда туғилган. «Медуза танаси», «Одамларми, ҳайвонлар?», «Сильва» каби романлар, «Денгиз сукути» номли қисса ва бир нечта ҳикоялар муаллифи.

Адабиётдаги бирор бир «изм»га «рўйхуш» бермаган. Ваҳоланки, адабиётшунослар «Медуза танаси» асарида франг «янги роман» оқимининг таъсирини эътироф этишади.

«Биз, ҳали тайин бўлмаган манзилга учоқ, поезд ёки кемада бориш қулайлиги ҳақида тортишиб ўтирган сайёҳларга ўхшаймиз...» деган эди Веркор адабиёт мезонлари, романчилик, шакл ҳақидаги баҳсларнинг бирида... Веркор ҳали ўзбек тилига ўгирилмаган. Умуман, жаҳон модерн адабиётини ўзбекчага ўгириш тажрибалари энди-энди куртакламоқда. Бу нотаниш океанни билиш, кўриш адабиётимизга ҳам, унинг ўқувчи мухлисларига ҳам янги дунёни очиш билан баробардир.

ВЕРКОР

ЧАҚНОҚ

ЎША ЖУДА ҚАДИМ ВАҚТЛАР заминда мўр-малахдай мудҳиш Номсизлик ҳукмрон эди. Дарахтлар, гуллар, дарёлар, тоғлар, кунчиқардаги қуёшнинг ёрқинлиги мавжуд эмасдай, чунки уларнинг гўзаллигини англайдиган ҳеч ким йўқ эди. Кўзлар кўриш учун эмас — қараш учун, қулоқлар тинглаш учун эмас — эшитиш учун: мия ҳам ўйлаш учун эмас, танани бошқариш учун хизмат қиларди.

Шафқатсиз шамширтиш йўлбарс азалий ўрмонни қўрқувда сақлаб келарди. Ўлим ваҳшати шу қадар кучли эдики, йўлбарс қорни тўқ пайти ҳам панжасига илинганни ўлдиравераpди. Унинг сон-саноқсиз қурбонлари ўз қотилларини орқаларига сакрагандагина билиб қолишарди. Хотирасиз, фақат айни шу лаҳза билангина яшайдиганлар қиронли йўлбарснинг борлигини ҳам хаёлларига келтириб улгуришмасди. Ажални жимгина, сассиз, ҳайратсиз қабул қилишарди.

Тун сукунатида чайнаётган, югураётган, йиғаётган, ҳазм қилаётган, тўлишаётган табиатнинг чумоли инидай тизгинсизлигини фақат кўр-кўрона туйғу бошқарарди. Ҳаракатларни қўрқув, очлик, оғриқ, ҳирс йўлга солар, онгнинг уйғонишидан дарак ҳам йўқ эди. Ҳатто кўпроқ ривожланган ҳайвонлар бўлган маймунлар ҳам ҳаракатни ҳислар туйғудан, роҳатни ҳаяжондан, турғунликни қўрқувдан ажратишолмасди. Улар сакрар, ўрмалар, тирмашиб шохдан шохга ўтар, бир лаҳза ҳам тинмасдилар. Кўпчилик учун очлик мева-чева йиғиш зарурлигини англатар, айримлар учун меваларга тирик ўлжа ҳам қўшиларди. Ҳаммалари чуқур инстинктив майлларга бўйсунишарди.

Ўша тонг примат* қирққулоқлар оралаб ҳид олиб борарди. У локомотив ортидан бораётган вагондай ўлжанинг изида борарди. Уни ҳид етаклар, кучли томоқ истаги тизсиз олдинга судрарди. Ҳид кучайганда, нар маймуннинг лабидан сўлак оқар, шамол ҳидни бошқа тарафга олиб кетганда, у сабрсизлик ва ноумидликдан ғингширди. Узоқ таъқибдан сўнг ниҳоят шохлар орасидан ўлжасини кўрди. Ҳайвон бамайлихотир ёш новдаларни чайнарди. Айни кучли инстинкт сайёдни ўз ҳидини шамол қурбонига элтмаслиги, унинг борлигини билдириб қўймаслиги учун жойини ўзгартиришга мажбур қилди. Оғзининг четларидан сўлаги оқиб турган нар маймун мушукдай сассизгина чирмашди. Ўша ерда кутиб қотди. Осилган қовоқлари остидан, кўзлари чақнар, изидан тушиб топилган қурбоннинг ҳар бир ҳаракатини зийраклик билан кузатишарди.

Ниҳоят нар сакради ва ўлжасини тагига олди. У улкан қўллари билан қилтириқ бошни қисувга олди, бир зарб билан бўйнини синдирди.

Каттакон соя бир лаҳза синган шох-шабба оралаб тушган ёруғ осмонни тўсганда, нар аллақачон ўткир жағлари билан ўлжасининг томоғини кемираётганди. У устига оғир нимадир тушганини, елкасини куйдирганини сезди. Сўнг улкан чангал уни ўлжасидан узиб отди. Ҳавода айланиб, қулади. Тириклик изми уни тарк этди.

●

КЕЧ ТУШИШИ БИЛАН ЯРАДОР жонивор ўзига келди. Хотира аввалгидай сукутда эди. У фақат қорни қилич зарби билан ёрилгандай чокланганича олдида ётган ҳайвоннинг қитиқловчи ҳидинигина сезди. Ташқарига чиқариб ташланган ичаклар ирий бошлаган эди. Бу манзара, қон, ширин таъмли ҳид нарнинг кучли истагини уйғотди, иштаҳасини қўзғатди. Лекин унинг қимирлайдиган ҳоли йўқ эди. Вужуди нега ўзига бўйсунмаётганини эслашга қодир эмас, бунга ҳайратланмас, тушунишга уринмас ҳам эди. Ҳар гал туришга уринганида оғриқ уни бадтар ерга босарди. Оғриқ бироз пасайгани заҳоти у тикланишга уринди, бироқ фойдасиз. Шунга қарамай у секин-аста ўлжага томон судралди. Яқинлашгач, чарчоқ кўзларини юмди, бир неча дақиқа донг қотди. Кучли, қитиқловчи хид уни яна кўзларини очишга мажбур қилди. Бор кучини тўплаб ўзининг мажақланган танасини нимталанмаган гўштнинг яқинига судраб келди, тишларини қонли танага ботирди. Бутун вужудига фароғат тўлқиндай қуйилди. У бир парча этни узиб олиб, чайнай бошлади. Бироқ унинг кучли жағлари тезда ғалати чарчоқда қотиб қолди. Гўштни оғзидан чиқармай, лунжини қурбонининг тўшига босиб, тобора шалвираб, сустлашса ҳам, чайнаб тинчиди. Ниҳоят, жағлари очилди, гўшт парчаси сирғалиб ерга тушди. Ярадор нар яна узоқ вақт қаро йўқликка ботди. Қоронғулик қуюқлашди. Кўзлари олдида ғира-шира ғор пайдо бўлди, унинг қайтишини кутаётган урғочилар кўзга чалинди. Қўзғалишга уринди. Лекин қурби етмади, боши юмшоқ ерга тушди. Ҳали бир неча лаҳза тупроқнинг покловчи намлигини сезди. Чўп судраган чумоли ғимирлаб ўтди. Нар уни тутиб олишга талпинди. Бироқ қовоқлари оғирлашиб, у сокин, ғира-шира қоронғуликка чўмди.

У кўзини очганда аллақачон тун тушган эди. Тунги ҳайроналикда унинг қаршисида ҳаракатсиз улкан соя турарди. Ярадор ўз тўдаси йўлбошчисининг ҳидини сезди. Ичидан қўрқув ва таҳлика тўлқини кечди. Лекин қўзғалиш, мададга чақиришга мажоли йўқ эди. Фақат юраги сал тезроқ тепди. У ўзининг биринчилигини, ўлжага ҳуқуқи борлигини биларди. Ҳар ким — хоҳ йўлбошчи, хоҳ тўдадаги бошқа бўлсин — унинг ҳуқуқини ҳурмат қилиши керак. Соя ўлжасига яқинлашиб келганда у ўзини ғазабкор чинқиришдан тўхтатолмади. Йўлбошчи тўхтаб, ғанимига қаради. Кейин одим ташлаб, ўлжанинг устига эгилди. Нарлар ваҳшатли чинқириб кўришди, лекин бирдан, кутилмаганда, ярадор тинчиди. У ғалаёнга келди. Ожизлиги унга бутқул иложсиз шафқатсизлиги билан намоён бўлди. Шунда унинг миясида милтиллаган нима бўлаётганини англаш қобилияти нотаниш қўрқинчли ҳаяжонни уйғотди. Ҳайрат, ғазаб ва нафрат бор эди у ҳаяжонда. Лекин бу бор-йўғи чақноқ эди, холос. Англашга қисқагина уриниш уни адо қилди. Кучли чарчоқ босди, калласини эгди, вазмин қовоқларини ёпди. Ярадор нар энди чапиллаш ва чайналаётган суякларнинг қисирлашига қулоқ солмай қўйди. У ўрмонни эгаллаган оқшомдан қоронғу ва қайғулироқ тун бағрига чўкди.

●

ТУҒИЛАЁТГАН ТОНГ УНИ СЎНГГИ БОР УЙҒОТДИ. Ҳеч нимани эслай олмас, қўзғалишга уринар, туролмасди. Бошини тошбақадай кўтариб уён-бу ёнга қаради. Олдида кеча уни енгган ғаними қандайдир ғалати, тушунарсиз аҳволда ётарди. Унинг тагидаги ғажилган ҳайвон танаси ғойиб бўлган, ғаним кучсиз ғингширди. Бўм-бўш, хира кўзлари осмонга термулар, лекин кўролмасди. Томоғида очилиб турган яра кўринади. Қилич билан кесилгандай чуқур чандиқ қулоғидан қорин томонга кетган. У сизиб чиқаётган қонни шимиб ётганди. Ҳа, йўлбарснинг қурбони бўлиш навбати йўлбошчига келган эди. Ҳайвон шундоққина сўниб, кучсизланарди. Нима учунлигини тушунмай ўлиб борарди. Зорланмай, ҳайратланмай, ғазабланмай жон берарди. У шундай қисматга, вазиятлар ўйинига бўйсунарди. Ва ўлим унинг тўполонсиз, мутеларча раддиясини қабул қилди.

Нар қаршисида ўзига ўхшаган, тинчгина жон бераётган жонзодни кўрди. Шунда илк бор ўлими муқаррар жониворнинг бошида янада кучли, бир неча лаҳза олдин олишувдан чекиниш ҳисси ҳукмронлик ҳисси билан тўқнашганда, ожизлигини англаганда чеккан ҳаяжонидан кучлироқ ҳаяжон чарх урди. У энди ўлаётганини шафқатсиз ва аниқ тушунди. Ўлади, ана унга ўхшаб, сокингина... У ўзининг ланжлиги, мутелиги, итоаткорлигини англаб, титраб кетди. Унда аввал сезилмаган бўйсунмаслик, исёнга ўхшаган нимадир қўзғалди. Ғазаб ва журъатдан жағлари қапишди. Қаршисидаги ўлимига розиқ жониворни ғажиш, томоғига жағ солиб чандиш ва урғочиларга қараб чопиш истаги уйғонди. Ўзининг сакрашини шундай аниқ тасаввур қилдики, гўё уни аллақачон амалга оширгандай эди. Бироқ шалпайган мускуллари ҳатто қимирламади. Танасининг кучсизлиги, иложсизлигидан миясини ғазаб куйдирди. Кескир тишлари ғадир-будур илдизга санчилиб, шундайлигича қотди. Ғазабнокликда теварагидаги ҳамма нарса уни мажақлашга келишгандек туюлди. Нафақат мана шу илдиздай узоқ, бегона, адоватли бўлиб қолган бўйсунмас вужудни мажақлашга, балки у билан бирга мана шу намчил пўпанакни, мана шу қирққулоқзорни, мана шу олис осмондаги дарахтларни, шу улкан ва бепарво, бир четида кичкина нуқтадай лўнда, лоқайд ва шошмас офтоб ёнаётган фалакни мажақлашга келишгандек туюлди. Ана шу даҳшатга солувчи бепарволик уни қўрқинчли ёлғизлиги билан босди. Ва ажалолди қоронғусида қари нар маймун унинг учун бошқа офтоб чиқмаслиги ва тонг отмаслигини англаб чорасиз ғазабдан бўғилди. Шунда онгдан айру беадад умрларнинг тошқинда илк бор буюк сўроқ пайдо бўлди. Нечун? Нечун? Илк бор бу сўроқ парвосиз Коинотга қаратилган, ундан жавоб талаб қиларди. Илк бор табиатнинг тиришқоқ сукутида тирик жондор қўзғалди. Бу шаккоклик инсон онгининг ўз аҳволига кўникишдан бош тортган биринчи чақноғини ёқди. Нар чўкаётган қоронғуликни бир лаҳзагина чақноқ ёритди.

Ана шу ёрқинликда сўнгги маймун — биринчи инсон ўзининг борлигини англади. Ажалнинг муқаррарлигини англади. Якка ва ёлғизлигини англади... Ўлим бу исённи бостирганда, илк чақноқни ўчирганда, заминдаги ҳамма нарса Коинот ғайриихтиёрий бефарқлигининг нурсиз бағрига, вазиятлар кучига кўникиш қайғусига яна узоқ чўкди.

Карим БАҲРИЕВ таржимаси

* **примат** — сут эмизувчилар синфининг энг юқори туркумига оид, одамга айланаётган маймун.

ДАВЛАТ МУКОФОТИГА НОМЗОДЛАР

ШАФҚАТТАЛАБ КИШИЛАР ДУНЁСИ

Саксон олтинчи йил эди, кимдир менга айтдики, университетни битираётган ёшлардан бири ҳикоя ёзади, яна бири ҳатто қисса қоралаб қўйган. Кейинчалик бу асар «Уруш одамлари» деган ном остида «Ёшлик» журналида эълон қилинди. Ҳикоянависнинг эса аввалига «Кунсулувнинг сирли хатлари» новелласи, кейин «Орзуга тўла қишлоқ», «Овлоқ адирлар бағрида» ҳикоялар тўпламлари, таржима асарлари ёруғлик кўрди...

Собиқ Ўнар ҳикоялари мукофотга тавсия этилгач, севимли газетамиз таҳририяти шу асарларга муносабат билдирсангиз, дедию мен ёш адибнинг ҳикояларини қайта бошдан бир-бир ўқиб чиқдим ва юрак-юракдан мамнуният ҳис этдим. Рост, бу асарларда изчил услубий изланишлар ёхуд «жаҳон адабиётидаги фалон оқим» таъсири деярли сезилмайди, бироқ улар салоҳиятли наср мезонига дош бера оладиган жиддий ҳикоялардир.

Собир Ўнарнинг аксарият қаҳрамонлари маъюс ва дардчил, шу боис ҳикояларида шикаста бир руҳ устивор, эҳтимол, ҳаётнинг ўзи шундайдир, ҳарқалай, нима бўлганда ҳам, шу синиқлик, ғаму ҳасрат унинг қаҳрамонларини кўнгилга яқин қилади.

«Кунсулувнинг сирли хатлари»да фарзандсизлик доғи ўртаётган келинчак, мусибат юки эзгани сари аёлига боғланиб қолаётган Холназар, бу оиланинг ҳазин фожиаси юракни титратиб юборади. Рост, Кунсулув келин бўлиб тушгунига қадар Холназарни билмаган, хаёлига ҳам келтирмаган, бироқ кўз очиб кўрганига садоқати буюк. Фожиа эса уларни бир-бирига янада боғлаб ташлаган. Аммо... кўпни кўрган чолу кампир ҳаёт каби шафқатсиз — тирноққа зор ёшларнинг қисматини аллақачон белгилаб қўйишган: умрлари хазон бўлаётир, бас, ажралиш керак, бўлак-бўлак турмуш қуришса, балки иккаласи ҳам фарзанд кўришар!..

Ажралиш эса кун ўтган сайин даҳшатга айланиб бораётир: «Оққўнгилсиз. Яна айрилиш вақти етганида кўнглибўшлик қиляпсиз... Уришиб ажрашсак, бундай оғир бўлмасмиди».

«Кунсулув, мен айбдорман-ку?!.»

«Ундай деманг! Доим шундай дейсиз... Ишга кечикманг яна. Ёмғир ёғармиш... Мен сизга кўринмай кетаман».

«Кетар чоғингда бунча меҳрибон бўлма, Кунсулув».

Ортиқ бирон сўзга ҳожат йўқ. Бир-бирига мунчалар меҳри товланмаса буларнинг, деб ўйлайсиз беихтиёр, уларнинг оғирини енгил қилгингиз, жиллақурса, дардига малҳам бўлгулик бир оғиз ширин сўз айтгингиз келади. Негаки, Кунсулув билан Холназарни сиз адабий қаҳрамон деб ўйламайсиз, ҳикояни мутолаа қилаётиб, унинг бадиий асар эканлигини унутасиз.

Собир Ўнарнинг бир ҳикояси бор — «ҳозир жамоат учун фойдали иш қилмаётган» қария ҳақида — «Қора чол». У вақтида ҳатто ўлимдан қочмаган, урушга борган, немис деганни тутдай тўккан, ҳозир шу шўрлик иккинчи гуруҳ ногирон, юрагида бир армони бор, у ҳам бўлса газетага чиқиш... Ҳаммани, ҳатто урушдан қочиб, «тўрт бармоғини болталаб ташлаган» уста Ширинни ҳам мақтаб чиқишди, бироқ негадир уни — Қўрғонтепа деган қишлоқда истиқомат қиладиган ветеран Мусулмоновни ҳеч ким газетага ёзмайди, тағин мухбир ўзининг невараси.

— «Сўнгминан анакей, шу отаман, шу отаман, қурғур автомат елкага тепавериб...

Невара ҳайрон бўлади: «Боя бешотар деяётган эдику?»

— Бешотар денг?

Бобо кўз учида шоша-пиша унга қараб олади. Сўнг томоқ қириб гапида давом этади:

— Сўнгминан анакей, пича дам олсамми дейман. Аксига олиб айни шу пайт пастқамдан анча немис чиқиб қолади. Командирини кўзи жалтанглайди, пича индамай тураман, кейин, «мана, сенга», дейман-да, шартта отиб ташлайман.

— Ҳаммасиними?

— Ҳаммасини. Сен газитга шундай деб ёз...»

Қора чол ҳақида невараси газетага ёзади-ю, бироқ у ердагилар қария ижтимоий фойдали иш билан машғул эмаслигини рўкач қилиб, чиқаришмайди. Хўш чиққанда-чи? Нима, дунё ўзгариб кетармиди? Йўқ, албатта.

Қора чол эътибор истайди, меҳр истайди, холос.

Собир Ўнарнинг «Жинкўчадаги муштипар», «Бир ўларман чавандоз», «Ўзга бир манзил» ҳикоялари ҳам инсоний ожизлик, муштипарлик — ёлғизлик ҳақида. Йўқ, у қаҳрамонларини атай фожиий ҳолатларга солмайди, уларни атай қийноққа гирифтор этмайди ҳам, ҳаётнинг ўзида қандай бўлса, шундайлигича олади, бўяббежаб ўтирмай рўй-рост тасвирлайди, холос. Ўша Қора чол ҳақидаги ҳазин ҳикояни мутолаа қилатуриб ҳам, бир неча бор юмористик чизгиларга дуч келасиз, майин жилмайиб қўясиз, бироқ, барибир, мунгли бир оҳанг руҳиятингизни асло тарк этмайди.

Шаҳарнинг жинкўчасида бир муштипар кампир яшайди. Йўқ, худо уни фарзанддан қисмаган, алпомишдай ўғли бор, аммо унинг онаси билан иши йўқ, шўрлик кампирни ўз ҳолига ташлаб қўйган, эҳтимол, ўзини ҳам қачондир бир аёл туққанлигини унутиб юборгандир, боёқиш она ҳеч нарса таъма қилмаслигини, фақат унинг, умуман, одам боласининг меҳрига, мурувватигагина зор эканлигини хаёлига ҳам келтирмас?!.

Собир Ўнарнинг «Алла» деган ҳикояси кўнгилга ёруғлик бағишлайдиган асар. Унинг қаҳрамони — Нурали ўгай онасини хуш кўрмайди, аммо она ундан меҳрини сира аямайди. Оилада фарзанд туғилади, ирим қилиб, Нурали билан жам бўлиб юрсин, деган ниятда унга Жамол дея исм қўйишади. Шу тариқа ўгай она боланинг ўксик кўнглига йўл топади.

Ёзнинг ажойиб кечаларидан бирида Нурали ҳушёр тортиб уйғонади, қараса, юлдуз тўла осмон, кимдир алла айтаётир, худди ўзининг онаси каби, ҳатто муножоти, оҳанглари, овози ҳам... жуда-жуда ўхшаш.

«Ўгай она ҳамон хиргойи қилар, сўз айтмасди. Нурали тиниқ, тип-тиниқ осмонга, осмондаги ёп-ёруғ йўлга, йўлда сочилган юлдузларга, нон юзли ойга боқиб туриб ўша аллани қайта эслади. Кутилмаганда бирдан овозини қўйиб айтиб юборди. Отаси ва онасининг эшитишидан чўчимади:

Чамбилбелнинг ой даласи даладур,
Ой далада бир қўй ётиб колодур.
Қўй жонворни Нурали билан,
Жамол ҳайдаб келадур-э-э-эй...

Ухлаётганлар чўчиб-чўчиб уйғондилар, лекин оҳангга тўла осмон остидаги бу ҳолат ҳеч кимга эриш туюлмади».

Ҳа, менга ҳам эриш туюлмади бу. Гарчи камдан-кам бўлса-да, шундай шукуҳли лаҳзалар ҳаётда мавжуд, шундай ғамгин дамлар ҳам, оғир ўйга толдирувчи қисматлар ҳам, муҳаббат ҳам. Муҳими, уни илғаш ва юракларга етиб борадиган оҳангда — бамисоли ўша алла сингари астойдил куйлашдир...

Ғаффор ҲОТАМОВ,
«Ёшлик» журналининг Бош муҳаррири

Жамол КАМОЛ, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг биринчи котиби, Ўзбекистон халқ шоири

АДАБИЁТ—МИЛЛИЙ ТАФАККУР

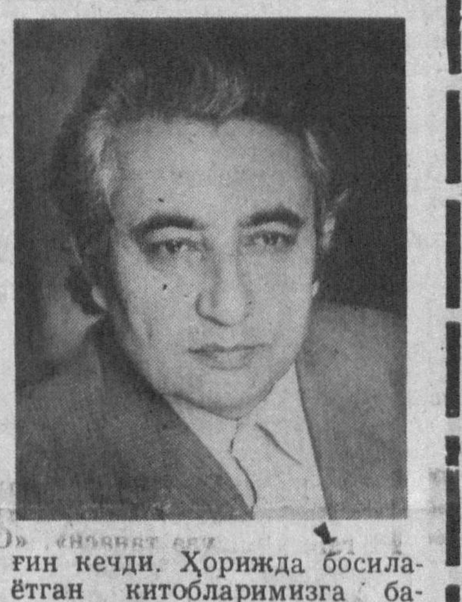

ТАСАВВУР ҚИЛИНГ... Мовий сайёрамиз чексиз фазо қўйнида, мунаввар Қуёш гардишида енгил-енгил чайқалиб, секин сузиб боради. Унда ҳар дақиқа атроф-теваракка, қорамтир коинотга сўнгсиз сурон таралади... Бу — дарёларнинг шовуллаши, ўрмонларнинг гувуллаши, денгизу уммонларнинг бетиним ҳайқириши... бир сўз билан айтганда, дунёнинг азамат шовқини... Вақти-вақти билан дунёнинг азамат шовқинини қудратли бир садо нурдек тилиб, қиличдек тилкалаб ўтади... Бу — инсон каломи... Инсон каломи дунё шовқини, дунё устидан ҳукмронлик қилади... Шу маънода сўз — дунё бошидаги тож, адабиёт, нафис сўз — ўша тожнинг бебаҳо гавҳаридир.

Мақсад не эди, жаҳона келдинг?
Кайфиятингни баён этиб кет...

Бу савол асрлар оша, насллар оша турли шакллар, турли оҳангларда қайта-қайта қўйилаверади. Ва инсоният бу саволга жавоб излайверади. Ва унинг жавоблари адабиёт бўлиб жаранглайверади. Хўш, тарихчи? Фалсафачи? Тўғри, тарих ҳам, фалсафа ҳам — инсон каломи, кишилик дунёсининг сўзи, аниқроғи, унинг ақл сўзи, оқил сўзи... Аммо, адабиёт — кишилик дунёсининг юрак сўзи, ўтли-чўғли сўзи... У ақл сўзини — тарихни, фалсафани ўзида эритиб, меҳрга, ҳароратга ўраб, буркаб беради... Шу маънода, одамлар кўпроқ адабиёт ўқийди, адабиётни севади.

Севимли ҳафталигимиз «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ўз саҳифаларида «Истиқлол ва адабиёт» мавзуида муҳокама, мунозара очиб, хайрли иш қилди. Кўп яхши фикрлар айтилди. Биз ҳам уларга эргашиб, ўз мулоҳазаларимизни баён этмоқчимиз.

Кишилик жамиятининг таянч тоғи — миллат, миллатнинг таянч тоғи — миллий мустақиллик, миллий мустақилликнинг таянч тоғи — миллий тафаккур, миллий тафаккурнинг таянч тоғи — миллий адабиётдир. Бас, бугун миллий мустақилликка эришган эканмиз, миллий тафаккуримиз бўлмиш адабиётимиз елкасига катта юк тушади. Нега десангиз, миллий тафаккурсиз миллий мустақилликни тасаввур этиб бўлмайди. Миллий тафаккур ўчоғи эса биринчи галда — адабиёт. Миллий шуур ана шу ўчоқда тобланади, унинг алангасида тозариб, қиёмига етади, сайқал топади... Шу маънода бугунги адабиётимизнинг бош вазифаси — жонли, ҳаяжонли, оташин сўз воситасида миллий мустақиллигимизга хизмат қилишдир. Бу — эзгу бир ҳақиқатдир. Ёзувчиларнинг сўнгги қурултойи бўлиб ўтганига яқинда икки йил тўлади. Ана шу икки йил давомида биз бу ҳақиқатни такрор-такрор сўзладик ва яна такрорлашдан чарчамаймиз. Айтмоқчимизки, бугун қалам аҳли учун мустақилликни мустаҳкамлаш — асосий шиор, мустақиллик манфаати — бош мезон...

Уюшманинг икки йиллик фаолияти ана шу шиор остида кечди. Одил Ёқубовнинг «Адолат манзили», Шукруллонинг «Убайдуллахўжа», Мирмуҳсиннинг «Илон ўчи», «Мовароуннаҳр», Тоғай Муроднинг «Отамдан қолган далалар», Шукур Холмирзаевнинг «Олабўжи», Муҳаммад Алининг «Сарбадорлар», Ўткир Ҳошимовнинг «Тушда кечган умрлар», Саъдулла Сиёевнинг «Яссавийнинг сўнгги сафари», Мурод Мансурнинг «Гуноҳи азим», Ойгул Маматованинг «Жаннат қуши», Ёқуббек Яквалхўжаевнинг «Уч кўчанинг охири», Жонрид Абдуллахоновнинг «Мени халқим суд қилсин», Шойим Бўтаевнинг «Қўрғонланган ой», Мирза Каримнинг «Моҳларойим» романлари тарихимизнинг аламли саҳифалари, бугунги миллий шууримизнинг оғриқли нуқталаридир. Ҳамид Ғулом «Машъал» романининг учинчи китоби устида ишламоқда, Ражаббой Рауф ўзининг илк романи «Бухоройи Шариф»ни ниҳоясига етказмоқда.

Қиссачилик ҳам бир ерда туриб қолгани йўқ. Вали Бобомуроднинг «Қора от», Набижон Боқийнинг «Қатлнома», Жаҳонгирнинг «Жаҳаннамга йўл», Фарҳод Мусажоннинг «Қилич ва соз», Омон Мухторнинг «Осмондан тушган бола», Музаффар Мирзонинг «Паноҳ», Омонулло Оллоёрнинг «Менинг қуролим онажоним», Аҳмад Турсуннинг «Гулшан», Акбар Юнуснинг «Хазончечак», Илҳом Зоирнинг «Елпатак», Анвар Муқимнинг «Не кунларга тушдим мен», Ҳуррам Маҳмуднинг «Ёдлов», Зарбувиш Султоннинг «Нафрат», Абдурашид Нормуроднинг «Болаликка отилган ўқ», Темурбекнинг «Туманнинг тумори» қиссалари ўқувчиларга тақдим этилди. Суннатулла Анорбоев, Худойберди Тўхтабоев, Асқад Мухтор, Ёқутхон Акрам, Саид Анвар, Саломат Вафо, Раъно Раззоқова, Шарофат Ашурова, Маъсума Аҳмедова, Матлуба Деҳқон қизи, Қиличбек Мустафоев, Муҳаммад Маматқулов, Хуршид Дўстмуҳаммад, Собир Ўнар, Назар Эшонқул, Олим Тошбоев, Козим Даврон, Ғафур Йўлдош, Хуррам Маҳмуд, Абдуқаюм Йўлдош каби катта-кичик, чинор ва ниҳол адибларимизнинг ҳикоялари босилиб чиқди. Достончиликдаги ютуқларимиз ҳам оз эмас. Абдулла Ориповнинг «Ҳажнома», Султон Акбарийнинг «Минг бир ёғду», Омон Матжоннинг «Қуш йўли», Қутлибеканинг «Тавба», Эшқобил Шукурнинг «Ибтидо хатоси», Усмон Қўчқорнинг «Қувғин», Шукур Қурбоннинг «Сўз йўли», Ойдин Ҳожиеванинг «Нажот», Анвар Эшоннинг «Самарқандда бир оқшом кеча», Матназар Абдулҳакимнинг «Кўчки», Усмон Азимнинг «Оқпадар», Тўлан Низомнинг «Чўлпон», Фахриёрнинг «Аёлгу», Ҳусниддин Шариповнинг «Минг иккинчи кеча» достонлари фикримизнинг далилидир. Назармат, Зоҳиджон Обидов, Гулчеҳра Жўраева, Муҳтарама Улуғова, Рауф Парфи, Барот Бойқобилов, Сафар Барно, Нормурод Нарзуллаев, Абдусаид Кўчимов, Азим Суюн, Икром Отамурод, Хосият Бобомуродова, Баҳор Холбекова, Ҳамроқул Асқар, Абдували Қутбиддин, Тоҳир Қаҳҳор, Раҳим Фарҳодий, Абдулла Шер, Муҳаммад Юсуф, Ошиқ Эркин, Тошпўлат Аҳмад, Аҳмад Тошхўжа, Абдулла Жалил каби шоирларимиз туркум-туркум шеърлари билан шеърхонларни хурсанд қилишди. Публицистика ва адабий-танқидий мақолалар орасида Умарали Норматовнинг «Фақат ҳақиқат олдида бўйин эгиш бўлсин», «Истиқлол қайғуси», Аҳмад Алиевнинг «Абдулла Қодирий ва унинг сафдошлари», Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг «Ўзим шоҳид», Нурали Қобулнинг «Ватан — жону тан, бутун иймон», Сирожиддин Аҳмаднинг «Мунаввар қори», Ҳамидулла Болтабоевнинг «Юрт қайғуси», Мусурмон Номознинг «Янги туйғу тадрижи», Яшар Қосимнинг «Кетганлар ёди бу» асарларини алоҳида тилга олиш жоиз.

Драматургиямиз Шукруллонинг «Унсиз фарёд», Жуманиёз Жабборовнинг «Менинг оқ кабутарим», Муҳаммад Хайруллаевнинг «Биллурдаги доғ», Ўлмас Умарбековнинг «Ўзинг учун ўл, етим», Ҳусниддин Шариповнинг «Ёр истаб», Салоҳиддин Сирожиддиновнинг «Тўмарис», Маъруф Жалилнинг «Соҳибқирон», Тўра Мирзонинг «Амир Темур», Шароф Бошбековнинг «Тақдир эшиги», Комил Авазнинг «Марварид таққан аёл», Шуҳрат Ризаевнинг «Искандар» драмалари билан бойиди. Тўғри, турли жанрдаги бу асарлар асосан жарида ва рўзномаларда босилди. Марказий нашриётларда чоп этилаётган китоблар кўп эмас. Изоҳга ҳожат йўқ, бозор иқтисоди, қоғоз танқислиги... Аммо, бошқа бир тамойил кўзга ташланмоқда. Вилоятларда нашриётлар очилиб, китоблар нашр этилмоқда. Бултур биргина Наманганда йигирма олтита китоб чоп этилди. Самарқанд, Бухоро, Қарши, Хоразмда босилган китоблар сони ҳам ундан кам эмас. Биз бу жараённи табиий деб биламиз ва чин юракдан қўллаб-қувватлаймиз. Уюшмамизнинг ўн икки вилоятда фаолият кўрсатаётган бўлимларимиз атрофида нашриётлар ҳам иш бошлаб, адабий муҳитни жонлаштиришга яқиндан ёрдам беришяпти. Куни кеча ана шу бўлимлар ҳузурида Республика Ижодкорлар жамғармасининг шўъбалари ҳам ташкил этилдики, буни нур устига нур дейиш мумкин.

МАМЛАКАТИМИЗ МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШГАЧ, дунё адиблари билан эркин адабий алоқалар ўрнатиш эркига эга бўлдик. Туркия, Покистон, Саудия Арабистони, Хитой, Америка Қўшма Штатлари ёзувчилари билан китоб айирбошлаш, китоб таржималаш, ўзаро ровобат, борди-келди йўлга қўйилди. Туркияда Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар», Шукруллонинг «Кафансиз кўмилганлар», Одил Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси», «Кўҳна дунё» романлари нашр этилди. Навбатда Ойбекнинг «Навоий», Пиримқул Қодировнинг «Бобур» ва «Акбар», Мирмуҳсиннинг «Меъмор» романлари... Истанбулдаги «Арт» нашриёти «Ўзбек адабиётидан намуналар» номи остида жами 25 жилд китоб нашр этишни мўлжаллаб турибди. Биз ҳам қардошларимиз олдида қарздор бўлиб қолмаймиз. Турк адабиётининг дурдона асарларини ўзбекчалаштириб, бир сафга тизиб, вақти соати билан нашр этамиз, албатта... Америка Қўшма Штатларида нашр этилаётган «Умид» жаридасида инглиз ва ўзбек тилларида — ижодкорларимизнинг туркум-туркум шеърлари ва публицистик мақолалари кетма-кет чоп этилаётгани қувончли ҳолдир. Пекин ва Урумчи ноширлари шу йил охиригача бир неча насрий ва шеърий китобларимизни хитой ва уйғур тилларида бостириб чиқаришга ваъда беришган. Тарихий романларимизни Теҳронда нашр этиш хусусида Эрон адибларининг билан келишиб олдик.

Биласиз, етарли шарт-шароит бўлмаса, қаламкашнинг қалам тебратиши қийин. Ёзувчига яхши уй-жой, яхши қалам ҳақи, беминнат ишлайдиган шифохона керак. Биз Президентимиз билан учрашувда бу ҳақда фикрлашиб олдик. Натижа ёмон бўлмади. Қалам ҳақи оширилди. Ёш ижодкорлар жамғармаси ташкил этилиб, улар учун махсус давлат мукофоти таъсис этилди. Пойтахтда ва бутун вилоят марказларида ёш ижодкорларга атаб уй-жой қуриш фармойиш берилди. Ночор аҳволга тушиб, чўкиб бораётган поликлиникамиз қаддини тиклади. Дўрмондаги ёзувчилар боғидан йигирма тўққиз қаламкашга томорқа ер ажратиб берилди. Ёзувчилар учун Юнусободда қурилаётган олтмиш тўрт квартирали уй қурилишини доимий назорат қилиб турибмиз. Ана шу қурилиш ниҳоясига етса, кўплаб ижодкорларимизнинг уй-жой шароитлари шубҳасиз яхшиланади.

Уюшмамизда президентимиз Ислом Каримов қаламига мансуб «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Янги уйни қурмагунча эскисини бузманг» китобларининг кўп сонли ёзувчилар иштирокида муҳокама этилиши диққатга сазовордир. Биз мазкур китоблар воситасида кечаги кунимиз, бугунги ҳаётимиз ва келажак истиқболимиз ҳақида фикрлашиб олдик. Узлуксиз олға босаётган мустақиллик шароитида адибнинг ўрни, масъулияти масаласида муҳокама, мунозара юритдик. Шунингдек, Республикада болалар адабиётини нашр этишнинг аҳволи, мактабларимизда таълим-тарбия савияси, қишлоқларимизга китоб сотиш, китоб тарқатиш муаммолари, шарм-ҳаёсиз зарурати билан боғлиқ муаммолар, ... — тадбирларимиз ғоят қизғин кечди. Ҳорижда босилаётган китобларимизга бағишлаб тақдима маросимлари ўтказиш яхши анъана тусини олди. Котибиятимизда фақат ижодий масалалар юзасидан эмас, ижтимоий ҳаётимизнинг турли долзарб муаммолари ҳам муҳокама этилмоқда.

Мафкура — бош, етакчи, инсонларни олға бошловчи, етакловчи, фикр, ғоя демакдир. Мен сўзимнинг бошида миллатнинг таянч тоғи — миллий мустақиллик, дедим. Зеро, миллат учун миллий мустақилликдан ортиқ саодат йўқ. Аммо миллат мустақил бўлсаю мутараққий бўлмаса, қолоқ бўлса, тарқоқ бўлсачи? Шундай миллатлар йўқми дунёда? Узоққа бормайлик, Афғонистон салкам бир асрдан бери мустақил давлат. Аммо аҳволини кўриб турибсиз. Демак, миллий мустақилликнинг ўзи етмайди, миллий тараққиёт, миллий камолот ҳам зарур... Бундан келиб чиқадиган хулоса шуки, миллий мустақиллик ва миллий тараққиёт — миллий мафкуранинг икки устуни, қўш қанотидир. Демак, «Миллий мустақил бўлайлик ва миллати комил бўлайлик!» деган шиорни майдонга отсак, адашмаймиз. Зеро, миллий мустақиллик учун кураш миллат учун муваққат, мавсумий иш эмас, абадул-абад вазифадир. Худди шунингдек, миллий тараққиёт учун кураш ҳам давом этади. Бошқа барча масалалар ана шу икки туташ доира чегарасида айланишади. Чунончи, инсони комил бўлмай туриб миллати комил бўлиш мумкинми? Инсони комил бўлишнинг шартлари нима? Жамиятни тузатмай туриб — инсони комил бўлиб бўладими? — деган масалалар.

Мустақиллигимизнинг шонли икки йиллиги яқинлашиб келмоқда. Ёзувчиларимиз гуруҳ-гуруҳ бўлиб вилоятларга чиқиб кетишди. Мақсад — миллий мустақиллик тушунчасини тирик, эҳтиросли сўз, ўткир далил ва мантиқ воситасида қалбларга, жонларга сингдириш... Мустақилликка, она юртга бағишланган энг сара қўшиқлар учун танлов эълон этганмиз. Яқинда танлов якунларини эълон қиламиз. Янги қўшиқларимиз Мустақиллик айёмини безайди, деган умиддамиз.

МУСТАҚИЛЛИК БАЙРАМИ КУНИ бобомиз, ҳазрат Алишер Навоий ҳайкали пойида катта мушоира уюштирамиз. Байрамдан сўнг Хўжа Баҳоуддин Нақшбандга бағишланган илмий-адабий анжуман... Сўнгра Мирзо Улуғбек, Мирзо Бобур, Нодирабегим тўйларига тараддуд...

Тўйлар тўйларга уланаверсин. Бошимиздан Истиқлол қуёши сира аримасин!..

Абулғози БАҲОДИРХОН ТУҒИЛГАНИГА 390 ЙИЛ ТЎЛДИ

ТУРКЛАР ШАЖАРАСИНИНГ БИЛИМДОНИ

ТЕМУРИЙЛАРДАН КЕЙИНГИ ДАВР Ўрта Осиё фани, адабиётида хоразмлик Абулғозихоннинг (1603—1664) довруғи кетган. Ўзбекнинг ҳам султон, ҳам замонасининг ўткир тарихчиси бўлган фозиллари ичида Заҳириддин Бобурга тенглаша арзийдиган шахс. Тангри-таоло унга хон бўлиб давлат ва черикни билиму тадбир ила бошқармоқ, шоир бўлиб барча ашъорни фаҳмламоқ, тилчи бўлиб араб, форс ва туркий луғатларнинг маънисини чуқур англамак, тарихчи бўлиб Одам атодан то ўз замонасиғача Арабистон, Эрон, Турон, Мўғулистонда ўтган подшоҳларнинг тарихини барчадин зиёда билмакликни ато этган эди.

Хон сифатида Абулғозининг омади у қадар чопмади: ўн уч ёшларидан бошлаб оғаларининг тожу тахт учун олиб борган курашлари уни тахтга йўлатмади, мағлубиятни кўп кўрди. Фақат умрининг сўнгги йигирма йилларида давлатни бошқарди. «Сипоҳийнинг йўсинин билмакликда у чоқда мусулмон ва кофирда улар кўриб ва эшитатурған ерларда ва юртларда» унинг тенги йўқ, эрса-да, у тарихда буюк саркарда, хон бўлиб эмас, олим бўлиб шуҳрат топди. Абулғозидан уч китоб: икки тарихий-бадиий ва бир табобат асари мерос қолди. Тарихий-бадиий асарларининг биринчиси «Шажараи тарокима» («Туркманлар шажараси»), иккинчиси эса «Шажараи турк» («Турклар шажараси»)дир.

Абулғозихон авлодлари ўзбек уруғларидан бўлиб, шайбонийларга бориб туташади ва бу авлод ўзини Чингизхонга боғлайди. Муаллиф буни шундай таъкидлайди: «Эмди мундин сўнг Чингиз авлодиндин, Урганчий, Араб Муҳаммадхоннинг ўғли Абулғозихон айтатурким...». Шайбонийлар, Олтин Ўрда, Хева ва Бухоро хонлари ўзларини Чингиз авлодлари деб ҳисоблаганлар. Боиси, ушбу шажаранинг учи Чингизхоннинг турк-қипчоқ хотинларидан тарқалган фарзандлар (турк-мўғуллар)га бориб туташади. Қўқон хонлари эса ўзларини Бобурга боғлаганлар. Шунинг учун улар «Бобур сўзимиз», дея фармойиш берганлар.

Абулғози биринчи асарини туркман уламоларининг илтимосига кўра ёзди. Бу ҳақда ўзи шундай таъкидлайди: «Туркманнинг муллалари ва шайхлари ва беглари менинг тарихни яхши билуримни эшитиб турурлар. Тақи бир кун барчалари келиб арз қилдиларким, бизнинг ичимизда «Ўғузнома» кўп турур. Аммо ҳеч яхшиси йўқ, барчаси ғализ ва бири бирина мувофиқ эрмас. Ҳар қайсиси бир турлуг ва бир дуруст эътибор қилғудек тарих бўлса эрди яхши бўлур эрди, теб ўтун қилдилар эрса, анларнинг ўтунларини қабул қилдим». Турклар тарихи ҳақидаги кейинги китоб ҳам кўпнинг сўровига биноан битилди: «Бу тарихни бир кишига таклиф қилали теб фикр қилдуқ. Ҳеч муносиб киши тапмадуқ. Зарур бўлди. Ул сабабдин ўзимиз айтдуқ».

«Шажараи тарокима» ўғуз туркларининг, «Шажараи турк» эса туркий қавмларнинг тарихига бағишланган бўлиб, уларда турк уруғларининг келиб чиқиши, турк давлатларининг тарихи, ўтмишда ўтган хонлар шажараси, улуснинг ижтимоий-сиёсий ҳаёти, маданияти, расм-русумлари — қўйингки, бутун турк оламининг тарихи баён этилади.

Абулғозихон ўз асарларини ёзиш жараёнида ўн саккиза тарихий асар қўл остида турганлигини таъкидлайди. Улар орасида машҳур тарихчи Рашидиддиннинг «Жоме ут-таворих», Шарафуддин Али Яздийнинг «Муқаддимаи Зафарнома» асарлари бор эди. Булардан ташқари у ўзи кўрган-билган воқеалар, халқ ичида тарқалган достон ва ривоятлардан кенг фойдаланди. У Одам атодан то ўз замонасигача бўлган тарихни ёзиб чиқди. Айниқса, у Чингизхон ва ундан кейинги давр тарихини жуда кенг ёритади. Бундай узоқ даврни яхши биладиган тарихчилар кам. Муҳими, у тарих ёзишнинг пухта асосланган, илмий йўлидан борди.

Ўз вақтида турклар суғдлар билан, тохарлар, форс-тожиклар билан умумий маданият яратган пайтлар бўлган. Ҳатто улар аралаш яшайдиган ўлкаларда қўштиллилик юзага келган эди. Худди шунингдек, ўтмишимизнинг муайян даврида мўғуллар билан ҳам умумий тарих, маданият яратилган пайтлар бўлган. Абулғозихон ана шу тарихни изчил ёрита олган. Ўзбекшунослигимизда ҳам тарихимизнинг турк-мўғул даврини эътироф этадиган вақт келди. Унутмаслик керакки, мўғул истилоси даврида туркий заминда мўғулча эмас, туркий тил давлат тили эди. Шу чоғда ҳатто туркларнинг маданий таъсири кучлироқ бўлган, мўғул хати турк алифбоси негизида шаклланган. Ёзма манбаларда туркий тилни «мўғулча тил», ёзувини эса «мўғул хати» деган шартли атамалар учраб туради. Бу ҳам ўша даврлар тарихининг умумийлигидан бўлса керак.

Қадим тарих китобларининг бир ютуғи бор. Улар тарих китобларигина бўлиб қолмай, бадиий асарлар ҳамдир. Бундай моҳирона услубнинг энг кўҳна шаклини урхун-энасой ёдномаларида кўрамиз. Ўрта асрлар тарихнавислигининг буюк обидаси «Бобурнома» ҳам шундай асар (у «туркча насрнинг ажойиб намунаси» деб баҳо олганлиги бежиз эмас). Бошқа ўнлаб тарих китобларида, ҳатто яқин XIX асрда яратилган Ҳакимхоннинг «Мунтаҳаб ут-таворих» асарида ҳам бадиийлик етакчи. Худди ўшалардек, «Шажараи тарокима», «Шажараи турк» ҳам фақат тарихий асарлар эмас, балки XVII аср ўзбек насрининг нодир намуналаридир. Муаллиф ҳодиса-воқеаларни ажойиб тил билан ҳикоя қилади, ўз асарларида қадим турк ривоятларидан келтиради, ора-орада байтлар беради. Айниқса, унинг асарларида туркий оғзаки адабиётнинг энг қадимги намуналаридан берилганлиги муҳим. Ўғузхон қиссаси, Аланқуванинг ажойиб-ғаройиб ҳикояти шулар жумласига киради.

Маълумки, «Ўғузнома» туркий халқлар орасида қадим замонлардан кенг тарқалган, узоқ тарихий жараённи ўзида акс эттирган қаҳрамонлик достонидир. Туркий оғзаки адабиёт достонларининг энг эскиси «Ўғузнома»дир. Ушбу достон халқ оғзаки ижодининг муҳим хусусиятларини ўзига сингдириб, бадиий жиҳатдан мукаммаллашиб, оғиздан-оғизга кўчиб келган.

«Ўғузнома»нинг бир қанча варианти маълум. Бизгача етиб келганларининг қадимийси уйғур ёзувида битилган. Рашидиддиннинг «Жоме ут-таворих» асарида ҳам Ўғузхон қиссаси келтирилади. Ушбу достоннинг тамоман ўзига хос варианти Абулғози асарларида берилган. Муаллифнинг таъкидлашича, ўша кезларда эл ичида «Ўғузнома» кенг тарқалган эди. Абулғози ушбу достоннинг тарихий асарлардаги вариантларидан ҳам хабардор эди. У Ўғузхон тарихини мавжуд достонларга суянган ҳолда ёзди.

Абулғози келтирган Ўғуз қиссалари билан уйғур хатида битилган «Ўғузнома» ўзаро қиёсланса, улар орасида диққат қиларли фарқларни кузатиш мумкин. Чунончи, достоннинг уйғур ёзувли вариантида шундай ўрин бор: Ўғуз ҳоқон кунларнинг бирида тангрига сиғинаётган пайтда, атрофни қоронғилик босиб, кўкдан бир ёруғ тушди. Унинг ичида бир гўзал қиз пайдо бўлиб, Ўғузга маъқул тушади, унга уйланади. Аёл уч ўғил туғади. Ундан туғилган ўғилларга Кун, Ой, Юлдуз деб от қўйдилар. Иккинчи хотинни эса овга чиққанда улкан дарахт кавагидан топади. Ундан туғилган ўғилларни Кўк, Тоғ, Денгиз деб атайдилар. Ўғуз фарзандларига қўйилган исмлар туркий халқларнинг қадимда самовий жисмларни табаррук деб билганларидан дарак беради. Бундан ташқари ҳам асарда туркларнинг қадимий инонч-эътиқодлари кучли акс этган.

АБУЛҒОЗИ КЕЛТИРГАН ҚИССАДА ҲАМ Ўғуз фарзандлари шундай аталади. Бошқа воқеалар ҳам қадимий вариантга яқин келади. Бироқ энди исломнинг таъсири сезилади. Чунончи, Ўғуз туғилган чоғда онасини эммайди, унинг тушига кириб, мусулмон бўлишини сўрайди. Она мусулмон бўлганидан кейингина бола кўкракни оғзига олади. У катта бўлгач, хотинларидан ҳам мусулмон бўлишларини талаб этади, Бунга кўнмаганларидан ажрашади, мусулмонликни қабул қилган учинчи хотини билангина ҳовушади. Ислом қадимий турк достонига ўз таъсирини ўтказди. Лекин асар воқеалари ўша-ўша қолаверди. Буларнинг бари достон қадим замонда яратилиб, халқ орасида жуда машҳур бўлганлиги, турли вариантларда тарқалганлигидан далолат беради. Достон жуда узоқ бадиий ва тараққиёт даврини кечирган.

Муаллифнинг яна бир ютуғи у тарихий воқеаларни муайян изчилликда ажойиб услубда ҳикоя қилади. Тарихий шахслар кечмишини жонлироқ қилиш, воқеалар таъсирини ошириш учун бадиий воситалардан кенг фойдаланади, ўқиган кишини зериктирмайди. Жумладан, Чингиз лашкарининг Хўжандга қилган юриши баёнида унинг ҳокими Темур Маликни шундай таърифлайди: «(Улар) Хўжандда тушдилар. Аммо Хўжанднинг Темур Малик атлиғ ҳокими бар эрдиким, уруш кунида Рустам ва Асфандиёр анинг алдинда тоқат келтуруб турабилмас эрди. Темур Малик Хўжанднинг рудхонасининг ўртасинда бир қуруқ ер бар эрди. Анда бир қалъа салиб эрдиким, андағ мазбут қалъа эрдиким, анга офарида (яратган)нинг қўли етишмас эрди». Бу каби таърифу тавсифлар асарлар бадиийлигини янада оширади.

Абулғозихон асарлари тарих, адабиёт билан бирга XVII аср ўзбек адабий тилининг ҳам қимматли ёдгорлигидир. Муаллифнинг адабий тил ривожига ва тари-

АДАБИЙ САНАЛАР

хий тилшуносликка қўшган ҳиссаси бениҳоя катта. У асарлари тилини халқ сўзлашув тилига яқинлаштириб, ўзбек адабий тилини янги босқичга кўтарди. Ўзи асарлари тилининг халққа ниҳоятда тушунарли эканлиги тўғрисида шундай ёзади: «Бу китабға «Шажараи тарокима» теб ат қўйдуқ. Барча билингким, биздин бурун туркий тарих айтқанлар арабий луғатларни қўшуб турурлар ва форсийни ҳам қўшуб турурлар ва туркийни ҳам сажъ қилиб турурлар, ўзларининг ҳунарларин ва устодлиқларини халқға маълум қилмақ учун. Биз мунларнинг ҳеч қайсисини қилмадуқ, анинг учунким, бу китобни ўқуғучи ва тинглағучи албатта турк бўлғуси турур. Бас, туркларга туркана айтмақ керак, то уларнинг барчаси фаҳм қилғайлар. Бизнинг айтган сўзимизни билмасалар андин не ҳосил». Юқоридаги «туркана айтмақ керак» жумласида у соддалик, оддийликни назарда тутади. Навоий ҳам Атойи шеърларининг самимий, соддалигини таъкидлаб, «кўп туркана битибдур» деб ёзган эди. Ушбу сўзнинг «оддий» маъноси ҳозирги ўзбекчада ҳам бор: **туркана дори** дейилади. Бу ўт-гиёҳлардан оддий усулда тайёрланган қўлбола дори дегани.

Абулғозининг тилшунос сифатида сўзларнинг маънолари, уларнинг келиб чиқишига берган изоҳлари диққатга лойиқ. Айниқса, сўзлар этимологиясини очишда унинг фикрларини рад этиш қийин. Мана мисол. «Шажараи тарокима»да Ўғузхон тарихини баён этар экан, **уйғур** сўзига чиройли таъриф беради. Воқеа шундай: Ўғуз билан Қорахон ораларида бўлган жангда Қорахон иниларининг ўғиллари ундан ажраб Ўғузга бориб қўшиладилар. Ўғуз бундан шод бўлди ва уларга **уйғур** (яъни қўшилган, бириккан) отини берди. Шу ўринда муаллиф ушбу сўзнинг изоҳини айтади: «Лафзи **уйғур** турк тили турур, маъниси барчаға маълум турур, япишғур, маънисина турур. Айтурлар: сут уйиди. Сут эрканинда бири бириндин айрилур эрди, қатиқ бўлғандин сўнг бири бирига япиша турур. Бу тақи айтурларким, имамға уйидим. Имам ўлтурса ўлтира турур, турса тура турур. Бас, япишқани бўлмасму? **Уйиди** сўзи ҳозирги ўзбекчада **ивиди** (қатиқ ивиди) шаклида ҳам учрайди.

Қипчоқларнинг келиб чиқиши шундай воқеа билан боғланади. У кезлар беклар сафарда ўз хотинларини олиб юрардилар. Ўғузхоннинг бекларидан бири навбатдаги юришга аёлини олиб борганди. Жангда ўзи ҳалок бўлди. Аёли ҳомилали эди, ой-куни яқинлашиб, уни тўлғоқ тута бошлади. Кун совуқ, пана жой йўқлигидан, мажбур бўлиб, аёлни катта бир дарахт кавагига олиб кирдилар. Аёл ўша ерда ўғил кўрди. Ўғузхон болани асраб олди ва дарахт кавагида туғилганлиги учун унга Қипчоқ деб от қўйди. Ўғил катта бўлиб юртга бош бўлди: унинг эли қипчоқлар дейилади...

Абулғозининг номи ўрта асрлар тарихи, ўзбек адабиёти билан шуғулланувчи мутахассисларга яхши таниш. Асарларининг қўлёзмалари кенг тарқалган. Унинг асарлари ва уларда келтирилган маълумотлар шу давр бўйича ёзилган илмий адабиётларда тез-тез тилга олинади.

ТУРКШУНОСЛИКДА УЛАРНИНГ ТИЛИ бўйича яратилган тадқиқотлар ҳам бор. Лекин Абулғози асарларининг тадқиқ этиладиган томонлари кўп. Унинг ўзбеклар тарихи, адабиёти, адабий тили тарихидаги хизматлари ҳар қанча улуғлашга лойиқ. Абулғози асарларини ҳар қанча тарғиб қилсак, номини эл орасига ёйсак, уни адабийлаштирсак арзийди.

Қосимжон СОДИҚОВ,
филология фанлари доктори

ЕЧИМ ВА ИЖРО

«ТЎЙЛАР МУБОРАК» СПЕКТАКЛИНИ КЎРИБ

ТАҚРИЗ

САҲНАДА ЛОЙИҲАЛАШ институтининг Мўминжон (М. Салимов) бошлиқ бўлими. Қўшни хонада ходимлардан Латифжон (Б. Холмирзаев), Неъматилла (Х. Тўхтаев) лойиҳа чизиш билан банд. Атрофга лойиҳа нусхалари, рассом ишлари мисол илиб қўйилган. Мўминжоннинг асаби таранг: телефон рақамларини бетиним теради, уланолмайди, ғижинади, туради, ўтиради, уҳ тортади, бутқул ҳаловати йўқолган. Охири ёрилади: ич-ичидан «Мадина, Мадина», деган исм отилиб чиқади.

Атоқли ёзувчи Ўткир Ҳошимовнинг «Тўйлар муборак» асари Муқимий номидаги Ўзбек давлат мусиқали театри ижодий жамоаси талқинида шундай авжли нуқтада бошланади. «Тўйлар муборак»да ҳамиша барҳаёт севги мавзуи ва шу билан боғлиқ инсоний кечинмалар ўзига хос шакл ва усулда ифода этилган. У бир қанча йиллар бурун ёзилгани ва қатор вилоят театрларида саҳна юзини кўрганига қарамай, ўзининг саҳнабоплиги билан ҳамон театрлар эътиборидан тушмай келмоқда.

Песада персонажлар характери изчил, поғонама-поғона чизилган эмас. Гаплари ҳам кам, вазият, ҳолатнинг зўригина уларни тилга киритади. Унда одатда бўлганидек севги, вафо, садоқат ҳақида тантанавор сўзлар йўқ. Муаллиф ҳатти-ҳаракатнинг қизиб турган ёғдек қайноқ нуқталарига урғу берганки, натижада ажойиб-ғаройиб саҳна ва лавҳалар пайдо бўлган. Лекин улар тасодифлар асосига қурилган эмас. Балки вазиятнинг мантиқий натижаси тарзида асосли намоён бўлади. Ҳе йўқ, бе йўқ, мўмин-қобил, «тузуккина» бўлим бошлиғининг тўсатдан дарвешнамо бўлиб қолиши ҳамхоналари — икки шоввоз Латифжон ва Неъматилланинг Мадина бўлиб телефон орқали унинг устидан «эксперимент» ўтказишлари мутлақо табиийдир. Институт бошлиғи Опани Мўминжон телефонда Латифжон деб фаҳмлаб, айтилмайдиган гапларни айтиб юбориши ёки Мадина ҳийласи туфайли Наримоннинг аёл либосида қолиши ҳам мантиқан асослидир. Хулласи калом, «Тўйлар муборак» режиссёр ва актёрлар учун кенг фикрлаш ва изланиш имконини берувчи материалга бой асар.

Асарнинг драматик вариантида ҳажвий оҳанг, танқидий руҳ етакчи эди. Уни саҳнага қўйган режиссёр Аҳад Фармонов бошчилигидаги ижодий гуруҳ асарни мусиқий комедия ҳолига келтириб, унинг тўқимасига лирика, романтик кўтаринкилик оҳангларини сингдиришга ҳаракат қилганлар. Шоир Омон Мухтор ва бастакор Мирхалил Маҳмудов томонидан Мўминжон ва Мадина учун ёзилган ариялар лирик йўналишни бунёд этади. Ариялар кўп эмас. Лекин улар мусиқий изоҳ ва таъкидлар билан ҳамоҳанг бўлиб спектаклга яхлитлик бахш этиб боради. Режиссёрнинг рассом С. Бегматов билан ҳамфикрлиги ҳам эътиборли. Ясатиғлик келин уйи, деворни қоплаган палак ва унинг қаршисида бахт ва эзгулик рамзи янглиғ қад кўтарган оппоқ либосдаги келин қиёфаси осуда ва ҳаётбахш саҳнавий муҳитни яратиб туради. Бу, биринчидан, етакчи мавзудан дарак бериб турса, иккинчи томондан, киши диққатини латофат ва маънавият оламига буради. Тассуфки, биринчи кўриниш қурилмаси шу интилиш билан уйғунлашмаган. Атрофга илиб қўйилган лойиҳа нусхалари, жой ва касб тарзини ифода этади, холос. Актёр ҳаракати учун ҳам унча қулайлик туғдирмайдиган хира, зерикарли лойиҳалар йиғини ўрнига, дил кечинмаларига монанд, шоирона, ҳаётбахш бошқа бирон лойиҳа кўз-кўз қилинса, севги, ёшлик шижоатига муносиб эмасмиди, деган фикр хаёлингиздан ўтади.

Спектаклда 7 актёр қатнашади. Уларнинг нечоғлик қизиқиш билан қалб қўрини тўкиб, изланиш олиб борганликларини ҳар бир образ талқинида кўриш мумкин.

Воқеалар тизгини Латифжон ва Неъматилла билан боғлиқ. Артистлардан Бойир Холмирзаев ва Ҳамид Тўхтаев сўзда чечан, «амали» ўткир, иложини топса юлдузни бенарвон урадиган «учар» йигитлар тарзида кўринадилар. Тўхтаев талқинида Неъматилла ғоя берувчи бўлса, Холмирзаевнинг Латифжони ижро этувчидир. Актёр турли қиёфага осонгина киритиш орқали Латифжонни воқеаларда етакчи ўринни эгалловчи жозибадор қаҳрамон даражасига олиб чиқади.

Адиба Мирзаеванинг шижоат билан ўйналган Кимё хола роли кўламдорлиги билан қизиқ: у ресторанда хизмат қилиб пул билан умр кўрган аёл. Нияти марҳума опасидан ёдгора бўлиб қолган жияни Мадинани ресторан мудири Наримонга турмушга бериш. Мадинанинг «бебош»лиги сабаб бу ният барбод бўлади. Кимё холанинг майин қалб туйғуларини ресторанннинг шовқинли муҳити кемириб қўйган, ҳаёт маъносини фақат бойлик билан англовчи аёл тарзида ҳажв остига олиш ҳам мумкин эди. Режиссёр ва актёр бундай бирёқламаликка йўл қўймай, дарду изтироби, эзгу нияти бисёр инсоний тақдир тарзида талқин этганлар. Санъаткор қаҳрамонини қизғин эҳтиросли ҳолатларга олиб киради. Жиянидан рад жавобини эшитаркан, кутилмаганда бошига қайғу тоши урилгандек ўзини босолмай депсинади, жазавага тушади. Опасининг арвоҳига сажда қилиб, васиятини адо этолмаганидан афсус чекади. Ижрочи талқинида Кимё холанинг ресторан муҳити билан боғлиқ ўтмиш биографияси ҳам кўриниб туради. Гап иш, яшаш тарзи туфайли унинг тилига сингиб кетган баъзи русча сўзларнинг айтилишидагина эмас, феълатворидан ҳам кўп нарса сезилиб туради.

Спектаклга лирик жило ато этиб турувчи Мўминжон ва Мадина воқеаларда унча етакчи мавқе тутмайдилар. Ҳатто улар, охиридан мустасно, воқеа давомида бирбири билан учрашмайдилар ҳам. Меҳмонали Салимов ва Гулчеҳра Мирзажонова улар борлиғини ғойибона ишққа интилиш орқали ифода этадилар. М. Салимов Мўминжоннинг ҳовлиқишини, Латифжон ва Опа билан телефон орқали бўлувчи чалғиш ва англашилмовчилик ҳолатларини ишонарли ва ҳаяжонли ифода этиб беради. Гулчеҳра Мирзажонова ўз қаҳрамонининг сиполигига, мўлжал билан иш кўришига диққат қилган. У ўз ишига содиқ, дилбар қиз тарзида кўринади.

Наримон ва Опа кинокадрлардагидек бир ё икки бор кўринади, холос. Феъл-атворларининг маълум бир қирраси бўрттириб кўрсатилганидан улар эсда қоларли даражада чиққан. Турғун Бекназаров Наримоннинг лақмалигини асос қилиб олган бўлса, Наима Пўлатова «Кобра» деб ном олган опанинг заҳарлиги ва қаттиққўллигини кўз-кўз қилади.

Актёрлар ижросида етарлича ишланмаган саёз ўринлар йўқ эмас. Хусусан, воқеаларнинг чаппасига ўзгариш, бурилиш нуқталарида баъзан баҳо ва урғулар етарли даражага кўтарилмайди. Лекин гап бунда эмас, спектаклнинг қимматли жиҳати унда режиссёр изланишлари, актёр лаёқатини очиш, унинг ўзига хослигини намоён этишга қаратилган.

«ТЎЙЛАР МУБОРАК» СПЕКТАКЛИНИНГ жамоат кўригидан сўнг ўтган муҳокамада А. Фармонов режиссёр Р. Бобохонов ишини давом эттиргани ва спектакл унинг хотирасига бағишланганлигини айтди. Ўткир Ҳошимов бу фикрни қувватлаб, афишада ҳам уқдирилишини таъкидлади. Рустам Бобохонов қисқа умр кўрган бўлса-да, «Муқимий» театрининг ижтимоий мавқеини ошириш йўлида тиним билмади. Драматурглар, шоирлар, бастакорлар, таржимонларни театрга жалб этиб, ижодий жамоани шиддатли изланиш муҳитида яшашга даъват этди. Ёш, изланувчан режиссёр Аҳад Фармонов фаолиятида шу анъаналар давом этиб, яна қанот ёзади, деган умиддамиз.

Сотимбой ТУРСУНБОЕВ,
Маннон Уйғур номидаги Санъат институтининг доценти

ЭРТАКЛАР ДУНЁСИНИ ЭСЛАТАДИ

«Усто» халқ амалий санъати бирлашмасининг миниатюрачи рассоми Фахриддин Раҳматуллаев биринчи бўлиб мол ёки қўй терисига миниатюра ишлаш усулини ўйлаб топди. Бу ҳақда у дастлаб икки йил аввал Бухоро шаҳар санъат музейи экспозицияларида

қадимий муқаддас Қуръон китобини кўрганида ўйлаганди. Чунки китобнинг баъзи саҳифалари табиий теридан тайёрланган бўлиб, чиройли безатилганди. Ана шу туртки сабаб Фахриддин чиройли сурат чизиш ва миниатюра яратиш учун терини қандай қилиб қайта ишлаш устида бош қотира бошлади. Изланишлари кутилган натижани берди. У оддий товуқ тухуми, темпер бўёқлар, тери ҳамда ўз санъати ёрдамида рангтасвир учун зарур технологияни яратди.

Фахриддин Тошкент вилоятида туғилиб, шу ерда ўрта мактабни тугатган. У болалигидан сурат чизишга қизиқарди. Унинг тасвирий санъатдаги илк устозлари Беньков номидаги республика бадиий билим юртида ўқиган акалари бўлишди. Армияда хизмат вақтида безакчи рассом сифатида фаолият кўрсатди. Албатта, бу Фахриддиннинг кейинги ижодига сезиларли таъсир кўрсатди. Хизматдан қайтгач, Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтининг бадиий графика факултети кечки бўлимида ўқиди ва бўш вақтида безакчилик ишларини бажариб, ҳам пул топди, ҳам мустақил равишда илк ижодий қадамини қўйди. Бу ерда, айниқса, Руслан Халилов ва рангтасвир профессори Малик Набиевдан олган сабоқлари ижодига катта таъсир кўрсатди. Улар санъатни севишда, профессионал бадиий савод ва маҳорат асосларини ўзлаштиришда ёш ижодкор учун шахсий намуна бўлдилар.

Рангтасвир бўйича «Эски шаҳарда» деб номланган диплом ишини аълога ёқлаган Фахриддин 90-йилларнинг бошида миниатюрачи рассом мутахассислигини эгаллади ва халқ санъатининг ажойиб усталари А. Йўлдошев, Б. Йўлдошев, Ш. Шоаҳмедов ва бошқалар билан ишлай бошлади. Фахриддин елим, гипс ва бўр аралаштирилган қоғоз массага нақшлар чизади, безакли тақинчоқлар, қаламдонлар, турли қутичалар, вазачалар ва бошқа майда нарсалар ясайди, ўзбек адабиёти классиклари асарларига безаклар ишлайди. Аста-секин Фахриддин ўз ижодий қиёфасига эга бўла борди. Унинг ишлари шакл ва хом ашёни ғоят чуқур ҳис этиши, услубий яхлитлиги ва ижронинг нозиклиги билан ажралиб туради. У ўз услубини намоён этиш воситаларини излайди ва мустаҳкам материал ҳисобланган терини танлаб хато қилмайди.

Рассомнинг «Дарвиш», «Мажнун», «Тулпор», «Фарҳод ва Ширин», «Ўғир тутган қиз», «Қуллар», «Шер билан олишаётган йигит», «Шерни ўлдираётган йигит» ва бошқа кўплаб миниатюралари композициянинг ифодавийлиги, суратларнинг бехатолиги, дид билан ишланганлиги билан диққатни тортади. «Тулпор» деб номланган ишида отнинг эгаси ўз тулпорини исириқ тутатиб,

ёмон кўзлардан асраётгани тасвирланган. Ҳар иккала образ— от ҳам, унинг эгаси ҳам ғоят жозибадор ва латиф ишланган, эркакнинг юз тузилиши ва отнинг инсон каби кўз қараши алоҳида меҳр билан тасвирланган. Эркак образи гўё кексалик донолиги, шарқона мутоибага мойилликни ўзида ифода этаётгандек таассурот қолдиради. Нафис ранглар ишга алоҳида кўрк бағишлаган. Рассом Ўзбекистон графикасига олиб кирган Хитой оҳангларини эслатувчи енгил, жимжимадор булутчалар диққатингизни тортади.

Ўрта Осиё рангтасвирида турмушдан олинган сюжетлар кўпроқ рамзий аҳамият касб этади. «Қуллар» миниатюраси ушбу фикримизнинг ёрқин далили бўлиб, у Ўрта аср Шарқидаги шафқатсиз урф-одатларни акс эттиради. Асарда сотилишига оз фурсат қолган асирларнинг ўзаро мулоқотдаги ҳолати тасвирланган. Улардан иккитаси ҳаётий тажрибага эга кекса кишилар, биттаси дунёга умид кўзи билан боқаётган йигит. Занжирбанд бу қулларнинг юзида азоб ифодаси кўзга ташланади, чарчоқдан бошлари эгилган. Рассом савдо жойи муҳитини ниҳоятда ўзига хос тарзда акс эттирган. Қуллар боғланган катта арава қуллик тимсоли, хўжайиндек бошини баланд тутган туя эса ҳукмронлик рамзидек таассурот қолдиради. Олдинги пландаги чўл тиканли ўтининг шохи гўё чорасизликни ифодалайди. Сюжетнинг фожеийлигига қарамай, рассом Ҳирот миниатюра мактабининг анъанавий классик мактаби усулига содиқ қолиб, персонажлар ва шарт-шароит тасвирида театрлаштирилган воқеликни ифодалайди.

«Фарҳод ва Ширин» миниатюрасида Фахриддин севишганлар ва табиат уйғунлиги мавзуига мурожаат қилади. Бунда севги баҳор ва унинг абадий гуллаб-яшнаши билан боғлиқ ҳолда тасвирланади. Юксак шоирона руҳда яратилган асар Бухоро миниатюра мактаби анъаналарига яқин услубда ишланган.

Рассомнинг миниатюра асарларида образлар шартлилигини қоидага айлантириш кўзга ташланади. Унинг асарлари деталларнинг ниҳоятда кўплигига қарамай, ҳамиша яхлит ва умумлашма ҳолатда кўзга ташланади. Бу эса Фахриддиннинг катта маҳоратидан далолатдир. Рассомни анъанавий ифода воситалари, услуб ва хомашёлар қониқтирмайди. У ҳамиша ижодий изланишда, тажрибалар ўтказиш билан банд. Шунинг учун ҳам унинг ҳар бир миниатюраси турмуш кўринишларининг алоҳида, эртакнамо оламини эслатади. Нафосатга тўла бу асарлар хаёлотнинг бойлиги, нозик ижроси,

миллий оҳанги, романтик руҳи билан диққатингизни тортади. Рассомнинг жажжи дурдоналари фақат республикамизда эмас, Швейцария, АҚШ, Англия, Франция, Сурия, Исроил каби кўплаб чет мамлакатларда ҳам эътибор қозонган. Тинмай изланиш олиб бораётган ёш ижодкор Ўзбекистон миниатюра санъатида янги-янги саҳифалар очмоқда.

С. НЕМЦОВИЧ,
санъатшунос

СУРАТЛАРДА: Ф. РАҲМАТУЛЛАЕВ ижодидан намуналар.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 2 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

ТАРИХИЙ МАВЗУДАГИ ЗАМОНАВИЙ АСАР

Яқинда шоир Азим Суюннинг «Сарбадорлар» шеърий драмаси асосида тайёрланган инсценировкани радиода мароқ билан эшитдим. Артистлар ролларни шундай маҳорат билан талқин қилишганки, худди саҳнада кўриб ўтиргандек таассурот туғилди.

Аввалига «Сарбадорлар» драмаси ёзилганини эшитиб, бироз иккиланган ҳам эдим. Чунки ёзувчи Муҳаммад Али бу ҳақда роман ёзган, мен унга сўзбоши битгандим. Мавзу ўша, сюжет битта, иштирокчилар ҳам. Бироқ радиодрамани эшитиб, роман билан бунинг орасида катта фарқ борлигини англадим. Агар Муҳаммад Али романи кенг кўламда ёзилган насрий асар бўлса, буниси ихчам шаклга солинган фожиа экан. Азим Суюн асарида эҳтирослар ниҳоятда қуюқлаштирилган, образлар тизими бир нуқтага йўналтирилган.

Инсценировкани тинглаб, драмадаги сиймолар яққол кўз олдимизда гавдаланади. Сарбадорларнинг Мовароуннаҳрдаги раҳбарлари Калавий, Бухорий, Мавлонзода ва ҳоказолар ўша тарихий муҳитга хос типик образлар сифатида тасаввуримизда намоён бўлади.

Асарда Амир Темурга ҳам анча ўрин ажратилган. Образлар тасвирида шоир ниҳоятда объектив: уларни оқлашга ҳам, қоралашга ҳам беҳуда уринмайди. Тарихда қандай бўлса, шундоқ кўрсатишга интилади. Сарбадорларнинг соддадиллиги, ўз халқига, бошқараётган ишларига фидоийлиги алоҳида таъкидланади, бироқ муаллиф уларнинг ишига, ҳаракатларига ўз муносабатини билдиравермайди. Ҳатто Амир Темур образида ҳам у бирёқламаликка йўл қўймайди. Амир Темурнинг мақсади улуғ, ўзи шахс сифатида ботир, қўшин бошлиғи, бироқ керак пайтда рисолага тўғри келмайдиган ҳийлаларни ҳам ишлатишдан қайтмайди. Мақсаднинг улуғлиги, Мовароуннаҳрни улуғ бир давлатга, халққа айлантириш унинг бу ҳийлаларини оқлагандек бўлади.

Асарнинг энг катта ютуғи унинг, юқорида айтганимиздек, эҳтирос тоби даражаси юқорилигида, хусусан, Калавийнинг эр бўлиб элни бошқариш, ҳамма касбкор аҳилларига бир хил ҳуқуқ бериш ҳақидаги монологлари ниҳоятда таъсирлидир.

«Сарбадорлар» драмасининг энг катта фазилати унинг замонавийлигида деб ўйлайман. Асардаги фикр йўналишлари шу бугунги мустақиллик ҳақида катта-катта йиғинларда айтилаётган маърузаларга ҳамоҳанг. Гўё тарих ўша давр интилишларини бугунга кўчиргандек. Асар ниҳоятда замонавий бўлибди, дея Азим Суюннинг китобларини варақладим ва суриштирдим. Маълум бўлдики, «Сарбадорлар» 80-йилларнинг бошларида ёзилган экан. Буларни англаб, ёзувчининг дидига, кароматига тан бердим.

Гап драманинг инсценировкаси ҳақида кетар экан, Ўзбекистон радиосининг адабиёт муҳарририяти ҳақида яна бир фикримни қўшиб ўтмоқчиман. Кейинги пайтларда бу муҳарририят қатор адабиёт арбоблари хусусида суҳбат тариқасида яратилган туркум эшиттиришлар бериб боряпти. Адабий танқидчилигимиз нисбатан жим турган пайтда радиода бу ишларнинг муттасил равишда давом қилиши айни муддао.

Радиоспектакл режиссёри, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Ғойибназар Искандаровнинг ижодий изланишларини алоҳида эътироф этмоқ жоиз. Чунки спектаклнинг муваффақияти кўп жиҳатдан режиссёр маҳоратига боғлиқ. Бастакор Алишер Икромов ҳар бир саҳнага, воқеалар ривожига, қаҳрамонлар руҳий ҳолатига мос мусиқа басталаган. Бу ҳам спектакл ютуғини таъминлаган асосий омиллардан биридир.

Спектаклда иштирок этган ҳар бир актёрнинг ўз ижро услуби ва ўзига хос истеъдоди бор. Уларнинг ҳар бири ҳақида алоҳида фикр айтиш имкони йўқлиги боис, гапни мухтасар қилиб, Абу Бакр Калавий (Ғайбулла Ҳожиев), Мавлонзода (Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Муҳаммадали Абдуқундузов), Имом Бухорий (Ўзбекистон халқ артисти Ёқуб Аҳмедов), Илёсхўжа (Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Эркин Комилов), Амир Ҳусайн (Ўзбекистон халқ артисти Турғун Азизов) образлари талқинида актёрлар ўша давр одамларининг маънавий интилишларини, муроду матлабларини чуқур англаб етганлари яққол сезилиб туришини айтмоқчимиз.

Хуллас, тарихимиздан сўйловчи ушбу асар жонажон Ўзбекистонимиз мустақиллигининг икки йиллиги арафасида эфирга чиққанлиги савоб иш бўлганлигини эътироф этмоқчиман. Биз ҳозирда ҳар қачонгидан кўра кўпроқ тарихга мурожаат қилишимиз, узоқ ўтмишдаги воқеа-ҳодисалар ва шахслар тақдиридан тўғри хулоса чиқара билишимиз зарур. «Сарбадорлар» тимсолида Ўзбекистон радиоси фонди яна бир гўзал асар билан бойиганлигига ҳеч шак-шубҳа йўқ.

Матёқуб ҚЎШЖОНОВ

СУРАТЧИ БИСОТИДАН

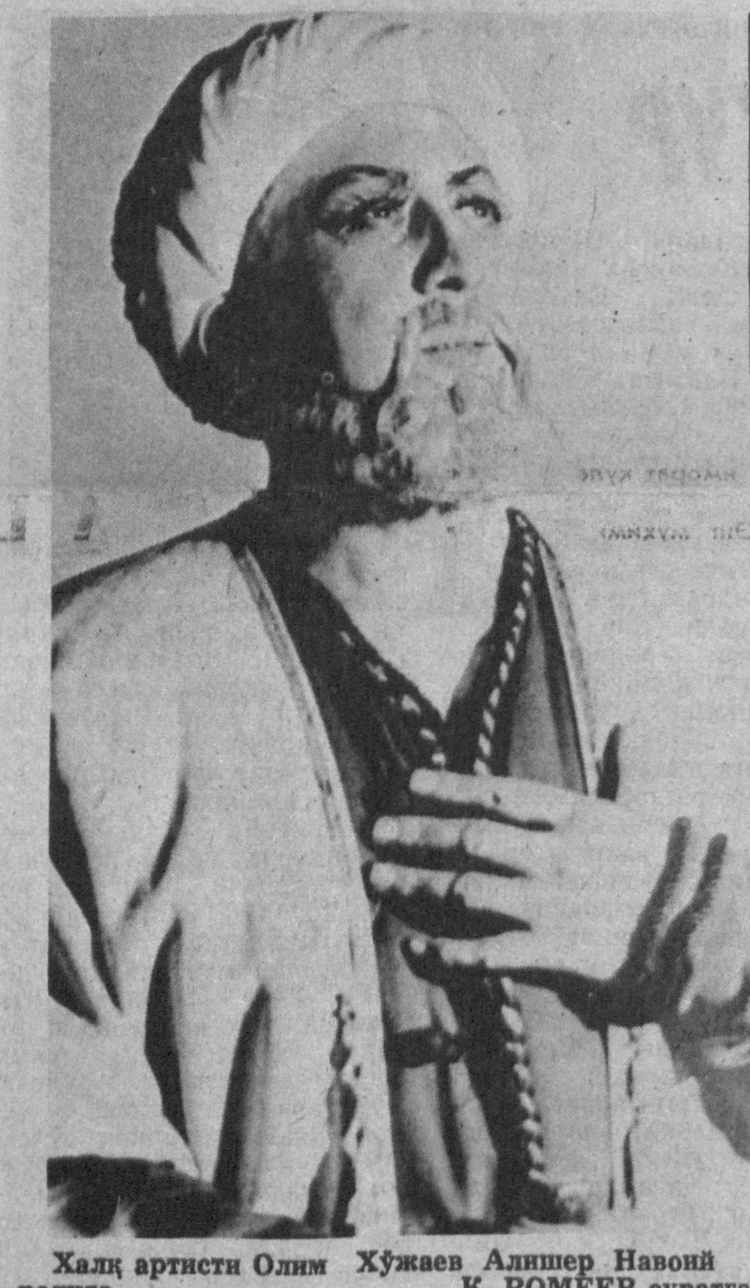

Халқ артисти Олим Хўжаев Алишер Навоий ролида.
К. РОМЕЕВ суратга олган.

УРГАНЧДА МАДАНИЯТ КУНЛАРИ

Урганч шаҳрида туман ва шаҳарларнинг маданият кунлари ўтиши режалаштирилган.

Бу тантанани муқаддас ёдгорликлар маскани бўлмиш Хива шаҳри бошлаб берди. Хива маданияти кунларида шаҳар саноат корхоналарида ишлаб чиқарилган саноат моллари, қишлоқ хўжалигида етиштирилган сабзавот ва мевалар урганчликларга туҳфа қилинди. Шунингдек, хивалик ҳунармандлар, амалий санъат усталари — заргарлар, зардўзлар, гиламдўзлар, мисгарлар, кулоллар ҳам ўзларининг нодир маҳсулотлари ва буюмларидан кўргазма ташкил этдилар.

Турли соҳадаги илғорлар, меҳнат ва уруш фахрийлари билан, таниқли санъаткорлар, бахшилар, шоирлар билан маданият уйлари, кўргазма заллари, маданият ва истироҳат боғларида учрашувлар бўлиб ўтди. Айниқса, «Элатлар беллашуви» деб номланган қизиқарли тадбирлар томошабинларда катта қизиқиш уйғотмоқда. Бунда икки маҳалла аҳли ободонлаштириш, қишлоқ маданияти, турмуш тарзини юксалтириш, миллий урф-одатларни оммага сингдириш, маросимларни ихчамлаштириш, пазандалик, чеварлик, эл орасидаги истеъдодларни топиш ва уларнинг санъатини намоён қилиш борасида беллашадилар.

Нуфузли ҳакам ҳайъати ғолибларни эсдалик совғалар, дам олиш масканларига йўлланмалар билан тақдирлайдилар ва уларни туман миқёсида беллашувга тавсия қиладилар. Мағлубиятга учраган тарафга эса ўз ҳудудида белгилаган муддатда ободонлаштириш, озодалик, электрлаштириш, газлаштириш, тоза ичимлик суви билан таъминлаш вазифаларини мутасадди раҳбарлар билан биргаликда ҳал қилиш, ҳаваскорлик жамоаларига кийим-кечак, мусиқа асбоблари сотиб олиш масалаларини ҳал қилиш вазифалари юклатилади.

Туман миқёсида муваффақиятга эришган гуруҳ вилоят доирасида беллашиш ҳуқуқини қўлга киритади.

Қишлоқларнинг ҳар томонлама ривожланишида катта аҳамиятга эга бўлаётган бундай оммавий-бадиий тадбирлар халқ ўртасида кенг тус олиб бормоқда.

Эътибор ЙЎЛДОШЕВА

ҚИЗИҚЧИНИНГ ҲАЁТИ

Китобингизни ўқидим

Сўлим Фарғона воҳаси азалдан ўзининг машҳур санъаткорлари, созандалари, бозандалари, раққосалари, ҳофизлари, аскиячи ва қизиқчилари билан ўзбекнинг довруғини оламга ёйиб келган. Марғилонлик марҳум қизиқчи, Ўзбекистон халқ артисти Юсуфжон Шакаржонов ҳам ана шундай эл меҳрини қозонган санъаткорлардан эди.

Афсуским, қизиқчининг ажойиб ва ғаройиб саргузаштларга, ҳангомаларга бой ҳаёт тарзи, ижоди ҳамда устоз ва шогирдлари ҳақида бугунги авлод унчалик аниқ тасаввурга эга эмас эди. Таниқли театршунос, санъатшунослик доктори, профессор Муҳсин Қодировнинг «Фан» нашриётида чоп этилган «Юсуфжон қизиқ» номли рисоласи кеч бўлса-да санъаткор ҳақидаги ана шу бўшлиқни тўлдирди.

Муаллиф ҳикоясини Ҳамза номидаги санъатшунослик институти аспирантурасида ўқиган кезларида қизиқчи билан илк учрашуви — 1959 йил баҳоридаги хотираларидан бошлайди. Ўзбек анъанавий театри тадқиқотчиси Муҳсин Қодиров ўша пайтларда минг бир машаққатлардан кейин Охунжон қизиқ ёрдамида уста билан танишганлигини қизиқарли баён этган.

«Зулмат ичра янгроқ қаҳқаҳа» қисмида эса Марғилон шаҳрининг Ёқуббек гузаридаги Шакаржон кулол билан чевар Тошбиби хонадонида дунёга келган Юсуфжоннинг болалиги ва санъат оламига кириб келиши аниқ далиллар билан айтилган. Санъаткор фаолиятини ойдинлаштириш мақсадида архив маълумотлари, Т. Обидов, А. Троицкая, М. Раҳмонов ишлари, рўзнома ва ойномаларда эълон қилинган эсдаликлар, хотиралар, суҳбатлар ва санъатшунослик институти томонидан турли йилларда Фарғона водийсига уюштирилган экспедиция маҳсулотларидан ўринли фойдаланган. «Юсуфжон қизиқнинг устози ким?» — деган жумбоққа аниқлик киритган. «А. Троицкая Юсуфжон қизиқнинг устози Матхолиқ қизиқ деган фикрни билдиради. Т. Обидов устоз сифатида Зокир говнинг ўзини кўрсатади. Ўғли Зайнобиддин Юсупов Мирхалил дейди. 1940 йилдаги шахсий варақасида эса Юсуфжон қизиқ Усмон қизиқ билан Мулла Баҳромга шогирдлик қилган, деб ёзилган. 1959 йилда Юсуфжон қизиқнинг ўзи билан ўтказилган суҳбатимиз ва шундан кейинги йилларда уюштирилган фольклор экспедициялари натижалари шуни кўрсатадики, Юсуфжон қизиққа Зокир қизиқ тўпидаги қизиқларнинг ҳаммаси ҳам ўрнак вазифасини ўтаган. Тўғри, Юсуфжонга дастлабки қадамларида марғилонлик Матхолиқ қизиқчи ҳам раҳнамолик кўрсатган. Аммо унга бевосита устозлик, мураббийлик қилган киши бу Сади Махсумдир». Фақатгина булар эмас. Рисола бошдан охиригача тарихий маълумотларга бой. Ҳар бир даврга мос матбуот хабарлари синчиклаб ўрганилган, уста ижод этган барча комедиялар мазмуни диққат билан кузатилиб, илмий умумлаштирилиб, улардан қисқа-қисқа парчалар бериб борилиши рисоланинг қизиқарли бўлишини таъминлаган. Бу осон иш эмас, албатта. Юқоридагиларнинг ҳаммаси муаллиф Юсуфжон қизиқ ҳаётидаги шу кунгача номаълум бўлган барча сир-асрорларини, қирраларини мукаммал билишидан далолат беради.

Муаллифнинг айтишича, Юсуфжон қизиқ биринчи миллий цирк пойдеворини қуришга бел боғлаганларнинг раҳнамоси бўлишга ҳам улгурган эди. Муаллиф шундай деб ёзади: «Ўзи тўп тузиб корформонлик қилиш билан бирга яхшигина соз ҳам чалган. Ноғора; карнай, чанг, дутор, най, рус чолғу асбобларидан мандолина, баян, трубани сайратадиган созанда бўлган».

Бундан ташқари, Юсуфжон қизиқнинг рақс оламига ҳам анча чуқур кириб борганлиги, чунончи «Дилхирож», «Қаринаво», «Муножот», «Баёт», «Насри сегоҳ» куйларига қиёмига етказиб рақс тушганлиги ҳам олимнинг назаридан четда қолмаган. Тадқиқотчи уста ижоди ҳақида тўхталар экан, у ижод этган барча томошавий кўринишлар, комедия ва пантомималарга бирма-бир тўхталади.

«Кулги очмиш ранг-баранг гуллар» қисмида Юсуфжон қизиқнинг совет давридаги кечмишларидан воқиф бўласиз. Тамарахонимга устозлик қилиши, 1920 йилги «Қизил шарқ» ташвиқот эшелонидаги фаолияти, 1923 йилда қатор санъаткорлар билан биргаликдаги Москва сафари ва ундан сўнг ҳаёти ёрқин бўёқлар билан чизиб берилган. Муаллиф мавзуни ёритишда шу даврларга оид матбуот хабарлари, илмий ва бадиий асарлардан усталик билан фойдаланган.

Рисола айрим жузъий камчиликлардан ҳам холи эмас. Нашриёт ходимларининг эътиборсизлиги туфайли кўп жойларда сўзлар хато берилган. Лекин бундай камчиликлар рисоланинг қимматини тушира олмаган. Зийрак ўқувчилар гап нимада эканлигини тезда фаҳмлаб олиши аниқ.

Шубҳа йўқки, ушбу ҳужжатли рисола машҳур санъаткор ҳаёти билан қизиқувчи мухлислар ва мутахассислар учун ажойиб манба бўлиб хизмат қилади.

Иброҳим АБДУРАҲМОНОВ

ЎзА АХБОРОТИ

Куни кеча Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги ҳайъатининг Э. Ҳайитбоев раислигида навбатдаги мажлиси бўлиб ўтди. Унда маданият ва санъат муассасаларининг молиявий-хўжалик фаолияти натижалари ва маданият соҳасидаги ислоҳотларнинг бориши тўғрисида вазирнинг маърузаси тингланди.

Сўзга чиққанлар келгуси режаларни белгилаш ҳақида гапирдилар, истиқболни белгилаш ва молия бошқармасининг бошлиғи М. Эрматов, бош ҳисобчи Ш. Стрижкова мазкур масала юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар. Ўзбекистон Республикаси икки йиллиги тантаналарини ташкил этиш ва ўтказиш хусусида олиб борилаётган ишлар тўғрисида маданият ишлари вазирининг муовинлари З. Ҳакимов ва Н. Иброҳимованинг ахборотлари тингланди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги тизимидаги уруш ва меҳнат фахрийларини ижтимоий муҳофаза қилиш, моддий ва маънавий рағбатлантириш хусусидаги айрим масалалар ҳам кўриб чиқилди.

Н. ЖАВВОРОВА

ИСТИҚЛОЛ ВА ИСТИҚБОЛ ЙЎРИҚНОМАСИ

Боши биринчи бетда

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигининг Бош муҳаррири Аҳмаджон Мелибоев эски уй нимаю янгиси қандай бўлади, сингари мулоҳазаларга ойдинлик киритиб, Вашингтондаги «Ислом мачити»-га доир бир ибратли мисолни эслаб ўтди:

— Эрон шоҳи Муҳаммад Ризо Паҳлавий бир вақтлар шу мачитга жуда катта ва ноёб бир гилам туҳфа қилган. Бироқ шоҳлик тузуми ағдарилгач, бир гуруҳ мутаассиблар ўша машҳур эрон гиламини «эскилик сарқити» сифатида қийма-қийма қилиб ташлашган. Бизнинг янги уй қуриш йўлидаги саъй-ҳаракатларимиз, албатта, бундай ҳолатлардан мутлақо холи бўлиши керак.

Сўнгра нотиқ мазкур китобга кирган суҳбатларда, истиқлолга эришган республиканинг ички ва ташқи сиёсати, демократик бошқарув тамойиллари, ифодасида «мухолифият»га муносабат ва бошқа масалаларда Президентимизнинг ўзига хос сиёсий ва маънавий портрети намоён бўлганлигини таъкидлади.

Шоир Минҳожиддин Ҳайдар И. Каримовнинг китобида баён этилган муҳим фикрлардан келиб чиққан ҳолда ҳозирги бозор муносабатлари, Россия рублининг ўзгаришига боғлиқ ҳолда нарх-навонинг тез кўтарилгани, уни назорат қилишда муаммолар мавжудлиги хусусида ўз мулоҳазаларини айтди. Баъзан адабиётчилар орасида ҳам аҳилликка раҳна солувчи, фақат ўз манфаатини ўйловчи гуруҳбозликлар бўлиб турганлигини танқид қилиб, ёзувчиларни аҳилликка чақирди. У ўз сўзи ниҳоясида «Амир Темур ҳайкалини тиклаётган барча-барчага муваффақиятлар тилайман» деди.

— Қуш инини, товуқ қарноғини бузмайди, — деб сўз бошлайди шоир Султон Акбарий. — Шу чоққача биз биров буз деса бузавердик, торт деса тортавердик. Экспериментлардан бошимиз чиқмади. Ютдикми, ютқаздикми? Албатта ютқаздик. Кўп яхши қадриятларимиздан айрилдик. Ўша мустабид тузум давридаги хатоларимизнинг сабоғи бизга бугун истиқлолга эришган кунларимизда ниҳоятда зарур. И. Каримовнинг рисоласини ўқиган китобхон албатта шундай хулосага келади.

Ёзувчи Мирзапўлат Тошпўлатов И. Каримовнинг китобида янги уй қурмай туриб, эскисини бузмаслик ҳақида ғоят қимматли йўл-йўриқлар кўрсатилганига қарамай адибларнинг айрим тоифалари кайфиятида янгисини ҳам, эскисини ҳам бузиш майли борлиги, аҳилликка чақириш ўрнига сувни «лойқалатиб» қолишга уринишлар йўқ эмаслиги хусусида гапирди.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубов «Янги уйни қурмай туриб эскисини бузманг» китобида илгари сурилган фикрлардан биз ёзувчилар учун келиб чиқадиган энг муҳим хулоса шуки, биз осойишталигимизнинг қадрига етишимиз керак, уни барқарор этишга ҳиссамизни қўшишимиз керак, деди. Инқилоблар, тўнтаришлар ҳеч қачон инсониятга рўшнолик келтирган эмас. Тарихда юз берган қанчадан-қанча инқилоблардан тортиб Лениннинг Октябр тўнтаришига қадар ҳаммаси фақат ўлим, қирғинбаротлар олиб келган. Шу маънода, биз Ўзбекистон истиқлоли тинч йўл билан қарор топиб осойишталик барқарор бўлиб турганлигининг тарихий аҳамиятини теран англамоғимиз керак. Бизнинг вазифамиз якдиллик ва ҳамжиҳатликни таъминлашдир. Ғийбат, фисқу фасод гапларга чек қўяйлик. Агар уни ташламасак, истиқлолга хизмат қила олмаймиз.

— «Янги уйни қурмай туриб эскисини бузманг» китобида Президентимиз илгари сурган муҳим фикрлар, йўл-йўриқлар кўп жиҳатдан, бизнинг уюшмамиз фаолиятига ҳам бевосита дахлдордир, — деди муҳокамани якунлаётиб, Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол. — Ўзбекистоннинг озодлиги, истиқлоли билан боғлиқ гаплар, энг аввало, мана шу уюшма биносидан таралган эди. Ёзувчиларимиз ўткир чиқишлари билан халқни истиқлолга маънан тайёрлаган, мустақил давлат қуриш ҳиссини тарбиялаган эди. Бугун уларнинг кўпчилиги истиқлол хизматига камарбасталик қилмоқда. Бизнинг вазифамиз, йўлимиз халқнинг маънавий дунёсини бойитишга хизмат қилувчи китоблар ёзишдир. Ҳозир ўзбек адабиётининг энг яхши намуналарини жаҳонга ёядиган тўртта китобимиз Туркияда нашр этилди. У ерда шундай китоблардан 25 тасини нашр этиш кўзда тутилмоқда.

Истиқлолнинг икки йиллиги муносабати билан бўлаётган тадбирларда ҳам ёзувчиларимиз фаол иштирок этишаётир. Жумҳуриятнинг ўн икки вилоятига ёзувчиларимиз жўнаб кетишмоқда.

Муҳокамада шоир Б. Бойқобилов, Т. Қозоқбоев, олимлар Т. Мирзаев, Б. Бафоев, А. Эргашев ва бошқалар ҳам сўзга чиқиб, асар юзасидан ўз мулоҳазаларини билдирдилар.

Мустақиллигимиз осонликча қўлга киритилгани йўқ. Диёримизни чор Россияси мустамлака қилиб турган даврда халқимиз озмунча таҳқирланмади. Инқилобдан кейинги «қизил империя» йилларида ҳам қанчадан-қанча жонкуярларимиз қувғин бўлди. Буларнинг сабабчиси бўлган тоталитар тузумнинг кирдикорларига мана энди тушуниб бораётибмиз. Билсак, у тузум миллатимиз гулини териб эзғилаш билан бирга, муайян табақа кишиларида жирканч бир психология ҳам ҳосил қилган экан. Лекин ўшандай мураккаб бир даврда ҳам эл орасида ҳалол, пок, иймон-эътиқодли одамлар йўқ эмасди. Буни бир ажойиб инсон тақдири мисолида яққол кўришимиз мумкин.

АРМОН

1950 ЙИЛНИНГ 25 ДЕКАБРИ, душанба куни эди. Бир кун бурун ўша собиқ иттифоқ Олий кенгашига бўлган сайловларда Сталин номзоди овозга қўйилган округдан ҳориб-толиб келаяпман. У пайтларда «Ленин учқуни» газетасида ишлайман. Редакциямиз Карл Маркс кўчаси билан Ленин кўчаси туташган бурчакдаги «Хива» кинотеатрига қўшни ҳовлида... Даҳлизга кирдим-у, даҳшатли сукунат қаърига ботдим. Жимжитлик шу қадар ваҳимали эдики, болохонага қандай чиқиб олганимни, ҳатто тахта зинанинг ғичирлаб инграганини сезмай қолдим. Редакция биридан бирига ўтиб бориладиган уч хонадангина иборат.

Биринчи хонага қадам қўйдиму ҳозиргина даҳшатли сукунатдан туғилган шубҳамга далил топгандай бўлдим. Ҳамма жой-жойида, кўзини ерга қадаганча жим. Мен ҳам индамай нариги хонага ўтдим. Масъул котибимиз Маҳмуд ака Муродов жойида йўқ. Дераза тагидаги стулда шоир Мавлон Икром газета макет қоғозига тикилиб, қимир этмай ўтирибди. Муҳаррирхонага кирдим. Ҳеч ким йўқ. Муҳарриримиз-ку бир неча кундан бери меҳнат таътилида, лекин Маҳмуд ака ҳам бу ерда йўқ. Юрагим орқамга тортиб кетди. Чунки ўша кезлари «уни олиб кетибди», «буни олиб кетибди», «фалончини ишхонада ҳибсга олишибди» деган гаплар ўқтин-ўқтин эшитилиб турган кунлар эди.

Муҳаррирхонадан қайтиб чиқиб, Мавлон Икромдан сўрадим:

— Нима гап? Тинчликми?..

Шу пайт хатлар бўлимимиз мудираси Ўринхон опа Хўжаева кириб, газетага ўроғлиқ тугунчани столга қўйдилару йиғлаб чиқиб кетдилар. Ўрамни очдим. Газетдаги нарсалар — хизмат гувоҳномасидан тортиб қаламтарошгача — ҳаммаси устозга тегишли буюмлар эди. Масала равшан: Маҳмуд акамизни олиб кетишибди.

— Наҳотки Маҳмуд ака?..

Бу ақлга сиғадиган гап эмасди. Қанчадан-қанча йигит-қизларни «детдом» деган жойларда вояга етказган, жамиятга фойдали кишилар қилиб ўстирган, туриш-турмушидан нолишни, бирон нимадан шикоят қилишни хаёлига ҳам келтирмайдиган Маҳмуд ака қандай қилиб шу жамиятга қарши бўлади?!

Бироқ додингни кимга айтасан? Ўша, «доҳий сурати олдида йўталганмишсан» деб, қамаб юбораётганларгами?..

Йиллар ўтди. Бу орада «Пионер» (ҳозирги «Гулхан») журналида ишлаб улгурдим. Масковда ўқиб келдим. 1955 йил бошларида шу журналга муҳаррир этиб тайинландим. Бу вақтга келиб илиқ-илиқ хабарлар қулоққа чалинадиган бўлиб қолган, тўрт-беш йил илгари «олиб кетилганлар» бирин-кетин қайта бошлаган эди. Ниҳоят, Маҳмуд ака ҳам чиқиб келди. Келганларнинг ҳаммаси батамом оқланган, бегуноҳлиги тан олинган эди. Лекин бу жафокашларнинг кулфати битмаган экан. Уларни илинтириб берганлар ёки қўрқоқ раҳбарлар уларга ишонмас, жон сақлаш ташвишида ҳадиксирар, энг юқори жойларнинг «ўз вазифасига тиклансин» деб ёзилган тавсияларини эътиборга олмас, ҳатто булар ёзган асарларни газета-журналларга йўлатмас эдилар.

Маҳмуд ака ҳам ҳамма «келганлар» қатори камситишларга обдан чидади. «Ленин учқуни»нинг масъул котиби лавозимига тиклаш у ёқда турсин, уч-тўрт ойгача бу редакцияда у киши учун бошқа бирон вазифа ҳам таклиф қилишмади. Шу пайтларда «Пионер» журналининг масъул котиби Абдусодиқ Ирисов аспирантурага кириш ҳаракатида эди. Ўрнига Маҳмуд акани тавсия этишимиз учун вазифасидан олдинроқ бўшашга розилик берди. Лекин...

Лекин Ўзбекистон Ленинчи Коммунистик Ёшлар Иттифоқи Марказий Қўмитасининг (журналимиз шу ташкилотга қарашли эди) тарғибот ва ташвиқот бўлимига топширилган ҳужжатлар бир ойча ҳаракатсиз ётди. Бўлим мудирининг ўринбосари Евгений Алишев ҳужжатларни Марказқўм котибларига кўрсатмабди ҳам. Сабаби «Муродовнинг ёши болалар журналида ишлашдан ўтган»и экан. Бундан ортиқ мантиқсиз баҳона бўлиши мумкин эмас — ўшанда Маҳмуд ака ўттиз тўққиз ёшда эди.

Ҳужжатларни олиб, Маҳмуд аканинг уйига бордим. Устоз раҳбар лавозимда ишлашлари шарт эмаслигини, бекорчилик жонга текканини, ҳар қандай ишга рози эканларини айтдилар. Эртаси куни редакциямизда Марказқўм тасдиқламайдиган вазифада — техник муҳаррир бўлиб иш бошладилар. Мен эса ҳамон армонда эдим, чунки устознинг ўзларига яраша иш топиб бера олмадим.

Бу, албатта, битта амалдор тўранинг қўрқоқлиги оқибати эди. Борингки, бундай раҳбарларнинг ёки «илинтириб берганлар»нинг ҳадиксирашини тушунса ҳам бўлар. Лекин озод бўлганига не-не умид боғлаганлар қисматидан фойдаланмоқчи бўлганларнинг-чи?

Бир куни нашриётимиз директори Василий Фёдорович Архангельский мени йўқлатганини айтишди. Бордим. Директор ҳар қандай матбуот органи, жумладан болалар журнали ҳам мафкура соҳаси экани, унда ишлайдиганларни эҳтиётлик билан танлаш кераклиги ҳақида гапириб, узундан-узоқ «насиҳат» қилди. Вазифасининг катта-кичиклигидан қатъи назар редакция ходими биллурдай соф бўлиши шарт эканини айтганида у кишининг мақсади ойдинлаша бошлади.

— Менга телефон қилишди, — деди у гапини якунлаб, — яқинда «бўшаб келган» киши «Пионер» редакциясида ишлаётган экан, тўғри келмайди дейишди.

— Нима маслаҳат берасиз? — дедим босиқлик билан.

— Тезда ишдан бўшатиш керак.

Сукутга чўмиб қолдим. Бир зумда хаёлимдан қанчадан-қанча мулоҳазалар ўтди. «Бўшаб келганлар»нинг қўлида мутлақо гуноҳсиз экани, ноҳақ қамалгани; энди эса батамом оқлангани ҳақида ҳужжат бўлса. Шунча йил азоб чекканлари етмайдими? Нима учун уларни яна таҳқирлаш керак? Масала бундай қўйилишини нима деб тушуниш керак? Қайтиб келганлар кўнглида норозилик туғдиришга уриниш эмасмикин бу? Ёинки, булар зулмга чидайверади, деган қараш оқибатими?..

Яхшиямки, жамият шум ниятлилардангина иборат эмас. Ҳамма замонларда адолатли, азамат, оқил инсонлар бўлган. Орадан кўп ўтмай комсомол Марказий Қўмитасининг мафкура ишлари котиби Мирзаолим Иброҳимов ҳузурида Маҳмуд ака ҳақида гап очилиб қолди. Бу кезда Абдусодиқ Ирисов аспирантурада ўқиш бошлаган, журналимизда масъул котиб лавозими бўш эди. Нашриёт директори воқеасини ҳам қолдирмай, бор гапни очиқ айтдим. Иброҳимов сабр билан тинглаб, ниҳоят:

— Ҳужжатларни ўзимга олиб келинг, — деди. Қўлимдаги семизгина қоғоз папкани узатдим. Бир ҳафтачадан кейин у Маҳмуд Муродовни масъул котиб қилиб тасдиқлаш учун ҳужжатлар тайёрлашни айтди. Керакли қоғозларни тайёрлаб топширдик.

Комсомол Марказий Қўмитасининг ўша пайтлардаги биринчи котиби Қаюм Муртазоев раислигида ўтган бюро мажлиси Маҳмуд акани «Пионер»нинг масъул котиби лавозимига тасдиқлади...

1957 йилдан «Ғунча» журнали чиқа бошлади. Ўшандан то пенсияга чиққунча Маҳмуд ака шу кичкинтойлар журналига масъул котиблик қилдилар. Эндиликда пенсиядалар. Ҳозир ҳам ҳеч зорланмайдилар, бир нимадан нолимайдилар. Исталганча тез бўлмаса ҳам ҳар қалай учрашиб турамиз. Аммо дилимдаги ўша армон ҳали-ҳали кўтарилиб кетгани йўқ. Бироқ мен фақат бунинг учунгина қўлимга қалам олганим йўқ. Биз мустақиллигимизнинг икки йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўраяпмиз. Бу икки йилнинг нечоғлик тарихий аҳамиятга эга эканлигини ҳали айрим ватандошларимиз тўлиқ ҳис эта олганлари йўқ. Дард чеккан табиб... деганларидек, эркинлик, ҳуррият, истиқлолнинг қадрини мустабид тузум зўравонликларини ўз бошидан ўтказган одамлар бошқалардан кўра теранроқ англайдилар.

Маҳмуд ака Муродов Сталин даври азобларини тортган миллионлаб ватандошларимизнинг биридир. У сингари қанчадан-қанча кишилар, аввало ўша азоблар исканжасидан қутула олмай ҳаётдан кўз юмдилар. Қанчадан-қанчаси эса мустабид тузум зўравонликларига чидаб, қамоқхоналардан қутулиб келган бўлсалар-да озодликда ҳам қийналиб яшашга мажбур бўлдилар. Бугунги истиқлолга эришган кунларимизга ета олмай катта армон билан ҳаётдан кетдилар. Улар орасида ниҳоят шунча азоблардан сўнг истиқлолга етиб келганлар, Маҳмуд ака сингари бу ҳур кунларни кўриш бахтига муяссар бўлганлар эса унчалик кўп эмас.

МЕН ИСТИҚЛОЛИМИЗНИНГ икки йиллиги байрами арафасида Маҳмуд ака сингари устозларимизни улуғ айём билан чин дилдан қутлайман. Байрамимиз шундай фидойи инсонлар билан янада файзли, янада қадрли бўлишига ишончим комил.

Эркин ЖАББОРОВ

ИЖОДКОР ДЎСТЛАР САФИДА

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Комил Яшиннинг ҳаётий ва ижодий йўли неча-неча ўн йилликларнинг тарихини ўзида мужассам этган. Гарчи Ўзбекистон ёзувчилари империя мафкураси тазйиқларини хўп тотган, не-не бўронли, изтиробли кунларни бошдан кечирган, мафкуравий буюртма ва буйруқлар билан ёзишга мажбур бўлган ва бундан ҳаддан ортиқ озурдажон бўлиб кетганларига қарамай, ҳаёт барибир ҳаёт экан-да, яшашнинг ўз удуми, ўз йўриқлари бор. Адиблар умид билан яшар, келажакка некбин кўз билан қарар эдилар.

Ҳурматли ёзувчи Комил Яшиннинг жуда бой архивидан олинган бу сурат Хрушчев замонасимикин, Брежнев замонасимикин, қўйингчи, ўша йилларнинг бир оний кайфиятларини акс эттиради.

Яшин акадан бу суратни андак шарҳлаб беришни сўрадик.

— Ўша йиллари бу адибларнинг қатор-қатор романлар, достонлар, драмалар ёзиб турган пайти эди. Сурат шундай ижодий учрашув ва муҳокамалардан сўнг олинган, — дейди Яшин ака. — Бу аҳиллик, ҳамжиҳатликка тирик бўлсалар, яна Ғафур Ғулом, Ойбек, Қаҳҳор каби аллома адиблар ҳам қўшилган ва даврани янада фараҳбахш этган бўлардилар.

Турон ва мустақил Ўзбекистоннинг ҳаёти, келажаги учун нафақат оҳ-афғон, ҳасрат-надомат керак. Балки шу кунларда темурона карнай, ноғораларнинг осмон ёқасини йиртгудек зафарли, истиқлол шодиёнасига тўла садолари ҳам шу қадар зарур деб биламан.

Шу кечаю кундузда ўз шарафларининг янги арши аълосига кўтарилаётган Маяковский ва Евтушенко ҳам шоҳ асарларини империя муҳитида яратган эдилар. Гап шундаки, асар халқ учун фойдали бўлса, у ҳар доим қизиқиш билан ўқилаверади.

Ёзувчиларнинг аҳиллиги, ҳамжиҳатлиги бугунги кунларимизда сув билан ҳаводек зарур. Шунда уларнинг овозлари катта ижтимоий қудрат касб этади...

— Сиз, Иброҳимжон, буларни ёзаверинг. Мен сизга яқинда «Галдир»нинг тарихини ҳам айтиб бераман. Бу шеър ёзилаётган чоғда мен бор эдим... — деб сўз якунида ваъда қилдилар Яшин ака.

Газета ўқувчиларига бу мустақиллик арафасида яхши совға бўлишини айтиб, кекса адибимизга миннатдорчилик билдирдим.

Иброҳим ҒАФУР

МОЗИЙ — ҲАҚИҚАТНИНГ ТАРОЗИСИМИ?

Акс садо

Пойдевори мустаҳкам бўлмаган иморат эртами-кеч, барибир, қулайди. Дуруст, биз ҳам пойдевор бўшлигини сездик, фақат «Қизил империя» аталмиш иморат қулаб кетганидан кейин. Энди нима қилиш керак?! Энг муҳими, биз мана шу савол қаршисида довдираб қолмадик. Дадил ишга киришдик: пойдеворни қайта қуриш лозим. Ҳафталикнинг шу йилги 18 июн сонида босилган С. Холбоевнинг «Тарихни парчалаб эмас, яхлит ўқитайлик» сарлавҳали мақоласида ана шу пойдеворни қандай қўйиш хусусида кишини мушоҳадага чорловчи мулоҳазалар билдирилган. Дарҳақиқат, етмиш йиллик тарих бизга кўп нарсадан сабоқ берди. Чунончи, моҳият учун сабабиятни алоҳида-алоҳида олиб қараш. Бу яхши, албатта. Аммо биз мана шу йўл туфайли моҳиятнинг ушоқларини кўрдик ва унинг бутунлигига ҳатто шубҳалана бошладик. Натижада тарих, адабиёт, фалсафа каби илмларнинг бошини бириктириш мушкуллашди. Ҳар томонлама кенг мушоҳада этадиган олимларимиз камайиб кетди, улар асосан «касб олими»га айланиб қолишди.

Нолиётган кишининг руҳи ожиз бўлади, дейишади. Биз нолишдан уялмайдиган, балки ҳузурланадиган бўлиб қолдик. Чунки бизнинг руҳимиз сув ичган «ариқлар» бошидан лойқаланган эди. Миллат фидойиси бўлмиш Фитрат аср бошидан туриб лойқа сувга талпинган халққа қараб: «Эй, улуғ Турон, арслонлар ўлкаси! Сенга не бўлди? Ҳолинг қалайдур? Нечук кунларга қолдинг?

Эй, чингизларнинг, темурларнинг, ўғузларнинг оилаларининг шонли бешиклари! Қани учуқдиғинг юксак ўрунлари? Қуллик чуқурларига недан тушдинг?!» («Ҳуррият» газетаси 1917 йил 28 июл) дея хитоб этди. Биз «хитоб этди», дедик. Аммо бу сўз миллат учуғ оғир бир қайғу чекаётган зот изтиробини етарлича ифода эта олмайди.

Аср бошида миллат дарди, келажаги учун зардоб ютиб, унинг истиқболига йўл олишга шошилган фитратлар оз эмас эди. Уларнинг ҳар бири Фитрат, ҳар бири Чўлпон, ҳар бири Нўширавон эди. Исмлар турлича бўлса-да, мақсад, интилиш биттагина «миллат» деган сўз билан боғланар эди. Давр ўз фарзандларини яхши тушунди ва уларга дарров янги исм топиб берди «жадид» деб. «Жадид» дегани миллий адабиёт, миллий маориф, миллий санъат, миллий сиёсат, миллий тарих ва миллий давлат тушунчаларини қамраб оларди.

Бугунги кунда миллийлик ва миллий мафкура билан боғланган барча масалаларимизни ўша чоқдаёқ жадидлар ўртага ташлаган эди. Кечикиб бўлса-да, қўлга киритилган мустақиллик бизни миллий масалаларга қайта юз буришимизни тақозо қилиб турибди. Жумладан, миллий тарих. Биз ўтмишимизни билмасдан туриб келажак яратишимиз қийин. Бу манқуртлик бўлур эди. ЎзФА мухбир аъзоси, марҳум Ҳ. Пўлатовнинг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»да эълон қилинган «Мустақиллигимиз қадриятлари» мақоласида қўпгина ибратли фикрлар ўртага ташланган. Яқинда нашрдан чиққан «Ўзбекистон халқлари тарихи» (академик А. Асқаров таҳрири остида) китоби «миллий тарих» деган тушунчамизни тўла оқламаганлигини исботлаб берган. Бу масалага жадидларимиз қандай ёндошган эди?

Биз 1914 йилги «Садои Туркистон» газетасини варақлар эканмиз, миллий тарих учун ўша даврлардаёқ қўлланма зарурлиги таъкидланганини кўрамиз. Адабиётшуносларимизга оташин публицистикаси ва «Чингизхон» драмаси билан таниш бўлган, ўз замонасининг миллатпарвари саналмиш Нўширавон Ёвушев «Туркистон тарихи» мақоласида шундай ёзади: «Миллий мактабларда ўқумоқ учун миллий тарих китобларининг лозими ҳар кимга маълумдир. Ҳар миллат ва ҳар қавм мактабларинда аввало ўзларининг миллий тарихларини ўқутмоқдадирлар. Ибтидоий мактаблардан мақсуд ҳам ўз она тилини билдируб, ўз адабиёти ила ошно қилмак, билвосита ёш ўсмир болаларнинг мулойим қалбларида миллат ҳам ватанга муҳаббат уруғини сочмак; миллий тил, миллий адабиёт ва миллий тарих ила онларнинг фикрларини танвир этмакдан ибратдир.

Тарих ўқумағонликдан келган зарарлар санабгина битирурлик эмас: ўз миллий тарихини билмаган миллат, ўз отасини билмаган «...»дан туғилган бир болага ўхшайдир. Тарихи мажҳул бўлғон миллатни истаган қадар таҳқир қилурлар, ваҳшат ва жаҳолатга нисбат берурлар, ноҳақ ифтиролар (яъни «айблар» — Н. Д.) қилурлар. Аммо ул миллат уйқуда гўё яхши отанинг боласи бўлса ҳам, миллий тарихдан яъни ота-бобосининг динида нечук умр сўрганларидан хабарсиз ўлдиғи учун бошқалар тарафидан қилинган ифторлардан ўзини покламоқ ва онлар тарафидан суйкалган қораларни оқламакдан ожиз қоларок, турли ҳақорат ва бўҳтонларни бўйнига олмоққа мажбур бўлур. Бу сатрларни ёзмоқдан мақсудим тарих билмаганларни таҳқир қилмоқ эмас, балки онларга тарихнинг аҳамиятини билдирмак ва шунинг ила баробар миллий тарих вужудга келтирмак учун онларни тарғиб ва ташвиқ қилмакдир. («Садои Туркистон», 1941 йил, 10 июн).

Бой одам мағрур бўлади. Мағрур кишини туртиб ўтишга ҳеч ким журъат қила олмайди. Биз миллий тарихдан бехабар қолиб, ҳар тарафлама қашшоқлашиб кетган эдик. Шунинг учун ҳам истаганларича турткилаб ўтишди. Агар биз руҳимизни бутлаб олмасак, «ўрганган кўнгил»нинг «ўртанмас»лигига ким кафолат бера олади?!

Шуниси афсус қиларликки, орадан бир асрга яқин вақт ўтса-да, ҳамон биз ўша «миллий тарих» — «кўҳна қўшиқ»ни янгитдан айтишдан чарчамаяпмиз. Агар иш шу зайлда кетаверса, янаги асрга ҳам «кўҳна қўшиқ» билан кириб боришимизга шубҳа йўқ.

Ҳозир мактаб ўқувчилари илмга қизиқмай қўйган, деган таъналарни кўп эшитамиз. Таъналар ўринли. Бироқ, негадир, бунинг сабаби миллатга муҳаббат ва ҳурмат етишмаслигидан ва бу масала ўз ўрнида миллий тарих масаласига келиб тақалаётганидан бехабарга ўхшаймиз.

Баъзилар ҳали ҳам миллий мустақиллик тушунчасини тўла идрок этолгани йўқ . Шунинг учун кўпчилик «Иттифоқ» давридаги «мўл-кўлчилик»ни қўмсаётганини таъна қилиш тўғри эмас. Уларга миллат ва инсон қадри нима эканлигини англатиш лозим. Осонликча рўёбга чиқмайдиган бу «иш»ни зиёлиларимиз ўз зиммаларига олишлари зарур. Миллий тарих эса, бу ишнинг асос — таянчи бўлиши керак. Бизга солнома типида фалсафий мушоҳададан йироқ тарих эмас, жонли фикр уйғота оладиган миллий тарих зарур. Миллатнинг бутун аҳвол-руҳияси, инсоннинг жамият ва ижтимоий ҳаётда ўйнаган роли ёлғиз шу тарих воситасида билинади. Шу сабабли ҳам тарих аҳамиятли бир илмдир. Агар аҳамиятсиз бўлганида Қуръони Каримдек муқаддас китобларда қайд этилмас эди.

Зеро, жадид уламоларимиздан Маҳмудхўжа Беҳбудий айтганидек, «Мозий — ҳақиқатнинг тарозиси»дир. Бу тарозининг посангисини тўғри қўйиш муаррих саналмиш миллатпарварлар зиммасидадир.

Наргис ДАВУРБОЕВА,
ТошДД аспиранти

МУСТАҚИЛЛИК БАЙРАМИГА БАҒИШЛАНДИ

Яқинда Тошкент тумани марказида Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг икки йиллигига бағишланган «Маънавият сарчашмаси» деб номланган учрашув бўлиб ўтди. Учрашувни республика маънавий маданият тарғиботи маркази ва Тошкент вилоят маданият ишлари бошқармаси ҳамкорликда ташкил этдилар.

Тошкент тумани марказий кутубхоналар тизими мудири Мавлуда Қодирова ўз сўзида халқ ардоғидаги миллий удумлар маънавиятимиз сарчашмаси эканлигини таъкидлади. Маънавий маданият тарғиботи маркази ходими Муаттар Жабборова мустақиллик шарофати ила содир бўлаётган ижобий ўзгаришлар, тикланаётган қадриятлар, уларни асраш, қадрлаш, келгуси авлодларга бус-бутун ҳолда етказиш бизнинг вазифамиз эканлиги ҳақида сўзлади.

Тошкент шаҳар аёллар қўмитаси қошидаги олималар уюшмаси котибаси, иқтисод фанлари номзоди, Тошкент Давлат дорилфунуни аҳоли муаммолари лабораторияси мудири Мамлакат Бўриева «Оналар бахти мустақил давлатимиз равнақининг муҳим омили» деган мавзуда сўзлади. Шундан сўнг шоира Муҳаббат Туробова аёл ва жамият мавзуига тўхталиб, оналарни мадҳ этган янги шеърлардан намуналар ўқиди.

Тошкент автомобил йўллари олийгоҳи доценти Фатхулла Зикриллаевнинг адаб, одоб ва миллий маънавият хусусидаги суҳбати ҳам тингловчиларда қизиқиш уйғотди.

Вилоят маданият ишлари бошқармаси бошлиғи муовини Рамзиддин Икромов Республикамиз мустақиллигининг икки йиллигини муносиб нишонлаш борасида вилоят миқёсида олиб борилаётган катта тайёргарлик ишлари, байрам тадбирлари ҳақида ахборот берди.

Йиғилганлар учрашув сўнгида дилрабо куй ва қўшиқлар тинглаб ҳордиқ чиқардилар.

Саодат ШУКУРОВА

ЭНДИ ТОМОШАБИН ЭМАСМИЗ

Республикамизнинг барча вилоятлари қатори Андижон вилоятида ҳам мустақиллигимизнинг икки йиллиги, Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллудининг 510 йиллиги ҳамда Нодирабегим туғилган кунига 200 йил тўлиши муносабати билан ўтказилаётган «Гулла, яшна, жон Андижоним!» деб номланган санъат ва меҳнат фестивали шу йилнинг 8 май куни бошланиб, ҳозирги кунда вилоятнинг Андижон, Бўз, Балиқчи, Булоқбоши, Жалолқудуқ, Олтинкўл, Комсомолобод, Қўрғонтепа районлари ҳамда Шаҳрихон, Қорасув, Хонобод шаҳарларида бўлиб ўтди. Мазкур фестивал унутилган урф-одатларимиз, инсоний қадриятларимиз, шарқона турмуш тарзимиз, байрамларимиз, миллий ҳунармандчилигимизни қайта жонлантириш, миллий маданиятимиз ва санъатимизни ривожлантириш, соғлиқни сақлаш, физкултура ва спорт, маиший хизмат кўрсатиш, маориф муассасаларининг моддий техника базасини мустаҳкамлш, аҳолига хизмат кўрсатиш маданиятини янада юксалтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Фестивал шартларига кўра, байрам вилоятдаги барча шаҳар ва районларда босқичма-босқич ўтказилиб, дастлаб корхона-ташкилотларда, бошқа муассасаларда, мактаблар ва ўқув юртларида, қишлоқлар, жамоа хўжаликларида, якуний босқич эса шаҳар ва район миқёсида бўлиб ўтмоқда. Баҳолаш жадвалига биноан беллашув турлари 10 балли система ҳамда 25 йўналиш бўйича амалга оширилмоқда. Ҳакамлар ишида республикада кўзга кўринган бастакорлар, режиссёрлар, актёрлар, созандалар, балетмейстерлар, ижодкорлар ва бошқа соҳанинг кўзга кўринган кишилари иштирок этмоқдалар. Ҳокимликлар томонидан фестивалнинг сарф-харажатлари учун зарур маблағлар ажратилган. Жумладан, Хўжаобод районининг ҳокимияти икки миллион 100 минг сўм ажратган бўлиб, шундан 1 миллион 100 минг сўмини маданият муассасаларини таъмирлаш ва жиҳозлаш учун сарфланди. Пахтаобод райони ҳокимияти 700 минг сўм, Қўрғонтепа райони ҳокимияти саҳна кийимлари учун 1 миллион сўм, Комсомолобод район ҳокимияти фестивал харажатлари учун 1 миллион сўм ажратдилар ва ҳоказо.

Ҳозирги кунда 141та кутубхона, 57та маданият уйлари ва клублар ҳамда 24 санъат ва мусиқа мактабларининг аксарият қисми таъмирланган ва ишлар яна жадаллик билан давом этмоқда.

Вилоят маданият ишлари бошқармаси томонидан ташкилий қўмиталар тузилгани ҳамда мутахассисларга беминнат амалий ёрдам кўрсатилганлиги байрамнинг шартлари ва ўтиш муддатларини ўзида ифода этган махсус плакат, сценарийлар, режалар ва дастурларни ўз вақтида тайёрлаганликлари натижасида ушбу фестивалнинг етакчи бўлаги ҳисобланган санъат жанри барча жойларда юқори савияда, мазмунли ўтмоқда. Қайта тикланган мақом жамоалари, лапарчилик, қизиқчилик, тақлидчилик, шунингдек, миллий чолғу асбобларимизнинг яна ўз жойларига қайтиши, бетакрор Андижон эркаклар рақс санъати бирмунча жадаллаб кетгани умумий ишнинг ижобий томонга юз бурганлигидан далолат беради.

Низомнинг ҳар бир бандини бажаришда жойларда йўналишларнинг маҳаллий томонларига аҳамият берилмоқда. Масалан, Асака шаҳрида халқ амалий санъатининг муҳим турларидан бўлган кигиз босиш, Балиқчида, Булоқбошида хонаки усулда гилам ва жемпер тўқиш, Шаҳрихонда, Қорасувда пичоқчилик санъати, Андижоннинг Жалабек қишлоғида кулолчилик ишлари (АҚШ, Англия, Франция ва бошқа хорижий давлатларда жаҳон кўргазмаларида қатнашган), Жалолқудуқ ва айниқса, бир пайтлар Чўл зонаси ҳисобланган Комсомолободда каштачиликнинг ноёб турлари намойиш этилди. Бундан ташқари, жойлардаги жамоалар, корхоналар, ширкатлар, якка тартибдаги меҳнат фаолияти билан шуғулланувчи ҳунармандлар алоҳида-алоҳида кўргазмалар уюштирганлар. Кўргазмага қўйилган барча маҳсулотлар ўзининг бетакрорлиги билан ажралиб туради. Кўриниб турибдики, фестивалнинг мақсади, биринчидан, вилоятда мавжуд бўлган барча соҳалар ва йўналишларнинг кучи бир мақсад сари — истиқлолимиз, истиқболимиз ва ёш авлодни ватанпарварлик, миллий ифтихор туйғулари руҳида тарбиялашга қаратилган бўлса, иккинчидан, миллий онгимизнинг истиқлол сари шаклланишида соҳалар, шахслар ҳамфикрлиги ва ҳамкорлигини таъминлашдир.

Андижонликларнинг фикрича, ўтказилаётган фестивал шунчаки ҳисоб-китоблар учун ёки кимларнингдир тазйиқи остида ўтаётган хўжакўрсин тадбирлар эмас, балки умум соҳалар байрамига айланган, томошабинларнинг сафлари қисқариб, иштирокчилар қаторини кенгайтирган, Бобуршоҳ ва Нодирабегим яратган замин ва халқ хоҳиш-иродаси рамзи сифатида намоён бўлаётган умумхалқ сайлидир. Комил ишонч билан айтиш мумкинки, бу ҳодиса андижонликлар ғоясининг вулқонли дамлари бўлиб, уларнинг тарихлари саҳифасида муҳрланиб қолади.

Ж. РАСУЛТОЕВ,
Маданият ишлари вазирлиги истиқболини белгилаш, услубият ва ахборот Республика Маркази директори

ЎЗИ ЛАТИФ— СЎЗИ ЛАТИФА

Каттавой ака хотинига бир гап айтмоқчи бўлиб уйига қўнғироқ қилса, невараси овоз берибди:

— Алув, ким бу?

— Ие, ўзларига тушибмиз-ку, — дебди Каттавой ака. — Япониский товуқларингиз қалай энди?

— Яхши. Иккита хўрозиям бор. Ким бу?

— Каптарларга дон бериш эсдан чиқмаяптими?

— Ҳозир буғдой сочдим. Ким бу, алув?

— Янгисиям қўшилгандир?

— Қўшилди. Тоғам битта кокилдоридан опкелиб берди. Ким бу?

— Аянгиз итингизни уриб турибдими?

СУРАТДА: Каттавой Ботиров умр йўлдоши билан.

— Кечаси бекордан-бекорга акилласа уради. Алув, ким бу?

— Бувингиз уйдами?

— Ҳа, уйда. Ким бу?

— Во-о, ҳалиям танимадиларми? — деб кулибди Каттавой ака. — Бувингизни эриман-ку.

Невараси бу гапни эшитиб: «Бувимни эри бор, ўзингиз бувингизга эр топинг!» дея шартта алоқани узибди...

Бу латифа қаҳрамони Каттавой ака Ботировни Олтиариқда танимаган киши кам. Гап унинг қирқ йилдан ортиқ педагоглик қилганию минглаб ёшларнинг юрагига ўрнашиб қолган зукко мураббий эканида ёки ўттиз йилдан кўпроқ директорлик лавозимида турib, таниш-билиш кўпайтирганию вилоятдаги саноқли собиқ СССР халқ маорифи аълочиларидан бири сифатида довруқ қозонганида эмас, ниҳоятда одамижон, катта-кичик билан бир хил кўнгил овлашаверадиган камтарин инсонлигидадир. Яна бир хислати — давраларнинг гули, оғзи тўла ҳангома. Латифаларининг аксарияти ҳаётий, иштирокчилари тайинли-таниқли кишилар: бири Турсун Мамат, бири Турсун Азиз, яна биттаси ўқувчиси Абдураҳмону бошқаси дўсти Абдубанноб. Шулардан бирини эшитинг:

— Кимёназар тоға қишлоқ ижроқўмига раислигида ферма партокомининг хотини «Эрим уйга борса боради, бормаса йўқ, ё ҳамма эркакдек яшасин, ё жавобимни берсин», деб шикоят қилибди. Раис партокомни чақириб, пўписани бошлабди:

— Ҳў, ука, жуда лаппашанг бўпкетганмишсан?!

— Ие, одам бундан ортиқ ишлайдими? — дея жириллабди партком. — Ферманн ферма қилгунча она сутим оғзимга келди, хўжайин.

— Сен билан мен коммунистмиз, бошқа вазифаларимиз ҳам бор, — дебди Кимёназар тоға. — Чорва-чорва деб, хотин-қизлар устида умуман ишламай қўйибсан-ку. Жўна, тезда хатонгни тузат...

Мен Каттавой акани туман газетида ишлай бошлаганимдан буён биламан. Унда тўртта хислат яққол ажралиб туради: меҳнаткаш, содда, хушмуомала, қувноқ. Меҳнаткаш ва соддалиги иш фаолиятини колхозчиликдан бошлаганидан бўлса керак. Хушмуомала ва қувноқлиги эса унга отадан мерос бўлиб ўтган хуш ахлоқ ва кенгбағирликдан. Кенгбағир, содда кишини, яхши биламизки, ҳазилкаш дўстлари доим чув тушириб маза қилишади. Мана, бир мисол: Каттавой ака Абдубанноб деган қадрдони билан Ялтага дам олгани борибди. Давохонада иккаласигаям дорисувга тушиш ва уқалатиш муолажалари тайинланибди. Абдубанноб ака сувга тушиб бўлиб ташқарига чиқса, даҳлизда ўтирган навбатчи кампир буфетдан бир шиша қатиқ, иккита майизкулча олиб келиб, тамаддига шайланиб турганмиш. Шу пайт бўлим врачи кампирни ҳузурига чақирибди. У кетган заҳоти буёқдан Каттавой ака келиб, стол устидаги емишларга суқланиб боқибди. Артиниб турган Абдубанноб аканинг қувлиги қўзиб: «Булар сизга, ваннага олиб кириб кетаверинг», дебди.

— Ростданми? — дея иккиланибди Каттавой ака.

— Буям даволашга кираркан. Қатиқни ёмон кўраман десам ҳам, навбатчи менга зўрлаб ичкизди, — дебди Абдубанноб ака жиддий туриб, сўнг навбатчи кампирнинг столда қолиб кетган кўзойнагига ишора қилибди. — Анави кўзойнакниям тақиб оласиз, дорисувнинг кўзга салбий таъсири бор экан.

Каттавой ака столни супуриб, чўмилгани кириб кетибди. Навбатчи кампир қайтиб келиб ғалва кўтарган маҳалда Абдубанноб ака чақимчилик қилиб, тегишли хонани кўрсатиб қўйибди. Кампир борасолиб жаҳл билан эшикни очса, чиннижомни тўлдириб ўтирган Каттавой акамиз кўзойнакни бурунга қўндирганича кулчаларни қатиққа булаб ураётган эмиш...

Вақтнинг шафқатсизлигини қарангки, сочи ҳали хина кўрмаган шу хандон-хушон киши олтмиш баҳорни аллақачон ортда қолдириб, нафақахўрлар сафига қўшилганини баҳоли қудрат «ювиш»га аҳд қилибди. Агар давлат босмахонасида босилган расмий таклифнома қўлимга келиб тегмаганида, бу гапга мени ҳеч ким ишонтиролмас эди. Одам инжиқ қаримаса, шунақа бўларкан шекилли. Шундай бахт ҳаммамизга насиб этаверсин. Кафолот бераманки, яхши ният билан бу тўйга борган оч қолмайди, ош етмаса, латифага тўйиб қайтади.

Анвар ОБИДЖОН

ҲАР ЗАМОНДА, БИР ЗАМОН

Тўрт-беш йил олдин икки ошна учрашиб қолса гап шундай бошланарди:

— Э, бормисан жўра, «100»таликка ўхшаб кўринмай кетдинг?

Бугун эса:

— Қаерларда юрибсан? Бир тийинликка ўхшаб топиб бўлмайди сени.

✦

Илгари бирор киши «Жигули», «Москвич» олса ҳам ҳеч ким эътибор бермасди.

Ҳозир эса янги велосипед минган кишига ҳамма ҳайрат билан қарайди:

— Вой-бў, шунча пулни қаердан олибди.

✦

Бир пайтлар қайнона куёвини ёмонлаб қизига дерди:

— Ҳали эринг менинг совунимга кир ювмабди, бу дунёга келмабди...

Ҳозир эса:

— Эринг олиб қўйган совундан бериб юбор, киримни ювиб олай...

✦

«Одам бўлмайсан» деб койиган болаларимиз бугун ишбилармон бўлиб етишишди.

«Сен зўр одам бўласан. Чунки виждонинг бор. Ўғирлик, муттаҳамлик, лаганбардорликдан ҳазар қиласан...» деб мақталган болалар эса, худо хоҳласа, одам бўлишмоқчи.

Абдулла АИИЗОВ
Маймоқ қишлоғи

КИМЛИГИНИ АЙТМАЙМАН

УХШАТМА

Институтда одамим бор,
Кимлигини айтмайман.
Доим тиргак, ҳамдамим
бор,
Кимлигини айтмайман.

Бу дунёда ошналар кўп,
Ошналикка ташналар кўп.
«Диплом олай» деб
югурган
Катта-кичик ёшдалар кўп.

Заочнийлар сўраб қолар,
Қарзи борлар ўраб олар.
Кимдир секин қулоқ
солар,
Кимлигини айтмайман.

Мен севгану Ойпошга ҳам
Ва ҳамхона, курсдошга
ҳам,
Сирим билган сирдошга
ҳам
Кимлигини айтмайман.

Биров қилиб йўриғини
Қуритолмас уруғини.
Олаверар «қуруғ»ини,
Кимлигини айтмайман.

Ҳасан АБДУВОҲИДОВ

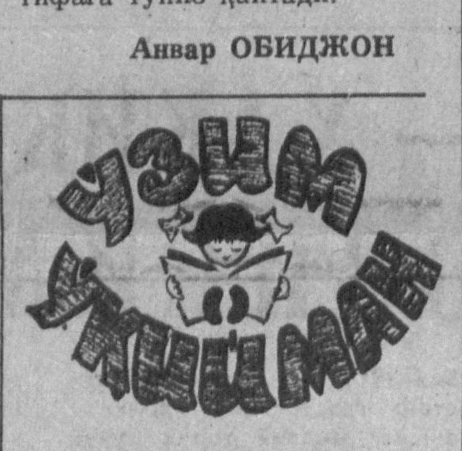

НИМА ҚИЛСИН?

Эрта билан Насиба
Супиради ҳовлини.
Бориб сўраб қўяди
Кучугининг ҳолини.

Аразлайди Бўйноғи
Гўё калтак теккандай.
Ғингшиб қўяр: «Суякни
бермадинг-ку?!» дегандай.

Овутолмай жонворни
Насибанинг нам кўзи.
Чунки кеча суякни
Ғажиб қўйганди ўзи...

ЕБ ҚЎЙДИ

Ойимга, деб музқаймоқ
Олганди Йўлдош.
Келгунича уйига
Еб қўйди қуёш.

ҚЎРҚОҚ ЭМАСМАН

Қўрқоқсан деб, адажон
Таъна қилманг доим сиз.
Ўзингиз-чи, бирор тун,
Ухлолмайсиз ойимсиз.

Пўлатбек ЭРМАТ

Рассом О. ВОСИХОНОВ

ОҚСАРОЙНИ... АБДУЛЛАХОН БУЗГАНМИ?

Мурод Мирзо АҲМАДҚОРИ ўғли

БУХОРО ЁДГОРЛИКЛАРИНИ сақлаб қолиш мақсадида 1990 йил бошларида собиқ СССР Халқ депутатлари номидан собиқ СССР Олий Кенгашига хат йўлланган эди. Улар орасида академик А. Д. Сахаров, шоир Расул Ҳамзатов, космонавт-учувчи В. Терешковалар бўлганлар. Лекин тоталитар тузум ўзининг сўнгги нафасигача мусулмон обидаларига эътиборсиз қаради.

Ўлкамиз обидаларини рангли суратлар орқали кўрган киши бу ёдгорликларнинг сеҳридан ҳайратланиши турган гап. Лекин ҳозирги кунда улардаги улуғворликлар кам сақланиб қолган. Моҳир хаттот, кўплаб обидаларнинг таъмири билан шуғулланган Ҳабибулло Солиҳ шундай деганди: Бухородаги Лабиҳовуз мажмуининг Нодир Девонбеги хонақоси ва Нодир Девонбеги мадрасасидаги ёзувлардан атиги узуқ-юлуқ парчаларгина омон қолганди. Чунончи, хонақода мавжуд ёзувнинг 38—40 фоизи, мадрасада эса ниҳояти 10 фоизгина. Ҳар икки бино битикларини ҳам бошдан-охир тиклашга тўғри келди. Самарқанддаги Бибихоним мадрасаси пештоқига «Бу дунё ўткинчидир, уни эзгуликка сарф этингиз» ҳикмати битилган. Мадраса ғиштин-нақшин ҳамд-саноси, гумбаз белбоғидаги 61 метрлик, гумбаз ичидаги 41 метрлик ҳажмдаги ёзувларни қайта бошдан тикладим.

Биз тарихий обидаларни тиклаш ва таъмирлаш ҳақида озми-кўпми гапирамиз. Аммо қабристонлар ҳақида-чи?.. Самарқанддаги Бибихоним мадрасаси устунларини чўкич ва болғалар билан қўпориб, мармарлари ёғин-сочин пайтида лойгарчиликдан сақланиш учун йўлкаларга ишлатилгани, Тошкент шаҳар Хасти Имом маҳалласидаги Имоми Қаффол Шоший мақбарасига киравеpишдаги ғиштин зинапоялар супаси учун ўз даврида улуғ зотларга атаб санъаткорона бунёд этилган қабртошлар ғишт ўрнида фойдаланилганлиги, нарироқда эса, мақбара эшигининг бир табақаси уст қисмидаги ўймакорона ёзув шафқатсизлик билан чопиб ўчирилганлиги жаҳолат ва нодоликнинг меваси, десак хато қилмаймиз.

Шоҳи Зинда ичида юзлаб қабр тошлари бўлар эди. Ахир уларда ҳеч бўлмаганда жуда муҳим бирор калима — дил сўзи, исмлар, йиллар, балки яна бошқа қимматли маълумотлар ёзилгандир. Ҳозир ўша қабр тошлари йўқ.

Жиззах вилояти Фориш туманига қарашли Ғараша қишлоғи Хонақох масжиди ёнидаги катта қабр ҳам жуда қадимийдир. Унинг устига кўплаб тош уюлган. Вақт ўтиши билан ер қаърига кириб кетган. Йилдан-йилга камайиб бораётган қабр тошлари турли даврлар маҳсулидир. Баъзи даҳмалардан 5—6 тош қолган, холос».

Тошкент вилоятини олиб кўрайлик. Занги ота туманига қарашли XIV асрда соҳибқирон Амир Темур томонидан қурилган Занги ота меъморий обидалар мажмуида XVII асрда мадраса ва жомеъ масжиди қурилган, кўплаб талабалар таълим олишган. XIX аср охирида Мирзо Рустам исмли саховатли киши мезана қурдирган. Масжид 1930-йилларда ёпиб қўйилган, 1945 йилда яна очилган ва 1961 йилга келиб яна ёпиб қўйилган ва Атеизм музейига айлантирилиб, фақат 1989 йилга келиб ўз эгаларига қайтариб берилади. Мирзо Улуғбек масжиди устига ҳозирги пештоқни бино қилганлар. Олим амри билан пештоқ тагига ушбу битиклар ёзиб қўйилган: **«Менинг заминимдаги уйларим масжидлардир. Менинг зиёратчиларим эса уни обод қилувчилардир. Ҳар ким ўз уйида таҳорат қилиб, мени уйимда зиёрат қилса иззат-ҳурматимга сазовордир».**

Қабргоҳни кўрган ҳар бир киши унинг ҳозирги кундаги аҳволига ачинади, диллари вайрон бўлади. Афсуски... зиёратгоҳ ҳам шундай даражада. Биргина меҳробнинг қурилиши етти йилдан бери олиб борилмоқда. 1971—1972 йилларда мақбаранинг пештоқи бошқатдан қилинган, чунки у хароба ҳолатида бўлиб, Улуғбек томонидан қурилган қисми қолмаган. Фақат эшигининг тепасигина қолиб, равоғидан тортиб ҳаммаси янги бўлган.

Бекобод туманига қарашли «Тақачи» қишлоғи яқинида жойлашган «Қизил мозор» тарихий ёдгорлиги эса Бобур номи билан боғлиқдир. Чунки «Бобурнома»да унинг Сирдарё бўйларига келганлиги ва Пскент томон юрганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Археологик топилмалар натижасига кўра обида XII—XVI асрларга тааллуқли эканлиги аниқланган. Ёдгорлик тўрт бурчак шаклидаги бино бўлиб, гумбази ҳам бор. Унинг катталиги 13,1×11,3 метр, баландлиги гумбази билан қўшилганда 10,5 метр. Қадимий ғиштлари товланиб туради. Лекин ҳозирги кунда бу кўҳна ёдгорлик қаровсиз қолиб, нураб бораяпти.

Оққўрғон туманидаги Оққўрғон давлат хўжалиги ерида Эгартепа ва Усмонтепа ёдгорликлари мавжуд. Лекин бу ёдгорликлар ҳам аянчли аҳволда, кундан-кунга емирилиб, йўқ бўлиб бормоқда. Эгартепа ёдгорлиги ҳудудидан ғишт заводига тупроқ олинмоқда, ёдгорлик эса ҳалигача ўрганилмаган. Шунингдек, мазкур туманда Хонқа ва Шоҳруҳия тепаликлари ҳам мавжуд. Афсуски, улар ҳам хароба ҳолатида. Бу иккала тепалик ҳозир ЮНЕСКО ҳисобида туради.

Пскент туманининг Муротали қишлоғидаги иккита кўҳна ёдгорлик — Нов ва Оқтепани харобага айлантириб, бу ерда икки йилча бурун ғишт хумдон ўрнатилганлиги ўтмишга бўлган «муҳаббатимиз» эди.

ЎТМИШ ЁДГОРЛИКЛАРИМИЗГА беҳурмат муносабатда бўлиш оқибатида Тошкентнинг Эски шаҳар қисми (ҳозирги табиат музейининг ўнг биқини)даги карвонсарой 1965 йилда бузиб юборилган.

Меъморлар Шайх Хованди Тоҳур мажмуининг тузилишини ўрганиш жараёнида (1983 йил) сақланиб қолган айрим парчаларга қараб ғалати бир тасодифга дуч келдилар: бир вақтлар Тошкентнинг Бароқхон мадрасасида шаҳарнинг энг баланд кўк гумбази бўлган экан. Йиллар ўтиши билан гумбаздан ҳеч нима қолмади.

Самарқанддаги Шоҳи Зиндадаги Қусам ибн Аббос қабри устида қимматбаҳо тош бўлган, лекин уни мўғуллар 1220 йили олиб кетганлар. 1380 йили қабр устига Амир Темур томонидан янги даҳма тош ўрнатилган. Бу ердаги хоналар ҳозирда нураб, қаровсиз даражада. Шоҳи Зиндадаги Амир Темурнинг опачаси бўлмиш Туркон оқа номидаги мақбара таъмири сифатсиз. Туғли Текин мақбараси остидаги ғиштлар эса чиқиб қолган. Амир Темурнинг синглиси Ширинбика оқа учун қурилган мақбарадаги нақшин, гипс панжаралари осилиб ётибди. Меҳроб тушиб кетган. Таъмир ишлари жуда қониқарсиз. Амир Темурнинг кенжа хотини Туман оқа мақбарасида қурилиш жиҳозлари сақланади. 6—7 йилдан бери ёпиқ эди. Зах ва нам тортиб кетган. Ташқи томони саводсизларча таъмир этилган, деворлари ёрилиб ётибди. Ундаги қолган барча мақбараларда ҳам аҳвол булардан яхши эмас.

XIV аср охирларида Самарқандда қурилган Шайх Бурҳониддин Сағаржий мақбараси (у Руҳобод мақбараси ҳам дейилади — М. М.) олдида XIX аср маълумотларига кўра, масжид, минора, дарвозахоналар бунёд этилган. Ҳозир улардан биргина минора билан дарвозахона қолган.

ТАРИХ ВА ТАҚДИР

Ҳозирда сақланиб қолган Бибихоним масжидининг қолдиқлари қуйидагилардир: масжид ҳовлисининг тўрида меҳробли ва баланд пештоқдан иборат биноси, икки тарафида эса унинг кичик нусхаси, пойида масжиднинг иккига бўлинган пештоқ ва шимоли-ғарбдаги минора, масжиднинг қурилган йили ҳамда Амир Темурнинг шажараси ёзилган бўлиб, у 1887 йилга келиб бузилади. Масжиднинг кулини кўкка совурганлар ўша ўрис босмачилари. Дарвоза етти хил маъданнинг қотишмаси («ҳафт жуш»)дан ясалиб, кейинчалик йўқ қилиб юборилган. Уни Эронга Нодир шоҳ учун кўрсатишга олиб кетишади. 1797—1826 йиллардаги Самарқанд ҳокими амир Ҳайдар Эрондан ушбу дарвозани олиб келиб, ундан таңғалар зарб қилдирганлиги ҳақида ҳам маълумотлар бор.

Кўҳна Турон қадимий ёдгорликларининг кўпчилиги Қашқадарё вилоятидадир. Кеш кўрки Оқсаройни олайлик. Амир Темур ижодининг гултожи ҳисобланган бу обида қурилиши 1380 йилда бошланиб, қарийб 20 йил давомида уни бунёд этишга ҳаракат қилинган. Баъзи манбаларда XVI асрнинг иккинчи ярмида Бухоро хони Абдуллахон Шаҳрисабзни олгач, Оқсаройни буздириб ташлади, деган фикрлар бор. Ислом динимизни муқаддас тутган, ўзи ҳам мадраса, карвонсаройлар, суғориш иншоотлари, сардобалар, масжид ва хонақоҳлар қурдирган кишининг ваҳшиёна ишлар қилишига ишонгинг келмайди. Тағин ёдгорликларни буздирганлиги ҳақидаги уйдирмалар-чи? Шу нуқтаи назардан қараганда Абдуллахон томонидан буздириб юборилган, деган сохта маълумотлар нотўғри ва асоссиздир. Тўғри, ўша даврларда жангу жадаллар қурбонсиз, вайроналиксиз бўлмаган. Лекин улар атайин масжид ва мадрасаларни, ота-боболаримиздан қолган ёдгорликларни бузмаганлар.

Бир муҳим манбага эътиборингизни тортаман: **«1707 йили Оқсарой пештоқи тагида Бухоро хони Убайдуллахон тож кийиб, тахтга ўтирган».** Бу маълумот ўша вақтларда ҳали пештоқ бутун бўлганлигини исботлайди. Абдуллахон бўлса XVI асрда яшаган. Бу тарихий маълумотни билиш муҳим аҳамиятга эга. Негаки, шу чоққача ўзимизни-ўзимизга қарши қўйишдан, тарихимизни нотўғри талқин этишдан мақсад ўтмишимизни йўқ қилиб юбориш, сохталаштириш эди. Ким билсин, балки Оқсаройни ҳам харобага айлантирганлар ўша чеккадан келган босқинчилардир. (Худди Минораи Калонни Фрунзе тўплардан ўққа тутиши каби — М. М.). Бу ноаниқликларга келажакда маълум аниқлик киритилади деган умиддамиз.

УЗОҚ ЙИЛЛАР ОҚСАРОЙ бошқа ёдгорликлар учун «донор»лик вазифасини ҳам бажариб келган. Безаклар қўпориб олиниб, обидалар таъмирланган. Мана бизнинг ота-боболар меросига бўлган «ҳурмат»имиз. Бу маънавий кўрликдан бошқа нарса эмас. Мусулмон меъморий услубида ва мўътабар Қуръони Каримда оятлар асосида тикланган Оқсарой ҳозир хароба ҳолатида.

Шаҳрисабз обидаларининг қолганларида ҳам аҳвол яхши эмас. Кўкгумбаз айвонлари сақлаб қолинмади. Бу ерда XIV асрга оид қайрағочдан ясалган ўймакорлик санъатининг дурдонаси бўлмиш ёғоч устун ташландиқ ҳолдадир. Кабутарлар нафис безакларнинг тилсиз сувратларини биркитиб ташлашда «жонбозлик» қилмоқдалар. Паррандаларнинг ахлати устуннинг чиройли «кўз»ларига парда ёпганга ўхшайди. Масжиднинг ички томонини кўрган киши ундаги саводсизларча қилинган ишлардан изтиробга тушади: девордаги сувоқлар шунчаки, уқувсизлик, калтабинлик ва эътиборсизлик билан бажарилганки, буларнинг ҳар бирига сабабчи бўлганларга абадий лаънатлар ўқилмоғи керак. Бир вақтлар ҳамма сажда қилиб бош қўйган масжиднинг юқори қисмидаги меҳроб ҳам хароба. Таъмирлаш учун ўрнатилган темир нарвонларга неча йиллардан бери усталар қўли тегмайди.

Қашқадарё вилоятининг Яккабоғ тумани Хўжа Илғор қишлоғи Амир Темурнинг туғилган маскани ҳисобланади. Шу ерга яқин Тошқишлоқнинг тепасида ҳам масжид бўлган, **1948 йили тепалик ҳам, масжид ҳам бузиб ташланган. Бу воқеадан кўпчилик қишлоқ қариялари хабардор. Ваҳшиёна бузғунчилик оқибатида Амир Темур лашкарларининг суяклари олиниб, мозорларга кўмиб юборилган. Бу лашкарлар кийим (совут)лари билан дафн этилган эди. Пахта экамиз деб, шу ҳол юз берибди. Оқсоқолларнинг айтишича, тепалик ва масжид Амир Темурдан ёдгорлик экан.**

Хўжа Илғор қишлоғида жомеъ масжиди бўлиб, у ерда тахминан 1917 йилларда ёшлар таълим олишган. 1947 йилга келиб бузиб юборилган. Масжид ўрни текисланиб, ундан фақат кичик бир меҳроб қолган, холос. Шу ерлик Шукруллохон ота Қосимовнинг 1973—1974 йилларда Гўри Амирга борганликлари ҳақидаги бир воқеа диққатлидир: «Гўри Амирда чет элликлар тикка турибди. Мени кўрдилар-да бир-бирларига пичирладилар. Қабр тошлари йўқолибди. Бир жойда суяклар уюлиб ётарди. Жуда кўп эди улар. Жами бир тоннадан ошса керак. Бу суяклар нега ётибди? — деб сўрадим. Ҳеч ким жавоб бермади. Биз нима ҳам қилардик. Бу воқеадан нафратланаман, чунки улар қабрлардан (суяклардан) олтинлар қидиришган». Шукрулло ота яна давом этдилар: «Мен органда ишлаганман. Ҳозирги ишхонам Чироқчи тумани «зона»сида. Улуғбек Муродов деган терговчимиз бор. У барлос қабиласидан, боболари 90 ёшдан ошиб қазо қилдилар. Улар Тарағли қишлоғидан. Уларда «Темурнома» китоби бўлиб, тилло ҳарфлар билан ёзилган эди. Бобо шу китобни ўқиб юрардилар. Балки нашрдан чиққан «Темурнома» шудир...

Яккабоғдаги Татар Гузар масжиди тарихий обида бўлса-да, унинг айвонлари бузилган. Фақат намоз ўқийдиган гумбази сақланиб қолган. Тезоб қишлоғидаги Якка гумбазли масжид тепалик устига қурилган. Ривоятларда уни Амир Темурга нисбат қилинади. Мақбара ичида иккита қабр тоши бўлиб, уларда Қуръони Каримдаги оятлар билан бир қаторда вафот этган кишининг исмлари ёзилган. Ёзувларнинг ўқилиши ниҳоятда қийин. Айрим кекса кишиларнинг айтишларича, у тахминан 530 йиллик тарихга эга. Тезоб қишлоғидаги масжид 1930 йилларга қадар ҳам ўз асл кўринишида турган. Масжидда намоз ўқишиб, мусофирлар истиқомат қилишган.

1959—1960 йилларда Яккабоғ чорраҳаси атрофида ерларни текислаш вақтида гумбаз чиққан. Гумбаз атрофи пахтазор бўлган, ичида қабр тоши бор. Айрим кишиларнинг фикр билдиришларича, бу қабр тоши Амир Темурнинг лашкарбошиси Муҳаммад Аюбники дейилса, бошқа фикрларда Муҳаммад Абу Бакрга тааллуқли дейилади. Бу нодир тарихий обида ҳозирги кунда ер остида кўмилиб ётибди. Гумбазни очиб, тарихни ўрганиш ва уни муҳофазага олиш керак.

Вилоятдаги Тошқўрғон қишлоғида иккита масжид бор. Тошқўрғон катта масжиди ва Юқори гузар кичик масжиди. Бирорта мих, бетон ишлатилмаган, ҳаммаси арчадан ясалган 18 хоналик ҳужралари йўқ бўлиб кетган. Масжидлар қаровсиз ҳолатда.

Тарағай қишлоғида Амир Темурнинг ғори бўлиб, ёнида «Дунётепа» бўлган. Шу ер бир вақтлар шаҳар ҳисобланган. Девор-қалъа бунёд этилган. Бу Темурнинг қўшинлар тўплаши учун хизмат қилган. Ҳозир уларнинг қолдиқларигина турибди. Амир Темурнинг падари бузруквори Тарағай Баҳодир шу қишлоқда туғилган.

Ғузор туманида бир вақтлар Ғузор тўраси икки қаватли Оқсарой қурдирган. Бу обиданинг қурилишини Амир Темурга нисбат қилинади. Оқсарой ўрнига ҳозир резина фабрикаси ва магазин қурилиб, мадрасаси бузилганига 2—3 йил бўлаяпти. Унинг қадимий мезана-минораси ва гумбазигина сақланиб турибди. Бутун бошли ёдгорлик мажмуидан шулар қолган, холос. Яна бу ерда «Афғон боғи» ҳам бўлган. Гузарда Амир Темур даврида жуда катта бозорлар бўлиб, афғон, эрон, хитой моллари сотилган, тижорат, савдо маркази ҳисобланган. Ғузор тўраси қурган қўрғон 1917 йилда бузиб юборилган. Бу «инқилобий» ўзгаришлар «самараси»...

ҲОЗИРГИ ВАҚТДА Сурхондарё вилояти Денов шаҳридаги «Сайийд Оталиқ» мадрасаси (XVI аср маҳсули — М. М.) ҳам ташландиқ ҳолда ётибди. Бу обиданинг мустаҳкамлигини, ажойиб жойда бино этилганлигини, бугун ҳам фойдаланса бўладиган кўпдан-кўп ҳужраларини, ноёблигини, энг муҳими тарихимиздан гувоҳ берувчи асл дурдоналигини кўриб, шу аҳволда ташлаб қўйилганлигидан изтиробга тушасиз. Лекин мадрасага кейинчалик қўпол темир эшик жойлаштирилади. Иккита шалағи чиққан машинани олиб кириш учун дарвоза қўпориб ташланган. Ҳужралардаги эшиклар ҳам олиб кетилган. Балки бу эшик ва дарвозалар кимларнинг уйларини безаб тургандир.

Кўҳна Термиз қўрғони ҳисобда турса ҳам текислаб юборилди. Шу ердан катта йўл ўтказилди. Қум «карьер» қилинди. Бунга туман ва Сурхондарё вилоят ижроия қўмиталари кўмаклашдилар.

Сариосиё туманидаги «БОБОТОҒ» давлат хўжалигидаги Аймоқтепа ва Қўрғонга зарар етказилган. Кофирниҳон водийсининг қадимий маркази Бобуртепа (эрамиздан аввалги 1-минг йилликдан то эрамизнинг XI—XVI асрларигача мавжуд бўлган — М. М.)нинг 6 гектар майдони шудгор қилинди. Маълумки, Бобур 1504 йили Ҳисор тоғлари орқали Афғонистонга қўшин билан борган. Ўшанда бу тепаликда Бобур қўшинлари қўним топишган эди.

Зартепа эса бундан ўн йиллар олдин сувга тўлғазилди. Термиз туманидаги Қирққиз қўрғонининг аҳволи ҳам булардан яхши эмас.

1990 йили аниқланган биргина мисолни айтиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Жумҳурият божхонаси контрабанда ишлари юзасидан олиб борилган текширишлар натижасида мусодара қилинган санъат асарлари, антиқа ашёлар ва халқ ҳунармандчилиги буюмларини қўлга киритди ва Тошкент музейларига берди. Хилма-хил жанрларда яратилган турли даврлар ва услубларга оид 918та буюмнинг умумий қиймати мутахассисларнинг фикрига қараганда 120 минг сўмдан ортиқдир. (Бу мисол нарх-наво ошмасдан олдинги баҳода — М. М.). Улар орасида бошқа халқ вакиллари яратган чинни идишлар ва шунингдек, ўзбек халқ усталарининг буюмлари — XIX аср сўзаналари ва йўрмалари, Пётр ва Екатерина даврларидаги кумуш тангалар, диний ашёлар, қуроллар бор эди.

КЎҲНА ВА НАВҚИРОН Турон юрти қадимий обидаларининг талон-тарож этилиши ҳақидаги айрим мулоҳазалар ана шулардан иборат. Тоталитар тузум неча йил яшаган бўлса ҳам бирон маротаба ўлкамиздан олиб кетилган моддий ва маънавий ёдгорликларни ўз ғ... ларига қайтариб бериш ҳақида чора ва тадбир кўрмади. Атоқли адиб Абдулла Қаҳҳор 1960 йили «Биз энг ваҳший ва маданиятсиз халқ эканмиз-да! Ахир, биз ўзимизнинг тарихий обидаларимизни молхонага айлантириб қўйдик. Самарқанддаги мадрасаларни ҳатто паттахонага айлантирган эдик», деганларида қанчалик ҳақ эдилар.

Бундай номақбулчиликлар энди такрорланмаслиги, обидалар ўз эгасига қайтарилиши, обод қилиниши зарур. Чунки улар ҳаммаси умумжаҳон маданиятининг ажралмас улушидир.

МУАССИС: «ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ» ҲАФТАЛИГИ ИЖОДИЙ ЖАМОАСИ

НОШИР: Ўзбекистон Республикаси «ШАРҚ» нашриёт-матбаа концерни

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

Манзилгоҳимиз: Тошкент-700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Телефонлар: қабулхона — 33-52-91, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 32-54-56
Навбатчи муҳаррир — Абдунаби ҲАЙДАРОВ
Босмахонага топшириш вақти — 21.00. Топширилди — 22.10.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ
Таҳрир ҳайъати: Мурод АБДУЛЛАЕВ (ижтимоий ҳаёт бўлими мудири), Одил ЁҚУБОВ, Анқурали ЖЎРАЕВ (санъат бўлими мудири), Насиба ИБРОҲИМОВА, Камол МАТЁҚУБОВ (наср ва назм бўлими мудири), Маҳмуд САЪДИЙ (адабиётшунослик ва танқид бўлими мудири), Озод ШАРАФИДДИНОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Беккул ЭГАМҚУЛОВ (масъул котиб)

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ:
Рустам АБДУЛЛАЕВ, Аҳмадали АСҚАРОВ, Тошпўлат АҲМЕДОВ, Эркин ВОҲИДОВ, Далахон ЁҚУБОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Хайрулла ЖЎРАЕВ, Пўлат ЗОҲИДОВ, Баҳодир ЙЎЛДОШЕВ, Жамол КАМОЛ, Мирзо КЕНЖАБЕК, Абдулла ОРИПОВ, Йўлдош СУЛАЙМОН, Тошпўлат ТУРСУНОВ, Иброҳим ЮСУПОВ.

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларига қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Рўйхатдан ўтиш тартиб № 000215. Буюртма Г-332. 96211 нусхада босилди, ҳажми — 4 босма табоқ. Офсет усулида босилган, қоғоз бичими А—2. Индекс 64593.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Маҳкамасининг Ишлар бошқармаси ҳузуридаги «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй. 1 2 3 4 5 6